

**Tšweletšo ya tlaišo ya banna dipading tše di
hlaotšwego tša Sesotho sa Leboa**

Ka

RASEKELE SELINA MABILETJA

(200630305)

**E tšweleditšwe go feleletša dinyakwa tša lengwalo la
Masetase, lefapheng la Maleme, Yunibesithi ya Limpopo**

Mohlahlhi : Ngaka S. Chokoe

2013

DITEBOGO

Go batswadi ba ka, Nape le Hunadi, tsela ya leeto le la thuto ke e šupeditšwe ke lena. Go široga ga lena lefaseng la ka keno ga se ya ba lepheko leetong le. Go Ngwato le bana, e lego Diphale, Raleonne, Sekgopetjane, Mamothibedi, Bauba'Ngwato le phejane Pheladi, le bile seikokotlelo sa ka, ka fao nka se lape go le reta.

Go mohlhali wa ka, Sekgaila Chokoe, o ntsošitše bošego, ka ge bjale go sele, o a lebogega. Ka nako tše dingwe, lapa la gago le be le fetoga phapošiborutelo bja ka. Nkišetšeng ditebogo go Dikgomo.

Bohle ke le kgopolela go yo Godimodimo, dipula tša mahlogonolo!

ABSTRACT

Reflections of men-abuse in selected Northern Sotho Novels

As the topic states, the research is about the abuse of men in the society (Northern Sotho society in particular). Men, like women and children, are also abused, but unlike in the case of women and children, this abuse is not taken seriously. In most of the cases, this abuse is not reported. It is the aim of this study to scrutinize man abuse as depicted in the following Northern Sotho novels: *Nonyana ya tokologo* (Kekana, 1985), *Ke nako ya ka* (Molefe, 2001) and *Ngwana Magana go botšwa* (Motloutsi, 2004).

DITENG

Ditebogo	i)
Abstract	ii)
Diteng	iii)

Kgaolo ya pele

1.1 Tlhagišo ya bothata	1
1.2 Dingwalwa mabapi le tlaišo	4
1.3 Maikemišetšo	11
1.4 Bohlokwa bja nyakišišo	12
1.5 Mokgwanyakišišo	12
1.6 Peakanyo ya dikgaolo	14

Kgaolo ya bobedi

2.1 Matseno	16
2.2 Tlaišo	16
2.3 Mehuta ya tlaišo	19
2.3.1 Tlaišo ya mmele	19
2.3.2 Tlaišo ya thobalano	22
2.3.3 Tlaišo ya semoya	26
2.3.4 Tlaišo ya kgopolo	27

2.3.5	Tlhokomologo	28
2.3.6	Tlaišo thutong	28
2.3.7	Tlaišo ya matlotlo	29
2.3.8	Tšhomišompe ya ditagi	30
2.4	Kakaretšo	31

Kgaolo ya boraro

3.1	Matseno	33
3.2	Tlaišo ya mmele	34
3.2.1	Nonyana ya tokologo	35
3.2.2	Ke nako ya ka	37
3.2.3	Ngwana Magana go botšwa	42
3.3	Tlaišo ya thobalano	47
3.3.1	Nonyana ya tokologo	48
3.3.2	Ke nako ya ka	50
3.3.3	Ngwana Magana go botšwa	54
3.4	Tlaišo ya semoya/Maikutlo	62
3.4.1	Nonyana ya tokologo	62
3.4.2	Ke nako ya ka	67
3.4.3	Ngwana Magana go botšwa	73
3.5	Tlaišo ya kgopolo	74

3.5.1 Nonyana ya tokologo	75
3.5.2 Ke nako ya ka	76
3.5.3 Ngwana Magana go botšwa	78
3.6 Tlhokomologo	81
3.6.1 Nonyana ya tokologo	81
3.6.2 Ke nako ya ka	82
3.6.3 Ngwana Magana go botšwa	83
3.7 Tlaišo ya mošomo	84
3.7.1 Ke nako ya ka	85
3.7.2 Ngwana Magana go botšwa	86
3.8 Tšhomišompe ya ditagi	87
3.8.1 Ke nako ya ka	88
3.8.2 Ngwana Magana go botšwa	88
3.9 Thumo	89
Kgaolo ya bone	
4.1 Kakaretšo	91
4.2 Boitemogelo	91
4.3 Ditšhišinyo	93
Methopo	94

KGAOLO YA PELE

MATSENOKAKARETŠO

1.1 Tlhagišo ya bothata

Mehleng ya lehono lefase le eme ka maoto, le eme wa meetsemagakwa, le bilogile gomme le bilošwa ke motho ge a dira seo e sego tshwanelo go motho yo mongwe mola batho ba swanetše ba dule mmogo ba thabe. Sedirwa se se bitšwa tlaišo.

Ditlabonyane ke ditlaboima. Matsatšing a moragonyana digarošamatswalo di be di sa kwale ka kudu ka mono nageng ya Afrika-Borwa, eupša, di be di kwala kua dinageng tša ntle. Gannyane gannyane tša thoma go re etela ka go kwala metsetoropong, bjalo lehono di gorogile gae ga Mahlaku e lego dinagamagaeng, go era gore ke naga ka kakaretšo le lona lefase ka kakaretšo. Digarošamatswalo tše e ka ba eng ge e se yona tlaišo ka mehutahuta ya yona? Bja sa ngwana goba mosadi o phailwe thetho ka kgang, motho o bethilwe, motho o bolailwe, kaekae basadi ba bonwe ba gweba ka mmele goba motho o thuntšhitšwe. Tše ka moka ke tše di kwalago ge go theeditšwe diyalemoya, go lebeletšwe dithelebišene, go balwa dikuranta goba mokgwa ofe goba ofe wa bobegaditaba.

Segolothata ke gore tlaišo ye e kwalago ditsebeng tša batho ka kakaretšo ke tlaišo ya bana, basadi le ya batho bao ba sa itekanelago mmeleng. Se se bonala ge ka mono nageng ya Afrika-Borwa go bonagala go tšewa matsapa ka mekgwa ye mmalwa ya go fapana go leka go lwantšha tlaišo kgahlanong le bona basadi, bana le batho ba go se itekanele. Gare ga dikgoro tša go fapana tša mmušo wa naga yem, go na le kgoro ye e ikgethilego ye e lebeletšego le go hlokomela merero ya basadi, bana le batho bao ba sa itekanelago mmeleng. Ka mono nageng go hlaotšwe matsatši a lesometshela, go thoma ka la 25 Dibatsela go fihla ka la 10 kgwedding ya Manthole, ngwaga ka ngwaga a kgahlano le tlaišo ya bana le basadi mo go kwalakwatšwago molaetša wa go emiša ka

tlaišo ya bana le basadi setšhabeng ka bobegaditaba. Gape mo kgweding ya Mopitlo go hlaotšwe beke ya tšhireletšo ya bana moo le gona go dirwago kwalakwatšo ya gore bana ba šireletšwe le go fiwa sebaka sa go tšweletša maikutlo a bona mabapi le tshwaro ya bona ka malapeng le setšhabeng ka kakaretšo.

Lefaseng ka bophara go hlaotšwe letšatši la 09 Phato, ngwaga ka ngwaga leo go ketekwago merero ya basadi. Mokgatlo wa *People Opposing Women Abuse (POWA)* le ona ke wa batho bao ba lego kgahlanong le tlaišo ya basadi. Go e bala ka menwana le ka dikela, eupša mehlala ye e filwego ke bohlatse bjo bo tšweletšago gore bana, basadi le batho bao ba sa itekanelago mmeleng ba tloga ba fiwa šedi ye kgolwane.

Potšišokgolo ke gore na banna le bona ka gore ke batho, tlhokomelo ya bona e beilwe kae setšhabeng, ka gore *Molaotheo wa Repabliki ya Afrika Borwa* (1996:7), mabapi le ditokelo tša tekatekano o re “batho bohle ba a lekana pele ga molao, gomme ba swanetše go hwetša tšhireletšo le kholego tše di lekanego tša molao”.

Motho a ka re tlaišo ya banna e gona, e a phela, eupša ga e tšwelele goba go kwala e begwa bjalo ka ge go dirwa ka ya batho bao ba šetšego ba badilwe, e lego basadi, bana le batho bao ba sa itekanelago mmeleng kudu ka mo nageng ya Afrika-Borwa e lego seo se thomilego go nyarela ka morago ga Afrika-Borwa e mpsha ya tokologo yeo basadi ba ilego ba e kwa eupša ba se e kwešiše. Bothata bjo ke bjona bo hlohleleditšego monyakišiši go šala morago tlaišo ye ya banna go lebeletšwe dipadi tše di hlaotšwego tša Sesotho sa Leboa, se e lego nyakišiša gore bongwadi bo reng ka yona le go hlohleletša gore banna ba emaemelwe bjalo ka ge go dirwa ka ba bangwe. Ge bana le basadi ba elwa hloko, Arriaga le Oskamp (1999:21) ba re “*assault by women also need to be a focus of social policy because of the harm to growing children from growing up in a violent household*”.

Mohlomongwe lebaka le gona la gore banna ba se itšweletše molaleng. Mogongwe ba kwetše sa ruri la mogologolo ge a re, monna ke nku o llela teng. Na gona ge e le gore go bjalo ba hlompha leo la mogologolo, teng ba tla kwewa ke mang ka gore yena mogologolo o no ra gore ba hwele tharing? Go ba gona go lla le go hwa se se kaone ke

sefe? Aowa, di tla bonwa ke masa ka ge Loseke, Gelles le Cavanaugh (2005:57) ba tiišetša taba ya go se tšwelele ga tlaišo ye ya banna ge ba re “*there is a tendency by men to underreport their own assaults.*”

Pagelow (1985:173) le yena o tlatša ka go re, “*the most unreported crime is not wife beating – it is husband beating.*”

Ditsebi tše tša ka godimo di tšweletša gore go molaleng gore matšatšing a lehono banna ba a tlaišwa le ge ba sa ipolelele gore le bona ba kgone go bolelelwa, kudu ka ge ba tlaišwa ke balekani ba bona bjalo ka ge Wallace (1996:175) a re “*studies have indicated that there are higher levels of female aggression towards their spouses than previously thought*”.

Lefase le bolela ka tlaišo ya bana, basadi le batho bao ba sa itekanelago mmeleng, eupša go na le tlogelo ya banna kudu ka mono nageng ya Afrika Borwa kudu ka morago ga go hwetša tokologo ka 1994 mo batho ba ilego ba kwa eupša ba se kwešiše ditokelo. Le ge tlaišo ya banna e sa bolelwe bjalo, matšatšing a lehono, batho bao ba tlaišwago kudu go feta basadi go bonala e le banna. Se se dirwa ke gore le ge basadi e le bathomi ba tshela, bjalo ka ge boLoseke (2005:50) ba re “*women initiate and carry out physical assaults on their partners as often as men*”, gomme ge ba ekwa di fiša ba nape ba kitimele go hlaba lešata ka go tseba gore ba tla bolelelwa.

Banna ba ye ba ikhwetše ba le bothateng ka lebaka la diphošo tša basadi, se e lego tšhomišoobošaedi ya ditokelo ka basadi godimo ga banna. Basadi ba tlaiša banna ba bona ka go ikamanya le banna ba bangwe ka tša thobalano; ba fetša ba ba tlaiša maikutlong le go ba bakela malwetši a tša thobalano; go se ba hlomphe le go ba iša diatla goba go ba rapela babolai le tše dingwe tša go ba kweša bohloko. Taba ye ya tlaišo ya banna ba ikhomoletše ke bothata bja go nyaka banna ka dilepe bjo bo bonwego ke Flowers (1994: xiii), ge a re, “*solving the societal ills each rooted in historical tradition, will not happen overnight*”.

Ditokelo di bolaile peakanyo ya molao wa tlhago go ya ka mo malapa a theilwego ka gona ka ge *Bibele* (1999) go ya ka Baefeso (5:21-24) lentšu la Modimo le re:

Le be ba go ipoetša ka go godišana le le ba go boifa Modimo. Lena basadi, le be ba ba kwago banna ba lena, bjalo ka ge le ekwa Morena. Gobane monna ke hlogo ya mosadi, bjalo ka ge Kriste e le yena hlogo ya phuthego, e le yena Mophološi wa mmele wa gagwe. Bjalo ka ge phuthego e ekwa Kriste, le basadi ba kwe banna ba bona dilong ka moka.

Setsopolwana se se hlaloša gore basadi ba ipeye ka tlase ga banna ba bona, ka ge banna e le dihlogo tša malapa boka Kriste ge e le hlogo ya kereke. Bjalo basadi ba ba nyakago taolo godimo ga banna ba bona molao ba o tšea go mang?

1.2 Dingwalwa mabapi le tlaišo

Makofane (1999)

Makofane (1999) nyakišišo ya gagwe o e dirile ka tlaišo ya basadi mo a laetšago gore ke bothata bjo bo tšwago kgole. Mabapi le yona o laetša gore e be e ganwa, e sa hlokomelwe le go se begwe lebaka la mengwagangwaga.

Makofane o laetša gore gabjale tlaišo ya basadi e tšewa go ba taba ya selapa ke batho le dihlopa tše di ipopilego mo a bilego a laetša gore go nyakega gore e tsenwe ka bogare ke batho ba ka ntle. Godimo ga se, Makofane o laetša gore go se dire dinyakišišo mabapi le tlaišo ye ya basadi lebakeng le le fetilego e be e le ka lebaka la go se e bonele pele ga batho ba bantši.

Yena bjalo ka monyakišiši o tloga a dirile nyakišišo yeo e nabilego ka go šomiša basadi ba 121 bao ba ilego ba tlaišwa go tšwa merafong ya go fapana ka mo profenseng ya Leboa la Afrik-Borwa ye lehono e bitšwago Limpopo. Morero wo mogolo o be a lebišitše nyakišišo go mabaka a tlaišo ya basadi mabapi le

mabaka a ba ikhwets'ago ba le go ona, dintwa ka go setswalle sa kgale, mmono wa bona mabapi le kgobatšo ka mokgwa wa go hlasela, bogolo bja tlaišo mmeleng, tlaišo ya maikutlo, ya tša thobalano le tlaišo mabapi le tša mašelang.

Ga a felela mo, eupša o ile a šala morago boima bja tlaišo maphelong a bana le basadi, mekgwa yeo basadi ba e šomišago go phela ka fase ga seemo sa tlaišo, maitekelo a go emiša tlaišo, maitekelo a go ka kgaogana le motlaiši, mabaka ao a ba dirago gore ba kgotlelele go dula ka gare ga setswalle sa tlaišo le go kwa ditsebi tša go swana le badirelaleago goba batho fela bao ba šomišwago thušong ya basadi ba ba tlaišwago. Dipelo di laeditše gore tlaišo ya basadi ga e hlaole gore o modiidi goba o rutegile gakaakang. Le gore bogareng basadi bao ba tlaišitšwego ke bao ba bilego tlaišegong kamanong lebakeng la mengwaga e 11 le dikgwedi tše 7, mo palong ye e bonalago ya basadi e bego e itemogela tlaišo ya mmele, ya maikutlo, ya tša thobalano le tlaišo ka tša ekonomi. Ba bangwe ba basadi ba ba tlaišitšwego ke banna ba bona ba ile ba amega mmeleng le mogopolong gomme ka dipalopalo 80,5% e letše ka go opja ke hlogo ya go se kgaotše ka morago ga tlaišo; 77,5% yona e bile ka tlase ga kgatelelo ye e šiišago ya monagano. Mo kgatelelo ya monagano e ile ya bontšhwa ke ge 44,1% ya bona e ile ya gopola go ka ipolaya; 32,2% yona e ile ya gopola go bolaya balekani mola 29,2% e ile ya bona bokaone e le go hlala. Se se ile sa hlola le gore 68,2% ya bana ba bona e laetše go se nyake go dula ka gae ge tate a dutše a le gona. 83,3% ya basadi bao ba bego ba leka go kgotlelela seemo se e be e rapela gore tlaišo e fele ka ge ba be ba dumela gore tlhakodišo ya bona e ka tšwa legodimong. Bontši bja bona ba tekano ya 92,3% ba ile ba no itulela ka dikamanong tšeo ka lehutšo la gore seemo se tla fetoga mola 85,1% e ile ya no itulela sebakeng sa bana ba bona. Thušong palo ya 74,1% ba be ba kgothatšwa ke meloko ya bona go tšwa ka lehlakoreng la sesadi mola 40,8% e ile ya kgopela maele go tšwa go badirelaleago gomme 25,9% ya basadi kgato ya go nyaka maele e ile ya e tšwela mohola. Se se era gore ba bangwe basadi ga se ba bone go thušwa go ba tšwetše mohola.

Mashao (2004)

Mashao nyakišišong ya gagwe o be a lebeletše tlaišo ya bana le basadi yeo e tšwelelago dipading tše a di hlaotšego tša Sesotho sa Leboa, e lego *Bowelakalana* (Rafapa,1987), *Megokgo ya lethabo* (Lentsoane, 1992), *Molato mpeng* (Matlala, 1982) le *Megokgo ya bjoko* (Matsepe, 1968).

Mabapi le hlogo ye o be a šetše morago lebaka le le hlolago tlaišo ya basadi le bana, mabaka ao a hlohleletšago tlaišo yeo, ditlamorago tša tlaišo le gore a ruri lenaba le tlaišo le tla tsoga le tumotšwe ka medu na.

Mehuta ya tlaišo ye a e utolotšego ka go dipadi tšeo e bile go se hlokomelwe ga bana, kwešobohloko mmeleng, kgethologanyo ya semorafe le dintwa tša ka malapeng. Go hwetšweng ga yona tlaišo ka mo dipading tšeo e bile matlafatšo ya gore ditaba tše ga se magang fela, eupša le mo bophelong tlaišo e gona, e a direga ka ge le yena a hlohleleditšwe ke banyakišiši ba mmalwa bao le bona ba e utolotšego ka go dipuku tše ba di hlaotšego tša ditheto le tša ditiragatšo.

Mdumela-Ndlovu (2006)

Mdumela-Ndlovu tema ya gagwe o e lemile a lebeletše tlaišo ya bana yeo le yena a bonego e tšwelela ka go dipadi tša leleme la Xitsonga tše a di hlaotšego tše tharo e lego *Rhikhubya ro Swoswela Mbilwini* (Ngobeni, 1984), *N`wana wa Tinhlalu* (Maluleke, 1981) le *Xisomisana* (Thuketana, 1969).

Go tšwa go dipadi tše o utolotše mehuta ya tlaišo ya go swana le go se hlokomelwe ga bana, kwešobohloko ya mmele, tlaišo ya maikutlo, tlaišo thutong le tlaišo ka tša thobalano ye e lego gore ka go padi ye itšego go hwetšagala mohuta wo le wola mola ka go gongwe mehuta yeo e hwetšagala ka moka.

Ge a laetša mehuta ye ya tlaišo o be a dutše a laetša le melao ya naga le ya setšo sa Xitsonga ye e lego kgahlanong le tlaišo ya bana.

O tšweleditše gore mehuta ye ka moka go hwetšagala e direga baneng mo e lego gore ke tlhobaboroko. O tšweleditše tlaišo ka tša thobalano ye e tšwelelago ka go *Xisomisana* (Thuketana,1969) mo Moyasi, e lego mohlokomedi wa Xisomisana a bego a gapeletša Xisomisana, ngwana wa mengwaga e lesomenne go nyalwa ke Xitapita yoo yena a bego a sa mo rate. Moyasi o be a se dira a hlohleletšwa ke go rata tšhelete ka ge ba be ba kwane ka R28-00, le ge Xitapita a ile a fetša a mo file R26-00 ya lenyalo leo le lego kgahlanong le setšo sa Xitsonga. Gape Moyasi o be a dirwa le ke tlhokego ya mošomo le bojato e le maano a go hwetša tšhelete mola le mona go yena o be o le gona.

O tšweleditše gape le tlaišo ya mmele e tšwelela dipading tše a di hlaotšego boraro bja tšona. Ka go *Rhukhubya ro swoswela Mbilwini* (Ngobeni,1994) Mdumela-Ndlovu o laeditše Hlupheka wa tšhiwana a tlaišwa ke malome wa gagwe Mpotipoti le mosadi wa gagwe Makhawukana ba mo šomiša go apea le go hlokomela dipokolo letšatši ka moka mola bana ba bona ba eya sekolong, ebile mola go šoma ga bana go le kgahlanong le ditokelo tša bana go ya ka Molaotheo wa naga ya Afrika-Borwa.

Motšhabapula o tšhabela matlorotlorong. Ge Hlupheka a tšhabela go rapolasa Nabom ka morago ga go kgoromeletšwa ka meetseng ke bahlokomedi bao ba gagwe, le gona a humana tlaišo ka go šoma le bašemane ba bangwe gomme ba sa humane selo sebakeng sa ge nka be ba tsena sekolo.

Ka go *N'wana wa Tinhlalu* (Maluleka,1981) go hweditšwe tlaišo moo Chivani le mosadi wa gagwe N'wa-Mahlahle ba ilego go šegofatšwa ka ngwana wa mošemane, Xaniseka yo e bego e le kgale ba mo hloka ba ilego ba thoma go mo tlaiša. Xaniseka batswadi ba be ba mo tlaiša ka gore e be e le semumu.

Anderson (2008)

Anderson, go tšwa dinageng tša ntle, o nyakišišitše ka banna ba lesomehlano ba ba ilego ba tlaišwa ka tša thobalano go tšweletša maitemogelo a bona mabapi le seo. Yena o laeditše gore tlaišo ya tša thobalano ga e thome ebile e hlagile mabakeng a mmalwa le mafelong a go fapana go akaretšwa ka malapeng, gareng ga meloko, dikolong tša go ba le bodulabaithuti, dikerekeng le mafelong a mangwe. O tšweleditše le gore banna ba bagolo ba a katwa le go bethwa ditoronkong le ka ntle ga tšona ge ešita le nakong ya ntwā.

A laetša le gore banyakišiši ba bangwe ba tšweletša gore go no tlwaelega gore ka mehla monna ke yena mothomi wa kgakgano le gore ga se bona batšwasehlabele eupša basadi, kganthe tabataba ke gore go swanetše go tšwelele megopolong ya batho, dingwalweng le bobegaditabeng gore banna ba ba tlaišwago ga ba itšweletše.

A fetša ka kakanyo ya gore banna ba hloka thušo ye ba ka kgonago go ipega ka gona le mafelo a go ipega ge ba tlaišwa.

Dienye le Gbenoel (2009)

Banyakišiši ba, ya bona tema ba e kgathile ba lebeletše dintwa tša ka malapeng kgahlanong le banna, go šomišwa banna ba ba bego ba le lefelong la tlhokomelo ya banna go la Nigeria. Bona ba thomile ka go hlaloša dintwa tša ka malapeng tše di hlotwago ke balekani le ba bangwe ba malapa a bona ka mokgwa wa tlaišo ya go kweša mmele bohloko, tlaišo ya tša thobalano, ya monagano, ya matlotlo le go se hlokomelwe .

Ba hweditše tlaišo ya banna ka balekani ba bona e rothela, mo e dirago gore e se bonwe e le bohlokwa go ka šalwa morago. Tlaišo ye ba hweditšego e atile ke ya banna ka banna ba bangwe. Ba hweditše mabaka a go hlola dintwa tša ka malapeng e le dilo tša go swana le botagwa, go se tshephagalele molekani wa

gago le tšhomišompe ya tšhelete. Go ya ka meetlo le ditlwaelo tša setšo sa Bohlabela bja Nigeria, di bonala di thekga dintwa tša ka malapeng ka gore go ya ka tšona ga se gantši batšwasehlabele ba bega dintwa tša ka malapeng go ba molao goba go badiredi ba tša tlhokomelo ya tša maphelo. Ka segagabobona monna ga a swanela go tlaišwa. Go tšhaba go bega tlaišo e be e le go tšhaba kotlo ye e tlogo go fiwa mosadi bjalo ka motlaiši.

Cheung, Leung le Tsui (2009)

Boraro bja bona ba be ba nyakišiša ka ditirelo tše di ikgethilego, di lebeletšego banna bjalo ka batšwasehlabele ba dintwa tša ka malapeng nageng ya Asia. Ba tšweleditše gore ge ba nyakišiša go tšwa dikgokaganong tša inthanete, ga ba hwetše mananeo a ikgethilego a go šomana le banna bjalo ka batšwasehlabele ba dintwa tša ka malapeng go la gona Asia, Australia le New Zealand. Hong Kong go hweditšwe ditirelo tša leago tše senyane, mola ka Singapore ba hlaloša gore banna ke bona go hwetšwago e le bathomi ba dintwa tša ka malapeng.

Go la Canada, dinageng tše di kopanego tša Amerika le mebušong ye e kopanego ya dinaga tša Maisemane, go hweditšwe ditirelo tše masometharopedi tša go emela banna bjalo ka batšwasehlabele ba tlaišo.

Dipoelo ka kakaretšo di laeditše gore ditirelo tša banna bjalo ka batšwasehlabele di swanetše di bolele ka go ikhometša sephiri ga banna, melao ya setšo, bonna, kgotlelelo le boinyatšo, e lego tše di ba dirago gore ba se tšweletše mathata a bona kgakala.

Tsui, Cheung le Leung (2010)

Baithutelabodirelaleago ba ba Yunibesithi ya Houston ba dirile nyakišišo ka go nyaka thušo ga banna bjalo ka batšwasehlabele ba tlaišo ka balekani ba bona.

Nyakišišong ya bona ba humane dipoelo di laetša gore banna ba tlaišwa ke balekani ba bona, eupša bothata ba hweditše gore banna boati bja bona ga ba na kgahlegelo ya go nyaka tlhakodišo go tšwa go ditsebi ge ba ikhwetša ba le mathateng a bjalo ge ba bapetšwa le basadi bao ba tlaišwago.

Go se nyake thušo ga banna go hweditšwe go hlohleletšwa ke megopolo ya phapano ya bong ya gore banna ba na le tlhago ya go itšhireletša ka lebaka la go kgona go tiišetša le go kgona go rarolla mathata a bona go lebeletšwe ka lehlakoreng la tšhelete ka ge ba šoma, le go thušwa ke seemo sa bona sa mmele, sa go tia go feta sa basadi.

Go se nyake thušo ga bona ba hweditšwe go dirwa le ke lebaka la gore banna ba tšhaba go segwa, go gobošwa goba go fekeetšwa ge go sekwa melato ye bjalo mo go tlogo bonwa eke ke bona ba tlaišago basadi ka lebaka la tumelo ya gore le seemo sa bona sa mmele se se ba kgontšha go itwela ge ba lwešwa, mola basadi bona ba ena le palo ye kgolo ya go nyaka tlhakodišo. Go hwetša dipoelo ba ile ba ripaganya mabaka ao a hlolago gore banna ba se nyake thušo ka diripa tše tlhano e lego:

✓ **Mogopolo wa gore ditirelo tša thušo di šeditše bomang**

Go ya ka bona, ditirelo tše di bego di le gona thušong ya mathata a tlaišo ya ka malapeng boati di be di lebeletše basadi bjalo ka batšwasehlabelo. Ka fao, banna ba be ba bona go se bohlokwa go bona go nyaka thušo.

✓ **Boinyatšo le kgobogo**

46.7% ya banna go hweditšwe e dumela gore go se nyake thušo ga banna ba ba ilego ba gobatšwa ka go bethwa ke balekani ba bona ba ikgethetše go se itšweletše ka go tšhaba ditlamorago tša go swana le go nyatšwa le kgobogo.

✓ **Go se amogele**

Mabapi le se, 30% ya banna e fetotše ka gore banna ge ba botšišwa ka tlaišo ya bona, ga ba amogele le ge ba ka be ba bonwe ba tlaišwa. Se ke taetšo ya gore ga ba ipone ba tlaišwa.

✓ **Letšhogo**

Mo ba laeditše gore ga ba itšweletše ka gore ba tšhoga go lahlegelwa ke seriti sa bona sa bonna ka ge ba tla tšewa go ba banna fela ka ge ba tšwere marokgo.

✓ **Setlwaedi**

Mabapi le se, ba hweditše gore banna ba ba tlaišwago ba na le tlwaelo ya gore ba ka se hwetše thušo go akaretšwa le maphodisa ka gore go se na yo a ba bonago bjalo ka batšwasehlabelo.

1.3 Maikemišetšo

Maikemišetšomagolo a nyakišišo ye ke go šala morago goba go fatolla tlaišo ya banna ka mehuta ya yona bjalo ka ge e tšwelela dipading tše tharo tše di hlaotšwego tša Sesotho sa Leboa, e lego *Nonyana ya Tokologo* (Kekana, 1985), *Ke nako ya ka* (Molefe, 2001) le *Ngwana' Magana-go-botšwa* (Motloutsi, 2004). Go fatollweng ga yona, monyakišiši o tla be a lebeletše go tšweletša goba go araba dipotšišo tše di rego:

- ✓ Tlaišo ke eng?
- ✓ Banna ba tlaišwa ke bomang?
- ✓ Ba tlaišetšwa eng?
- ✓ Ba re go tlaišwa ditlamorago e be dife?
- ✓ Dikakanyo twantšhong ya tlaišo e ka ba dife?

1.4 Bohlokwa bja nyakišišo

Nyakišišo ye e tla thuša go tšwetša tlaišo ya banna molaleng bjalo ka ge e bonala dipading tše di hlaotšwego tša Sesotho sa Leboa gore ka yona:

- ✓ Banna ba be le boitshepho maemong a bona bophelong ge ba tlaišwa.
- ✓ Ba kgone go tšweletša maikutlo a bona molaleng mabakeng a tlaišo.
- ✓ Dikgoro tša mmušo le mafapha setšhabeng di tla hlohleletšega go thoma go šetša merero le dikgahlegelo tša banna.
- ✓ Setšhaba se tla lebelela dilo ka mahlakoreng a mabedi ka mehla ge ditiragalo di direga.
- ✓ Setšhaba se tla lemoga gore ga se ka mehla mo banna ba dulago ba le ka lehlakoreng la phošo bjalo ka ge go gopolwa.
- ✓ Batho setšhabeng, kudu basadi, ba tla thoma go kwešiša le go hlompha ditokelo tša ba bangwe kudu go lebeletšwe banna.
- ✓ Morago ga go kwešiša le go hlompha ditokelo tša ba bangwe, gona go tla rena khutšo le šebešebe magareng ga batho, kudu magareng ga kamano ya banna le basadi.
- ✓ Basadi ba tla rata le go hlompha banna ba bona.
- ✓ Dintwa, dikgohlano le dipolayano tša ka malapeng di tla fokotšega goba gona go tumoga ka medu.

1.5 Mokgwanyakišišo

Mokgwanyakišišo wo o tla go šomišwa mo nyakišišong ye ke wa boleng. Ka gare ga mokgwa wo, go na le mekgwanakgwana ya go fapana ye e akareditšwego go kgontšha monyakišiši go fihlelela seo a se nyakago. Mokgwa wo o šomišana le mokgwa wa histori le mokgwanyakišišo wa motheo.

Ka tšhomišo ya mokgwa wo, monyakišiši o tla šomiša ditšweletšwa tša maemo a godimo tša go swana le dipadi tše di hlaotšwego, mola gape go tla lebelelwa le dijenale, diathikele, diinthanete, dientshaetlopetia le dithesese tšeo di tšweleditšwego ke bangwadi goba banyakišiši ka go fapana ga bona. Bobegaditaba bja go swana le dikuranta, diyalemoya le dithelebišene le tšona di tla lebelelwa.

Mokgwa wo o tla šomišwa gape le ka go botšiša dipotšišo tša bomolomo serokaphatla di arabja ka molomo e sego di ngwalwa matlakaleng, go botšišwa batho ba go swana le badirelaleago, matseka, bomaseterata, baoki, banna bjalo ka ge e le bona ba amegago mo nyakišišong, basadi le bana, ka ge le bona bana ba angwa ke ge batswadi ba tlaišwa. Wona o tla tšweletša dipoelo tše nepagetšego ka ge Van Vuuren le Maree (1999:281) ba re o lokile ka go re:

...during face-to-face interviews respondents are usually interviewed in their homes, by well-trained interviewers, who ask questions and probe for more information and record responses.

Tripodi le Epstein (1980:2) ba hlaloša mokgwanyakišišo wa boleng bja bomolomo ka go re “...*routinely, an interview involves a face-to-face exchange between the person seeking information and the person giving it*”.

Mmolelwana wo wa ka godimo o hlaloša gore ge go tla be go direga mokgwanyakišišo wa bomolomo, mmotšiši le mmotšišwa ba tlo ba ba fana ditaba.

Go šomiša mokgwa wo e tla be e le go tiišetša go bona ge tlaišo ye ya banna e tšwelelago ka dipading tše di hlaotšwego, ka kgonthe e direga bophelong goba e no go ba go edimola ga bangwadi ka go hlagiša magang a go no tloša babadi bodutu goba go kgoboketša ditseka ka bona.

Tše dingwe tša dipotšišo tše di ka botšišwago ke tše:

- ✓ Tlaišo ke eng?
- ✓ Go tlaišwa bomang?
- ✓ Ba tlaišetšwa eng?
- ✓ Ba tlaišwa bjang?
- ✓ Na banna le bona ba tlaišwa?
- ✓ Ba tlaišwa kae?
- ✓ Na ditlamorago tša tlaišo ya banna ge eba ba tlaišwa ke dife?
- ✓ Na tlaišo e a begwa goba aowa?
- ✓ Go ya ka wena thibela le kalafi ya tlaišo e ka ba eng?

Mehuta ye ya dipotšišo e tla thuša le go fetlekeng ga dipuku tše di hlaotšwego.

1.6 Peakanyo ya dikgaolo

Kgaolo ya pele ke matsenokakaretšo. Mo kgaolong ye go tla lebelelwa tlhagišo ya bothata bjo monyakišiši a bo lemogilego, dingwalwa mabapi le tlaišo gore na bangwadi ba bangwe bona ba reng mabapi le tlaišo. Go tla šetšwa gape le maikemišetšo a monyakišiši nyakišišong ye, bohlokwa bja nyakišišo ye bophelong le mokgwanyakišišo wo o tlogo šomišwa.

Kgaolo ya bobedi e tla lebelela tlaišo ka kakaretšo gore ke eng. Mo monyakišiši o tla hlaloša ka mo go phatlaletšego gore tlaišo ke eng go ya ka kwešišo ya gagwe le go lebelela gore ditsebi tšona di reng mabapi le tlaišo.

Kgaolo ya boraro e tla lebelela tlaišo ka mehuta ya yona bjalo ka ge e tšwelela dipading tše di hlaotšwego tša Sesotho sa Leboa, e lego *Nonyana ya Tokologo* (Kekana, 1985), *Ke nako ya ka* (Molefe, 2001) le *Ngwana Magana-go-botšwa* (Motloutsi, 2004).

Kgaolo ya bone ke thumokakaretšo le ditšhišinyo. Mo go tla be go dirwa kopafatšo ya nyakišišo ka go hlaba dintlha tše bohlokwa mola le mola le go fa ditšhišinyo tša kago go tšwa go monyakišiši mabapi le bothata bjo bo lego gona.

Mafelelong a tšohle go tla tšweletšwa methopo ye monyakišiši a e šomišitšego go kgoboketšeng ditaba tša nyakišišo.

KGAOLO YA BOBEDI

TLHALOŠO YA LEREO LE, TLAIŠO

2.1 Matseno

Morero wa kgaolo ye ke go tšweletša ka go otloga se tlaišo e lego sona. Motho a ka no bona lentšu le tlaišo bokopana a le nyatša, mola e le gore go le fetleka le tloga le akaretša tema ye kgolo.

2.2 Tlaišo

Lereo le tlaišo ke leinaletšo go tšwa go lediri, e lego se sengwe sa diripa tša polelo ya Sesotho sa Leboa, 'go tlaiša'. Lona le bolela ka go kweša bohloko go sa kgethwe mokgwa wa go tlaiša go sa lebelelwe motho gore ke yo mogolo goba yo monnyane, le ge e le sephedi sefe goba sefe. Ka fao, tlhalošo ya monyakišiši e tla dula e lebeletše tlaišo ya batho.

Little Oxford English Dictionary (2006:3) e hlaloša tlaišo ka go phatlalala go ba “*the wrong or harmful use of something, cruel and violent treatment or insulting language*”. Ditlhalošo tše bobedi bja tšona di bolela ka dilo tše di sa lokago, di ka fetšago di kweša motšwasehlabele bohloko, e lego go šomiša selo bošaedi, tshwarompe le polelo ya maroga.

Ge e le go ya ka Barker (1991:1), tlaišo ke “*an improper behaviour intended to cause physical, psychological or financial harm to an individual or group*”. Setsopolwana se ga se tlogelane le tlhalošo ye e filwego ka godimo ka ge sona se akaretša ditlhalošo tša gona ka go ba maitshwaro a sa lokago, a dirwago ka maikemišetšo a go hlola kgobalo mmeleng, kgopolong le ge e ka ba tšhomišong ya matlotlo.

Motho ge a tla re o a ipshina ke ge a dula a iketlile mmeleng, kgopolong le moyeng a fodile go se na seo se mo tshwenyago bophelong. Batlaiši ga ba dire gore bophelo bo be bose go ba bangwe ka go ba hlokiša khutšo ka ge ba dira batšwasehlabelo tše di ba kwešago bohloko, e lego seo ba ka se ratego ge bona ba se dirwa. Go dira se ke kgahlano le molao wa bophelo go ya ka Bibe (1999) mo go (Mateo 7:12) ge e re: “Tšohle tše le ratago gore batho ba le direle tšona, le lena le ba direle tšona tše, gobane molao o realo; le bona baporofeta”, ka gore ge batho ba be ba dirana ka go loka fela, lehutšo ke le legolo la gore lefaseng go be go tla dula go ena le khutšo batho ba sa kwešane bohloko. Lefaseng go tletše dilo le ditsikitlano tša meno ka lebaka la tlaišo.

Ditsebi Gelles le Cornell (1990:20) mabapi le tlhalošo ya tlaišo ba re motho a ka se katane le yona a e hlaloša go e kgotsofatša a e fetša ka go re “...*there are perhaps many definitions as there are scholars in the field*”. Se se tiišetša gore tlhalošo ya lentšu le tlaišo e phatlaletše go ya ka ditsebi ka go fapana le go ya ka ditiragalo tša go fapana tša tlaišo tše batho di ba amago, eupša mafelelong ditlhalošo tše, di fihliša molaetša o tee gae, e lego wa kwešobohloko.

Loseke, Gelles le Cavanaugh (2005: x) ba re tlaišo ke “*an evaluation that the behaviour is not tolerable, that there are limits to what is acceptable*”. Motho o swanetše gore pele ga ge a bolela goba a dira sengwe go yo mongwe, a ipotšiše gore yena mong se ka mo swara gabotse na, e be gona a se dira go yo mongwe, e se be gore o dira ka mo yena a ka se amogelego ge a dirwa. Dilo tša go se amogelege, tša go tlaiša motho, Oxford Dictionary (1993:44) e di hlaloša go ba:

Wrong or improper use, misuse, misapplication, perversion, imposture, deceit, delusion, injury, wrong ill usage, violation, defilement, injurious speech, reviling execration, abusive language.

Setsopolwana se sa ka godimo se atološa tlhalošo ya tlaišo ka go leka go akaretša mahlalosetšagotee a ditiro, mekgwa goba polelo ye e sa lokago ya go hlaba, ye e ka kwešago motho bohloko.

Clitheroe, Dilley le Engelbrecht (2004:28) ka polelo ye kopana ba re tlaišo ke “... *hurting someone either physically or mentally*”. Ditsebi tše di kgola tsela ya gore motho a thome go kwešiša gore tlaišo ga e ame motho lefelong le tee fela mo mmeleng wa gagwe, eupša e ka ba go mo gobatša mmeleng (nameng) goba kgopolong. Le ge ba boClitheroe ba sa bolele gore sedirišwa e ka ba sefe, go molaleng gore go gobatša goba go kweša mmele bohloko go tlo ba go na le se se šomišwago, mola mogopolo o ka gobatšwa ke mantšu a mabe ao a fihlago ditsebeng tša motlaišwa le ge e le gore ge o gobala nameng, kgopolo le yona e ka fetša e amegile ka ge di sa tlogelane.

Go hlatlegela go boClitheroe go tšwa ka godimo, Marecek (1998:7) yena o rile ge a bona tlaišo e diragela batho ka mekgwa ya go fapana a e beakanya ka gore ke:

All about the physical, emotional or psychological actions or threats of action that influence power, control or force over another human being. This includes anything that frightens, intimidates, terrorizes, manipulates, hurts, humiliates, blames, injuries or wounds.

Tlhalošo ya monyakišiši yow a ka godimo ga e tlogelane le ya boClitheroe ba ba tšweleditšwego morago ka ge a bolela ka tlaišo ya mmele, kgopolo eupša a tšweletša le tlaišo ya semoya goba maikutlo a re, go laetša tlaišo motho a ka be a gobatša mongwe nameng, moyeng goba kgopolong ka mekgwa ka moka ya go tlaiša goba matšhošetši a go hlohleletšwa ke maatla goba go gapeletša motho go se a sa se nyakego, se ka mo tšhošago, sa mo garoša matswalo, sa mo gobatša, goba go mo ntšha dintho.

Se se tiišetšwa le ke Dunkle (1997:1) ge a re tlaišo e lebeletšwe go ba “*a pattern of controlling behavior that harms, causes fear, prevents other people from doing what they wish or force them to do something they do not wish to do*”. Ke nnete gore motho

ge a fela a tlaiša yo mongwe kgafetšakgafetša ka go mo gobatša, go mo tšhoša, go mo thibela go dira se a ratago go se dira goba go mo gapeletša go dira se a sa se nyakego, o dira se ka maikemišetšo le mogopolo wa gore motlaišwa ga a na kgetho, sa gagwe ke go no inama sa mo tshela.

Go šetše go laeditšwe go tšwa morago gore tema ya go hlaloša tlaišo e nabile, ka fao go leka go fihlelela ditlhalošo ka bontši go ya ka ditsebi ka go fapana le mabaka ao a e hlolago, e ka ba go ikgata mohlala, eupša Kemp (1998:6) o fetša ka go re, “*not only is abuse usually defined according to its type but it is also classified according to the status of the victim, (child, spouse or elder)*”. Batho ka go fapana ga bona ba tlaišwa ke ba bangwe go akaretšwa bana, balekani le batšofe.

Bjalo legatong le le latelago go tla lebelelwa ditlhalošo tša tlaišo go ya ka mehuta le batho ba ba tlaišwago mola le mola go thuša go kwešiša ka go tsenelela gore tlaišo ke eng.

2.3 Mehuta ya tlaišo

Ye mengwe ya mehuta ya tlaišo e ka akaretša tlaišo ya mmele, tlaišo ya tša thobalano, tlaišo ya semoya goba maikutlo, tlaišo ya kgopolo, tlhokomologo, tlaišo mabapi le tša mošomo le tšhomišompe ya ditagi.

2.3.1 Tlaišo ya mmele

Mmele ke ntlo ye moya wa motho wa bophelo o phelago ka gare ga yona ge a sa le mo lefaseng, ye nyakago tshwaro le tšhireletšo ye e tiilego gore mmele o dule o le maemong a go amogelega, a a fodilego. Go ya ka monyakišiši, tlaišo ya mmele e dirwa ke ge felo mo gongwe le mo gongwe ga mmele wa motho go ka be go dirwa selo sefe goba sefe se se ka hlolago kgobalo le ge e ka se be ye šoro go motšwasehlabele. Go thoba motho ka monwana ke tlaišo ya mmele le ge go ka se hlole kgobalo ya go bonala, fela maikutlo a tla kwa bohloko bja go tsenelela. Go betha ka seatla, kgati,

leswika le ge e le go hlaba motho ka selo se bogale go akaretšwa le go thuntšha, go ka hlola kgobalo ya go bonala, e lego bohlatse bja mmakgonthe kgahlanong le motlaiši ge a sekišwa.

Mmele go tlaišega e ka ba ka ntle goba ka gare ga wona, go sa hlaolwe motho gore ke ofe goba ke yo mokaakang, bjalo ka ngwana, mosadi, monna, motšofe goba motho yo a sa itekanelago mmeleng. Go ya ka maitemogelo a Mdumela-Ndlovu (2006:3) “*a common type of abuse found in literature is physical abuse*”. Go realo setsebi se se laetša gore mohuta wo wa tlaišo ke wona o ikepetšego kudu mo dingwalweng. Mohlomongwe bangwadi ba gatelela mohuta wo wa tlaišo e le ka gore ke wona o atilego mo bophelong le gore batlaiši ba bantši ba dumela gore go kweša motho bohloko ke ge a ka šala a bonala a babelwa mo mmeleng, e lego se bona batlaiši se ba kgotsofatšago.

Ge a hlaloša mohuta wo wa tlaišo Malatji (2010:7) o re “ke tlaišo yeo e amago mmele thwii, ka go kweša bohloko ka mekgwa ya go fapanafapana”.

Mashao (2004:12) yena o re tlaišo “*involves the use of any physical act in order to harm, frighten and gain control over another person*”. Go realo Mashao o hlaloša gore motlaiši a ka bea mohlokofatšwa ka tlase ga taolo, a mo tšhoša ka go mo hlokofatša mmeleng. Se ke therešo ka gore motho ge a ekwa bohloko, o felelwa ke maano le maatla a go ka iphemela.

Davies, Lyon le Monti-Catania (1998:22) ba gatelela tlaišo ya mmele go basadi ka balekani ba hlaloša gore gobane mosadi o tlaišitšwe ka mohuta wo wa tlaišo o bonala ka:

Black eyes, bruised faces and bodies, broken bones, stitches, and wounds are the most visible and clearly identified risks to a battered woman. A batterer uses a wide range of physical attacks to control his partner. This might include shoving her, shaking her, pulling her by her hair, burning her,

using items around the house to hit her, using weapons such as guns and knives to threaten or hurt her and trying to kill her.

Se se ra gore motšwasehlabelo wa mohuta wo wa tlaišo o bonala ka dintho tša go fapana mafelong a go fapana a mmele mo a bego a hlaselwa gona. Le gona motlaiši o šomiša mekgwa ya go fapana ya tlaselo ya mmele go laola molekani wa gagwe le didirišwa tša go fapana tša ka ntlong tše a gahlanago le tšona.

Scholtz le Litt (1998:25) ba kwana ka wa lehlabula le boDavies (1998) ka gore tlaišo ya mmele:

Consists of the infliction of injuries such as bruises, lacerations, fractures and burns, although stabbing with a variety of instruments and even human bites also sometimes manifest themselves.

Motlaiši ge a šetše a gopotše go gobatša motšwasehlabelo ga a ke a hlaola gore a ka šomiša eng, eupša tšohle tše a gahlanago le tšona di lokile go phethagatša morero wa gagwe wa tlaišo bjalo ka ge go laeditšwe ka godimo le ge e le go loma motho ka meno. Goodman, Fallon le Gelles (1995:3) ba tloga ba otlologile ka go hlaloša goba go akaretša tlaišo ya mmele godimo ga mosadi ka monna go re ke:

Shoving, pushing her down on a bed, preventing her from moving by holding, and breaking or damaging objects around the victim. A victim is just as dead when she hits her head the wrong way on a doorknob after a little push as she is after being kicked down the stairs and stomped to death with the abuser's hiking boots. Physical abuse includes blocking her movements, locking her in a room or out of the house, denying sleep by forcibly keeping awake, throwing objects at or near her, pushing, hitting, slapping, pulling hair, biting, arm twisting, punching, choking, burning, kicking, throwing her down stairs and using a weapon against her.

Mabakeng a mangwe tlaišo ye ge e dirwa motho a ka re e dirwa ka maikemišetšo a go bolaya ka ge tše dingwe tša ditiro tša motlaiši di fetša di hlotše lehu la mohlokofatšwa. Se se phethagatšwa ka go šomiša mekgwa ka go fapana ya go kweša mmele bohloko, se dirwa ka bošoro bja go hloka lešoko le go se gopolele motho yo mongwe.

Ga se basadi fela ba ba tlaišwago ka tlaišo ya mohuta wo, eupša bana le banna le bona ke batšwasehlabelo ba tlaišo ye. Banna ba ka tlaiša basadi, basadi ba tlaiša banna, batho ba godilego ba tlaiša bana goba bana ba tlaišana ka seng sa bona.

Go ya ka kuranta ya *Sowetan* ya 24 April 2012, morago ga lehu la motšwasehlabelo wa tlaišo ye go begilwe go re matseka a šupago "*are accused of murder and assault with intent to do grievous bodily harm*".

Go hlaloša go kweša mmele bohloko monyakišiši ka go gata ka mošito o tee le ditsebi tše di kgwathilwego, a ka e akaretša ka gore tlaišo ye e ka dirwa ka mekgwa ya go fapana ye e šetšego e boletšwe motho a ka rego ge a e phethagatša, mmele wa mohlokofatšwa wa fetša o ekwa bohloko ka mokgwa wo itšego; go swana le go betha motho, go mo kgorometša, go mo rema ka sa go rema, go mo hlaba ka se itšego le go mo gapeletša go dira goba go šoma mošomo a sa nyake, le wo o ka bego o imela maatla a mmele wa gagwe.

Go ganetša mekgwa ka moka ye e ka šomišwago go kweša mmele bohloko Marecek (1998:22) o re "*no one deserves to be pushed, shoved, pounded, slapped, bruised, kicked or strangled. No one*". Ga go motho yo a swanetšego go hlokofatšwa mmele ka bošoro bjo bjalo bja go se gopolele motho yo mongwe.

2.3.2 Tlaišo ya thobalano

Thobalano ke tlhago ye e hlotšwego ebile e beakantšwe ke Modimo go diphedi a lebeletše gore di tla kgona go ikoketša mo bophelong gore mohuta wa tšona o se

hwelele. Go ya ka melao ya Modimo mo go batho go laeditšwe gore ke mang a swanetšwego ke go tsenela tša thobalano gona neng.

Seema sa segagešo se re namakgapeletšwa e phuma pitša. Go tle go hwetšwe batho ba gapeletša ba bangwe ka tša thobalano mo go se nago kwano gomme motlaiši a fetše a swarwa a išwe kgolegong bophelo ka moka. Bibeletšwe (1999) ka go Mateo 7:7-8 e bolela go re: “Kgopelang, ke mo le tlo go fiwa. Nyakang, ke mo le tlo go bona. Opaopang, ke mo le tlo go bulelwa. Gobane mang le mang a kgopelago, o a amogela; e a tsomago o a hwetša; e a opaopago o tlo bulelwa”. Kgapeletšo ye e atile kudu mabakeng a lehono, go sa tsebjego gore e ka ba kua morago le gona e be e diragala, eupša batšwasehlabele ba be ba sa e utolle ka go tšhaba gore batho ba tla reng.

Le gona tlaišo ya mohuta wo e atile mo e lego gore ga go hlaolwe batho ba itšego, eupša batho ka go fapana go akaretšwa bana, basadi, batho ba sa itekanelago mmeleng le batšofe. Banna le bona go tšwaetšwego gore bogolo bja tlaišo bo tla ka bona ge ba tlaiša bana le basadi, go tle go hwetšwe e le batšwasehlabele ba mohuta wo wa tlaišo mabakeng a mangwe. Ka fao, tlhalošo ya tlaišo ya tša thobalano e tla otlohlwa go lebeletšwe batho ka go fapana, e sego go sekamela ka lehlakoreng le tee.

2.3.2.1 Tlaišo ya thobalano baneng

Yona e hlalošwa ke boClitheroe (2004:29) go direga “*when adults or older youth have sex with children or use children for their sexual needs and pleasures*”. Se se hlaloša gore ka tlaišo ye, batho ba bagolo goba bafsa ba ba tšwelego mahlalagading ba hlakanela mapai le bana ka ge bana ba hloka maikarabelo goba go ba šomiša go ikgotsofatša dinyakweng le dikgahlegelong tša bona mabapi le tša thobalano.

Ba tšwela pele gona mo letlakaleng le ka go otlologa ge ba re:

Sexual abuse takes place when adults sexually caress and kiss children, fondle their genitals. They sometimes show children pornographic pictures or

videos. In most cases of sexual abuse, the abuser is a male and someone the child knows.

Go tlaisha bana ka tša thobalano ga se go robalana le bona fela, eupša e ka ba go ba phopholaphophola dithong tša mmele bjalo ka dithong tša bona tša bong goba go ba atla mo go tlogo tsoša maikutlo a go hlohla kganyogo ya tša thobalano. Mabakeng a mangwe e ka ba go ba hlohlola maikutlo ka go ba laetša diswantšho tša maponopono, gantši, e lego se se dirwago ke motho wa monna yo ngwana a mo tsebago mohlomongwe le go mo tlwaela.

Matšatšing a morago go be go tlwaelegile gore go tlaišwa basetsana le basadi ka tša thobalano, eupša lehono go bonwa le go kwala bašemane goba banna. Le bona ba tlaišwa ka mohuta wo e le ge ba tlaišwa ke banna ba bangwe goba basadi. Taba ya go tlaišwa ga bašemane ke basadi, e tšwelela gabotse ka Khumalo (2012:4) ge a re:

The woman and girl arrested for allegedly raping a 17-year-old boy appeared in the Protea Magistrates Court in Soweto yesterday. The one accused is a 26-year-old woman who works at the SA National Defence Force as a clerk, the court has heard. The other is a 17-year-old girl. She and the woman were arrested by cops after the boy told his grandmother he was raped and she reported the matter to the police. The mentally ill boy was allegedly drugged before being raped. Cops allege that the woman showed the boy her private parts and the girl would then let the boy penetrate her. The girl faces a charge of rape and the woman was charged with committing a compulsive sexual offence.

Gross ka go Mdumela-Ndlovu (2006:8) o tiišetša tlaišo ya bana ka mohuta wo ka go bona “sexual abuse as the involvement of dependants, developmentally immature children and adolescents in sexual activities that they do not fully understand to which they are unable to make informed consent”. Thobalano e swanetše go ba tumelelano ya batho ba babedi ba ba amegago. Bana le bafsa ba ba sa fihlago sekeng sa tša

thobalano ba ke ba šomišwe ditirong tša thobalano ba sa di kwešiše mo ba bego ba ka kgona go ba le kgetho ka bobona.

2.3.2.2 Go kata

Go kata motho ke go mo gapeletša go dira ditiro tša thobalano le yena o sa mo kgopela le ge o ka be o mo kgopela eupša yena a sa nyake, go swana le ge monna a gapeletša mosadi wa gagwe tša thobalano.

Go kata boClitheroe ba go tšweletša ka go re: “*Rape is when a man forces a woman to have sex without her consent. In other words, it is when he forces his penis into her vagina*”. Ba re ke ge monna a gapeletša mosadi tša thobalano. Go ya ka bona, go kata go bonala eka go direga gare ga batho ba bagolo mola nnete e le gore ngwana le yena a ka no katwa bjalo ka ge go laeditšwe go tšwa morago. Ke ka mo go hwetšwago bobegaditaba bo bolela ka dika tše dingwe tša ngwana wa mosetsana ge a katilwe a bonwa ka ge a etšwa madi mo dithong tša gagwe tša bosadi, a sepela ka go laetša go kwa bohloko goba ge ba mo dira diteko ka pejana ka morago ga go katwa go hwetšwa seela sa peu ya bonna gona ka mo sethong sa gagwe sa bosadi. Dikgobadi tše di bolelwago, di ka be di dirwa ke gore setho sa ngwana sa bosadi ga se sa gola go lokela tša thobalano ka ge e sa le yo monnyane le gona go mo robala ka go gapeletša.

BoClitheroe ba tšweletša gore go kata ga se gare ga monna le mosadi fela eupša e ka ba gare ga monna le monna goba gare ga mosadi le mosadi. Motho a ka ipotšiša gore taba ye e kgonega bjang ka ge tlhago e dumelela kopano ya monna le mosadi go tša thobalano mo bathong. Tše ke dipšhešamare tše di diregago mehleng ya lehono ka ge Kemp (1998:119) a tiišetša ka gore ye mengwe ya go šiiša ya mekgwa ya go kata ke ka “... *rubbing the penis between the legs or buttocks without penetrating a body opening ... anal intercourse, inserting objects in body part ...*” Go dira bjalo ka go se šomiše mokgwa wa tlhago wa thobalano. Mohlokofatši ge a dira tšona tše di bolelwago ke Kemp, o tlo ba a nyaka go kgotsofatša tlala ya gagwe ya letheke le go no tlaiša motšwasehlabele. Ga go tsebege gore go tla feletša kae ka ge ditaba tša mohuta wo di

makalwa letšatši ka letšatši le gore di tla fihlela go amogelwa ka gore ge go lebeletšwe le go thaetša bobegaditaba go bonwa batho ba bong botee ba lwela ditokelo tša go dumelelwa go nyalana. Ruri ke ditlalemeso tša lehono ge batho ba iphanya le peakanyo ya tlhago.

Se se hlatselwa ke pego go ya ka Ngcobo ka gare ga kuranta ya Daily Sun ya 29 Janaware 2013 letl. 6 ge e re:

A 19-year-old boy faces trial for allegedly raping a mentally unstable boy aged 16. Cops said the crime was committed at Doornkop cemetery in Jabulani, Soweto, on Sunday. Warrant officer K Makhubela said the older boy was bust yesterday after the victim's mum reported the matter to the police.

Ka mo godimo go tsopolwa mošemane a dira mahlabišadihlong ka go kata mošemane yo mongwe.

2.3.3 Tlaišo ya semoya

Tlaišo ya semoya e direga ge go šomišwa mantšu a go se kgotlelelege a lebantšwe go motho, go mmolela gampe, go mo omanya goba go mo lebelela ka lenyatšo go dira gore a ikwe a fefogile go feta moo a gobale moyeng, e lego seo se fetšago se mo ama le mogopolong. Biblele (1999) go ya ka Diema 14:30 e bolela ka go re “pelotšhweu ke phelo bja mmele”. Ke nnete pelo ge e kwele bohloko mmele le wona o felelwa ke maatla ka gore bohloko bja pelo bo ama mmele gampe le gona pelo ye e thabilego ke bophelo bjo bobotse bja mmele.

BoClitheroe (2004:33) ba hlaloša tlaišo ya semoya ba re “*is when someone tries to make you feel bad about yourself and that you are no good. Emotional abuse can make you feel guilty and think less of yourself*”.

Go hlokomologa, go nyenyefatša, go itlhokiša kgahlegelo, go hlabela motho mašata le go mo dira tšohle tše di sa nyakegego eupša o sa iše motho seatla go kweša pelo bohloko bja go tsenelela mo mohlokokofatšwa a ka fetšago a ipona molato go sa swanela.

Se se bonwe ke Wallace (1996:180) ge a bolela ka molekani yo a tlaišago yo mongwe ka mohuta wo wa tlaišo a re *“a spouse calling a partner degrading names leaves scars that require long-term treatment”*. Yena o laetša gore go bitša molekani wa gago ka maina a go fapana o mo nyefola go mo šielwa mabadi a go tšea nako go fola. Se se tiišetšwa ke Mdumela-Ndlovu (2006:9) ge a re *“as far as this is concerned, Gross indicates the extreme difficulty in diagnosing and treating it. This is the case because emotional scars are not readily discernible and are, therefore, often neglected”*. Ye ke nnete ye e tiilego ka gore batho gantši ba dumela go tše ba di bonago ka mahlo go swana le ge motho a ka be a kgaotšwe tsebe, gwa bonwa ka yona go feta bohloko bja go hlobaela moyeng, mo go lego bothata go bo topa nta thekeng ka pela motho a kgona go hwetša thušo. Ka ge dintho goba mabadi a yona a sa bonale, ke ka fa e tlogo fela e sa fiwe šedi.

Mabapi le go tlaišwa ga ngwana ka mohuta wo, boClitheroe (2004:29) ba re ge e direga, *“a child is teased and made to feel useless”*, ba era gore ngwana o hlakišwa mo a bego a ipone wa lefela le wa go hloka mohola ka ge *“the abuser shows no love, support or guidance”*. Ngwana ge a fiwa lerato, goba go thušwa mo a nyakago thušo a be a hlahlwa mo bophelong o tla ikwa a bolokegile ka fao a gola ka go ipshina.

2.3.4 Tlaišo ya kgopolo

Tlaišo ya kgopolo e diragalela motšwasehlabelo ge a tlaišwa ka ye mengwe ya mehuta ya tlaišo, go swana le go bethwa, go tšhošetšwa, go katwa le go rogwa mabakeng a mangwe a dula a gopola ka tiragalo yeo ya be ya mo tsenelela kgopolong ya mo hlokiša le khutšo. Ga go bonolo go ahloganya kgopolo le maikutlo. Ge bothata bja gagwe bo sa fele goba a sa humane thušo, motšwasehlabelo a ka fetša a bile le kgatelelo ya monagano le maikutlo a tshwenyegilego.

Hart (1996:21) o re: “*Psychological abuse is the most extreme and severe parental behavior that result in psychological damage to the child*”. Motho ge a tlaišwa go fihla mogopolo o gobala ke bothata ka gore batho ba nagana ka mogopolo. Modimo o file motho kgopolo ya go kgona go mo hlahla tseleng ya bophelo. Ge kgopolo ya motho e le maemong a mabotse, motho o ba le maikutlo le bophelo bjo bobotse. Ka go realo kgopolo le maikutlo ga di tlogelane.

2.3.5 Tlhokomologo

The Philological society ka go Mashao (2004:11) e hlaloša tlhokomologo “*as the fact of disregarding, slighting, or paying no attention to a person, etc, the fact or condition of being treated in this way*”.

Gantši batho ba go se hlokomelwe ke bana, e le ge ba sa hlokomelwe ke batswadi ba bona bao maikarabelo a lego go bona. Mabakeng a mangwe bana ba mohuta wo ba ke ba ikhwetše ba tšhabela malapa a bobona ba phela mekgotheng.

BoScholtz ka go Mdumela-Ndlovu (2006:10) ba hlaloša tlhokomologo go direga “*when parents fail to anticipate the child’s needs and consequently fail to stimulate, support and nurture them*”. Ke nnete kgodišo ye botse ya ngwana e mo tlhokomelong ya batswadi ba gagwe.

2.3.6 Tlaišo thutong

Mabakeng a morago thuto e be e sa tšewe go ba bohlokwa ditšhabeng tše dingwe kudu baneng ba basetsana. Ya kwešišwa gannyane gannyane go fihla seemong se se phagamego sa bjale sa gore thuto ke mpho ye bohlokwa ye motho a ka se e amogwego ke motho, gomme ya holofelwa. Le ge go le bjalo, go sa no fela go na le ba ba sa e elego hloko, ba kunago bana monyetla wa go tsena sekolo go ka hwetša thuto go lebeletšwe ka mo nageng ya Afrika-Borwa. Ke ka fao ge go hlangwa melao ya mmušo wa temokrasi wo mongwe wa melao ye go ya ka Molaotheo wa Afrika-Borwa (1996:15)

mabapi le thuto o rego “mang le mang o na le tokelo ya go hwetša thuto ya motheo”. Ke ka fao ge motswadi goba mohlokomedi wa ngwana a tshetše molawana wo, a swanelwa ke go ikarabela kgorong ya tsheko ka ge a tlo ba a tlaiša ngwana yoo ka tša thuto.

BoScholtz ka go Mdumela-Ndlovu (2006:11) ba hlaloša tlaišo ya thuto go ba “*a permitted truancy and failure to enroll a child in a school*”, ba era gore ngwana o tlogelwa a sa išwe le go tšhaba sekolo. Ke maikarabelo a batswadi go netefatša gore bana ba ya sekolong ka mehla ge e se fela ge ngwana a babja.

2.3.7 Tlaišo ya matlotlo

Batho ba iphediša ka tšhelete. Ke tshwanelo go fiwa tšhelete ge go nyakega go kgotsofatša dinyakwa tša bophelo. Go amogwa tšhelete ka ntle ga tumelelano go kweša motho bohloko, e lego se se ka diragalelago mang le mang.

Flemming (2011:6) o bolela gore tlaišo ya mašeleng e akaretša “*taking or with-holding money or being forced to account for every cent of the money or even having child support withheld*”. Batswadi ba ba hlokomelago bana ka mašeleng ba fela ba ikgaoganya le go lefela bana ba bona tšhelete ya phepo, e lego se e sego toka ka gore ngwana yo mongwe le yo mongwe o swanetšwe ke go hlokomelwa ke motswadi. Monna le yena a ka nyabalatša molekani wa gagwe a sa mo fe tšhelete ya go hlokomela ba lapa. Taba ye ga se tshwanelo, ebile e tiišetšwa ke Soji ka go kuranta ya Daily Sun ya 29 Matšhe 2012 ge a re:

Financial abuse happens when a partner forcefully spends your money or prevents you from getting a job. Even more common are men who spend most of the family’s money on themselves and leave very little for the family.

Bontši bja banna bo tsefelwa ke go fepa bana ba malapa a mangwe gomme bo hlokomologile ba malapa a bjona.

2.3.8 Tšhomišompe ya ditagi

Ditagi di gona ka mehuta ya tšona tšeo tše dingwe tša tšona e lego dinotagi, direthefatši le motšoko wa go swana le lebake. Ditagi tše di šomišwa bošaedi goba go fetiša tekano mo di fetšago di gobatša goba go bolaya bašomiši ba tšona ge ešita le batho fela ba fetša ba eba batšwasehlabele ka go hlokofatšwa ke bona bašomiši ba tšona. Motho wa go šomiša ditagi bošaedi a ka fetša a amega mogopolong, a ba le bolwetši bja monagano. Go ya ka Willis (1989:20) setagi ke:

Any substance that when taken into the living organism may modify one or more of that organism's functions. This involves substances ranging from simple pain relieving drugs such as aspirin to the increasingly sophisticated medications used in the treatment of the infections, metabolic disorders, cancer and many illnesses which until recently were virtually untreatable.

Setsebi se se bolela ka ditagi tše di diretšwego go thuša go okobatša a mangwe a malwetši a mmele a go fapana. Ge ditagi tše di ka šomišwa go feta tekano, di fetša di hloletše mmele bothata.

Ge a tšwela pele, Willis (1989:23) o hlaloša ka mehuta ya go fapana ya ditagi yeo ye mengwe ya yona e se nago le kalafo, eupša e šomišwago ka merero ye e itšego go swana le ge a bolela ka:

Tobacco, alcohol, narcotics, sedatives, central stimulant drugs which accelerate mental activity, psychedelics, volatile solvents taken by inhalation, including various glues and dry cleaning fluids.

Ge a bolela ka tšhomišompe ya ditagi Flemming (2011:7) o re:

People who use alcohol and drugs, usually change their behaviour and they become more violent because it changes the way they think and feel. Alcohol and drugs make it difficult for a person to control his/her feelings. When someone has taken drugs or alcohol they might do things they wouldn't normally do. Often these people turn to violence to solve their problems.

Batho ka go šomiša ditagi ba fetša ba ikgogoletše magala hlogong ka go hlagišetša ba bangwe kotsi bjalo ka ge Moeng ka go kuranta ya Sowetan ya 17 Oktoboro 2012 letl. 2 a bega ka polao ya bana ba sekolo tseleng ka morago ga tšhomišo ya ditagi go re:

Nemavhidi found that on March 8 2010 Maarohanye and Tshabalala “were acting in common purpose ...After the consumption of drugs, the accused drove at high speed recklessly ignoring the road regulations and racing while subjectively seeing the danger of their action”.

Ba malapa a gabobana ba ba šetše mahlokong a lehu ka lebaka la ditagi mola le bona bahlokofatši le meloko ya bona ba ekwa bohloko ka go emaema ba seka ba sa fetše le tšhelete ya bona e felela go baemedi ba bona ba semolao.

2.4 Kakaretšo

Tema ya kgaolo ye e kgathilwe go lebeletšwe tlhalošo ya tlaišo, ye e dirwago ka mekgwa ya go fapana go ya ka ditsebi ka go fapana ga tšona, le gore tlaišo ga e hlaole mohlokofatšwa gore ke wa maemo afe. Tlaišo ke leuba le le aparetšego naga ka bophara.

Se bohlokwa ke molaetšakakaretšo wo o tšweletšwago ke ditsebi gore mafelelong tlaišo e fetša e kweša motho bohloko ka mokgwa wo o itšego. Mabakeng a mangwe mohlokofatšwa, motlaiši le bao ba se nago molato ba fetša ba amega go kwešweng bohloko.

Ka fao, go kwešiša tlaišo ka botlalo go nyaka gore motho a tsebe mehuta ya yona ka go fapana.

KGAOLO YA BORARO

TŠWELETŠO YA TLAIŠO GO YA KA MEHUTA GO TŠWA DIPADING TŠE THARO TŠE DI HLAOTŠWEGO TŠA SESOTHO SA LEBOA

3.1 Matseno

Morero wa kgaolo ye ke go fatolla mehuta ya tlaišo ya banna ye e hwetšwago dipading tše tharo tše di hlaotšwego tša Sesotho sa Leboa. Dipadi tše ka go latelana ga tšona ke *Nonyana ya Tokologo* (Kekana:1985), *Ke nako ya ka* (Molefe:2001) le *Ngwana Magana-go-botšwa* (Motloutsi:2004).

Ge go theeditšwe dipego ka bophara mo bophelong go fela go kwala eka bana le basadi ke bona ba tlaišwago ba le tee. Se se bonala eka ke nnete ya taba etšwe banna le bona ba tlaišwa. Hines, Brown le Dunning (2007:64) ba dira boipiletšo bja gore batho ba thome go bona gore “*domestic violence needs to be viewed as a human problem, not a gender problem.*” Ge tlaišo e ka lebelelwa go tšwa ka lehlakoreng le tee gona ba bangwe ba tlo šiwa morago, ba se hlokomelwe bjalo ka ge go dirwa ka banna. Se se diregago bophelong batho ba a se bona ba se bolediša. Ge e le gore se a retwa go tla kwewa ge go dirwa bjalo. Ge se kgalemelwa le gona go tla ba bjalo go swana le ge bangwadi ba dira. Ke ka fao go bonwago bangwadi ba tšweletša tlaišo ye ya banna.

Mehuta ka moka ya tlaišo e ka no se hwetšwe ka dipading ka moka tše di hlaotšwego. Ka fao, padi e tla kgwathwa ge fela mohuta wa tlaišo o tšwelela ka go yona. Mo tlaišong go tla lebelelwa ge go tlaišwa banna go sa hlaolwe batlaiši le lefelo gore ke kae.

3.2 Tlaišo ya mmele

Motho ge a tlaiša yo mongwe ka mohuta wo go fetša e le mmele wo o kwago bohloko ka tsela ye itšego. Tlhalošong ya gagwe, Malatji (2010:7) o laetša le gore mohuta wo wa tlaišo o direga ka mekgwa ya go fapana:

E ka ba go bethwa, go šomišwa bošaedi, e le go šomišwa boima goba gona go imetšwa ka mešomo yeo e sa o lekanego, go gogwa, go kgorometšwa, goba go lahlelwa fase goba go gobatšwa ka maikemišetšo.

Malatji o laeditše ye mengwe ya mekgwa ye e ka šomišwago go kweša mmele bohloko a sa re gore ke yona fela. Go hlatlegela go mekgwa ye e boletšwego, ye mengwe e ka ba go tšhelwa ka meetse a go bela goba go hlabja ka segale. Mekgwa ye ya tlaišo ya mmele e begilwe ke Jeranji ka go Daily Sun, 4 Julae 2012 letl.1 mabapi le gore monnatsoko “...loves his wife, but she keeps beating him up! Now she has poured boiling water over him!” Meetse a go bela a kotsi kudu ge motho a tšhetšwe ka ona. Motho a ka tšwa dintho tše dišoro le go hlokofala.

Mo go kwala monna yo a tšwetša tlaišo ye molaleng ka go lapišwa ke mosadi yoo wa gagwe a re:

I CANT TAKE IT ANY MORE! I NO LONGER FEEL LIKE A MAN,” HE SAYS.
“ I need help before she kills me,” he said sadly. “Its not the first time she has injured me. Last she has stabbed me twice in the back (Jeranji, 2012:2).

Mosadi yo o tloga a laetša bošoro le go ba le pelo ye mpe. Ditiro tša go betha, go fiša ka meetse le go hlaba di tloga di laetša maikemišetšo a go se kweše fela mmele bohloko, eupša go bolaya monna wa gagwe. Ke ka fao go tšweletšwago maikutlo a monna yo a ile fase ka kudu ge a bega gore o ikhwetša a lahlegetšwe ke seriti sa bonna ka ge tlaišo ye e diregile kgafetšakgafetša.

3.2.1 Nonyana ya Tokologo

Mo bophelong go na le ditsela tše motho a rego di lokile, eupša kua pele ya tlo ba tša go iša lehung. Go bile bjalo le go Taamane, mosadi wa Tšhaledi wa dikgomo. Kekana o tšweletša Taamane wa senganga a rata go phela ka tokologo mo a bego a sa rate go eletšwa ke motho. Se a bego a se phegeletše o be a sa rate go engwa ke motho ka mahlong.

Go bonwa a etšwa ka gare ga lenyalo la gagwe le Tšhaledi a ikgethela go tsenela mošomo wa bobontšhi kua motsesetoropong ka ge a be a re mošomo wa mohuta wo o tliša tumo bophelong bja motho. O tlogela Tšhaledi ka ge a be a re o a mo gatelela le ge go be go se bjalo, a be a mmontšha tsela ya bophelo bjo bobotse. Ke ka lebaka la gore Tšhaledi a re mošomo wa mohuta woo o tšeela mosadi seriti. Ka fao, Tšhaledi yena ga a nyake mosadi wa mohuta woo.

Go tlogeng ga gagwe o ile a yo dula le go nyalana le Max Tuli wa rakgwebo go la Gauteng. Bjalo ka ge bophelo bja motsesetoropo bo na le mekgwa ya bjona ya go fapana le bophelo bjo bobotse bjo bo phelwago magaeng, Taamane o ile a itemogela polao ye sehlogo ya monna yoo wa gagwe Max Tuli ka go thuntšhwa ke monna yo mongwe wa sehlopha sa dinokwane tša go ipitša ka leina la Mademone, e lego Lance. Lance yo le ge e be e le senokwane, e be e le yo mongwe wa bašomedi ba yena Max Tuli ka ge a be a ena le sa gagwe.

Ge yena Taamane a be a sa iketlile le go sega le modiredi wa gagwe Tembi ka ntlong:

Eupša lesego le le lego melomong ya bona la tla la kgaotšwa ke lešata la go se kwešišege ka kua phapošitulelo. Gatee fela ba kwa go thunya ga sethunya, gwa latelwa ke mokgoši wa sello se bohloko se sekopana.

Max o be a le sofeng a rapaletše, go se na pelaelo ya gore o thuntšhitšwe, gobane mothuntšhi wa gagwe o be a sa eme pele ga gagwe a mo šupile ka sethunya (Letl.122).

Go thunya ka sethunya ke o mongwe wa mekgwa ya go kweša mmele bohloko. Go thuntšhwa mo ga Max go be go etla ka mokgwa wa go khukhonetša ka gore mothuntšhi wa gagwe ga se a ka a bonwa go fihla ge a feditše go phethagatša mošomo wa gagwe wa go thuntšha. Sello se sekopana se hlatsela lebelo le sethunya se tšeago bophelo bja motho ka gona. Ge e ka be e se be modumo wa sethunya, mohlomongwe nka be mmolayi le go bonwa a sa ka a bonwa. Go ithiba sefahlego ka mafolara ke mokgwa wa maikemišetšo wa dinokwane wa go se rate go bonwa le go tsebja go leka go timeletša mohlala wa molato wo mošoro wa bosenyi bjo ba bo dirilego gore molato o fetoge lefela. Motlaiši yo o be a tloga a le bogale bja tau ka gore ga se a ka a re go thuntšha a tšhaba, mola le go hwetšweng ga gagwe a sa ka a laetša go tšhošwa ke go bonwa ke basadi bao.

Go tseba mang gore Max o be a bolaelwa yena Taamane ka gore yo mongwe wa sehlopha sona seo sa Mademone, e lego Kenny Zungu, o be a bona Max bjalo ka lepheko gore yena le Taamane e be baratani?

Molaotheo wa Repabliki ya Afrika-Borwa (1996:7) mabapi le ditokelo tša botho o bolela go re: "Motho mang le mang o na le tokelo ya go phela." Se ke tšhireletšo go bohle ya gore batho bao ba se nago molato le bao ba nago le molato ba se kwešwe bohloko ka mokgwa wa polao. Ke ka fao polao e lego wo mongwe wa melato ya go iša motho kgolegong ge motho a e phethagaditše. Ga go šireletšwe batho fela, eupša le diphoofolo di a šireleditšwa.

Go bonwa batho ba ikamologanya le molao wo ba le gare ba bolaya ba bangwe. Le ge ona maloko a sehlopha sa Mademone a be a ikemišeditše go senya, go be go se tshwanelo gore le lengwe la ona la go tsebja ka leina la Babsy le bolawe. Polao, e lego

go kweša mmele bohloko, e tšweletšwa ke Kekana ge a re maphodisa go balwa le Tšhaledi ba tseba gore Babsy o bolaetšwe eng ka go re:

Kamano ya Babsy le Mademone ba be ba e tseba. Le gore o bolaetšwe go hlanamela sehlopha seo a ya go itswalanya le se sennyane se tsebjago ka la 707 (Letl.146).

Go itswalanya le dinokwane ke mokgwa wa go ipofa gore o tla ba le tšona go ya go ile. Ge o thoma go ba hlanogela ba gopola gore o tlile go utolla makunutu a bona ka gore ba dira tše di befilego. Ke ka moo Kenny, e lego yena moetapele wa sehlopha sa Mademone, a ilego a bolaya Babsy ge a ba hlanogetše.

3.2.2 Ke nako ya ka

Mo bophelong, legae le tšewa go ba lefelo la polokego mo badudi ba lona ba swanetšego go dula ka thabo le ka tšhireletšo. Ge motho a imetšwe ke tša bophelo ka ntle legae e ba setšhabelo go yena. Go hloka legae e tloga e le sehlogo se segolo sa taba se batho ba ikhwetšago se ba ama. Se se tšweletšwa ke boGelles (1990:1) ge ba re: *“Typically, family life is thought to be warm, intimate, stress reducing and the place that people flee for safety.”*

Tlhago e diretše monna molekani, e lego mosadi yo a tlogo dudišana le yena bophelo ka moka go fihla ba kgaoganywa ke lehu. Go lebeletšwe gore batho ba bobedi ge ba nyalane ba tla dula mmogo ka thabo, e sego go kwešana bohloko kudu ka ge ba tšeane ba ratana. Mehleng ya go feta batswadi go tšwa mahlakoreng a mabedi ba be ba no kwana gore bana ba bona ba tla tšeana ka ntle ga bobedi bjo go rerišwa. Le ge go be go le bjalo, malapa a be a tia, basadi ba hlompha banna ba bona le bana ba godišwa ka kgodišo ye botse. Taba ye e humanwa go tšwa go Mönnig (1967:130) ge a re go tše dingwe tša setšo sa Bapedi:

The choice of marriage partner is usually dictated by preferential unions. The decision and negotiations are, therefore, mostly in the hands of the two groups concerned. Nowadays, however, more freedom is allowed, and the wishes of bride and groom are considered.

Ge e le mehleng ya bjale, batho ba ipotšago gore ba na le ditokelo, motho ge a lebeletše bophelo ke tšharakano fela ka gore batho ba bantši ba šomiša ditokelo tša bona bošaedi. Balekani ba kwešwa bohloko, malapa le ona a thubega.

Tlaišo ya mmele e hwetšwa kgafetšakgafetša ka mo Molefe a laetšago Dipherefere a tlaiša monna wa gagwe Boleta. Maina a balekani ba ga a nyake gore motho a hlwe a ipotšiša dipotšišo mabapi le ona ka gore moswana o re leinalebe ke seromo. Ka ge go tsebja pherefere ya go tšhela ka dijong go tliša tatso ye itšego dijong e baba, Dipherefere o be a baba bjalo ka pherefere a tlaiša monna wa gagwe Boleta yo a bego a dula a ikhomoletše.

Molefe o tšweletša Boleta bjalo ka monna wa lapa a kgopela dijo go mosadi wa gagwe Dipherefere, gomme phetolo ya ba e šele ya go re:

“Boleta, ga ke tšhošwe ke maru a go tla bo sele. Ke mohla ke tla go laetša mo phala di nwago meetse. Ke a bona ga o ntlhomphe eye? Ga o lemoge gore ke mosadi wa gago?” Ke re ge a realo o be bile bjale a kgotlakgotla monna ka monwana phatleng (Letl.18).

Go se tšhošwe ke maru a go tla bo sele, Dipherefere o laetša lenyatšo go monna wa gagwe gore ga a mo tšhoše le gatee ebile ga go se a ka mo dirago. Seswantšho se sa go se tšhošwe ke maru a go tla bo sele, se hlaloša gore pula ya go na bošego ke yona batho ba e tšhogago ka gore e na ka lefsifsi. Ge e ka hlagišetša batho kotsi, ba tla hloka go thušwa ka gore bošego ga bo rone nta. Ge pula e ena mosegare, ga e tšhoše ka ge batho ba tla humana thušo ge go nyakega. Go laetša gore tšeo e be e sa le mathomomayo ka gore a be a re dikgolo di sa tla ge a bolela ka gore o tla mo laetša mo

diphala di nwago meetse. Gape ga a mo tšee bjalo ka motho wa maikarabelo ka go mo kgotlakgotla ka monwana bjalo eka ke ngwana yo monnyane. Go kgotlakgotla motho ka monwana go ka no bonala go sa kweše mmele bohloko ka mokgwa woo, eupša tabataba ke gore bohloko bja gona bo tsenelela go fihla botebong bja pelo.

Hopper (1997:16) ge a hlaloša tlaišo ya go kgotlakgotla ka monwana o re ke: “*An injury resulting in a traumatic condition. It does not include the amount of force that is reasonable and necessary.*” Setsopolwana se sa Hopper se hlatsela mokgwa wo Dipherefere a o šomišitšego go kgotlakgotla ka monwana gore ga go nyake maatla a makaalo eupša bohloko bja gona ga bo lekanywe le selo.

Arriaga le Oskamp (1999:18) ba bolela go re, “*the controversy over domestic assaults by women persists and is likely to continue.*” Go bile bjalo le go tlaišwa ga Boleta. Go ile gwa tšwela pele bjalo ka ge Dipherefere, yo e lego mosadi wa gagwe, a ile a tshephiša gore go ka se felele moo. Ke nnete ka morago ga moo go ile gwa bonwa ge Boleta a etetše mmamogolo wa gagwe, Mokete ka ge a be a se sa na batswadi, gore ba bontšhane ka tša bophelo. Yena Mokete o ile a lemoga gore Boleta o tšwela pele le go tlaišwa ge ba be:

Ba bolela ka tša madireng a bophelo, mme se se ilego sa se leše Mokete di theogela e bile go fela ga nama tša mmele ga Boleta. Ke ka gobane Boleta e be e le motho wa mmele ga ešita le dinama. Ka tsela yeo a bego a le ka ntshe, e be nke ke kolobe ya motswetši le bile a hlafile ke a go rerešetša (Letl.29).

Ge motho a iketlile ka bophelo, kudu lapeng la gagwe, o a akola wa hwetša a kgahliša ka gore a hlokometšwe go swana le Boleta pele ga go tlaišwa ke Dipherefere. Ka mokgwa wo a bego a otle ka gona ge a thoma go tlaišwa, Mokete o be a mo swantšha le kolobe ya motswetši. Kolobe ke phoofolo ya go hlatša ka kudu le gona bana ba bantši mola e tšhaba go nyantšha dikolobjana tša yona. Ka fao, ge e nyantšha e a ota.

Go hlafa ke go hlakahlakana o ka re motho o a babja, ga a hlape ka gore ruri motho ge a sa ipshine ka selo bophelong o bonwa ka dika tša mohuta woo.

Bothata ge bo le gona gare ga batho bo nyaka bao ba swanetšego bja dulelwa, bja rarollwa gore go phelwe ka khutšo le šebešebe. Le ge go be go fiša, Boleta le yena o be a fela ena le lehutšo la gore ka letšatši le lengwe mosadi wa gagwe o tla buša pelo a emiša go mo tlaiša ka gore nnete gona go hlabana tša šaka le tee.

Tlaišo ya Boleta e be e sa kweše malapa a mabedi a go nyalelana bose. Ke ka fao go bonwago ba ipopa ngatana go leka go kgalemela mo go nyakegago gore batho ba babedi e be selo se tee ba tlogele go gerulana ka ntlha tša mahlo. Sebokeng seo ba bego ba hutša gore Dipherefere o tla obega molala o ile a ba makatša ka go tabogela godimo eke ba a mo thomela. A ba botša tše ba di jelego ka mohla wa tlala go laetša gore tše ba di tletšego ke lefela. Dipherefere o be a sa ikemišetša khutšo yeo ba gopolago gore ba e tlišitše mo lapeng. Ke tshwanelo gore ge ngwana a etšwa tseleng a kgalwe ke motswadi. Tatago Dipherefere, e lego mokgalabje Mogapi, o ile a tšewa ke maikutlo ge a ekwa mahlapa ao a tšwago molomong wa morwedi, ke ka fao mongwadi a rego:

Mokgalabje Mogapi yo a bego a swere lehlotlo, ka ge a be a le hleng ga Dipherefere, o no thoma le go re:

“Dipherefere, ke go belege ke re kootse o motho, lehono o tlile go re gaša ka mampho? O ra rena o re re go begela ditšiebadimo? O ipheitošitše seatlantepeng sa kgeke ya mafelelofelelo, mpša tena! Ke nyaka gore lehono ke go...” Mogapi ge a realo o be bjale a emišeditše lehlotlo godimo ga hlogo, mme a mo gatšamolla, a be a ikgohla magotšane ka yena leboelela, ya be ba a mo swara.

Nakong ya ge bjale e sa tswetše mafahla ka go realo, Dipherefere ke go tabogela Boleta ka ntahle le bile a re: “ke wena mpša o tšwago o nthapela lešaba le la gago (Letl:39).

Dipherefere e be e le phaga mo a palelwago ke go kgalwa ke batswadi. Le ge tatagwe a ile a mo iša seatla, se e bego e le go kweša mmele wa gagwe bohloko, o be a swanetše a kgalemege a tsebe gore o phošollwa go diphošo tšeo a di direlago molekani wa gagwe Boleta.

Dipherefere o tšweletšwa a tabogela monna ka ntahle, mongwadi a era gore o ile go kwa bohloko bja lehlotlo ge tatagwe a mo itia, le yena a lefeletša ka go itia Boleta ka seatla mo lehlaeng a sa itebetše. Go betha ka ntahle ke wo mongwe wa go kweša mmele bohloko kudu ka ge moteiwa a be a sa gopola, gomme motho wa gona o re go bethwa a šale ditsebe di duma, di fiša eka o bona le dinaledi. Ke bohlola go bona mosadi a betha monna wa gagwe mo pele ga batswadi ka gore o napa a mo goboša, go mo nyenyefatša le go mo fetoša lefela la mafela. Ge e le gore tše a bego a di dira e be e se go nyatša Boleta, nka be a ile go bethwa ke tatagwe ka lehlotlo a itefeletša ka go betha yena tatagwe, e sego Boleta.

Ge tlaišo ya mmele e sa re go bonwa ya fiwa šedi ka go kgalemelwa, gona motšwasehlabele o tla a fetša a bolailwe ka ge e le mmele wo o kwago bohloko. Gantši tlaišo ya mohuta wo ga e dirwe ke batho ba ba sa tsebjego, eupša ke bao ba tswalanago le motšwasehlabele bjalo ka ge go bolela boGelles (1990:1) go re:

People are more likely to be killed, physically assaulted, hit, beaten up, slapped or spanked in their own homes by other family members than anywhere else, or by anyone else, in our society.

Se se tloga se sa fapane le bophelo bjo bo bego bo phelwa ke Boleta (monna) lapeng la gagwe a tlaišwa ke mosadi ka go mmetha a dutše a re ke nako ya ka.

3.2.3 Ngwana Magana go botšwa

Matšatšing a lehono tlaišo ka malapeng e golela godimo mo setsebi Kemp (1998:xiii) a laetšago gore *“I don’t think we can deny that family abuse, in one form or another, is now a major social concern.”*

Ke therešo, kudu tlaišo ya banna bjalo ka ge e tšweletšwa ke Motloutsi, mo Lotšhang wa mooki a bego a tlaiša monna wa gagwe Malose wa morutiši. Tlaišo ye e be e le ya maikemišetšo ka ge Lotšhang a ile a loga maano a gore ba široge kgaufsi le batswadi ba Malose ba yo dula Bendor go la Polokwane.

Lotšhang, ka ge a be a tlwaetše go tlaiša monna wa gagwe Malose, o ile a fetelela a tlaiša le batho ba ka ntle. Go bonwa ka tlhohleletšo ya gagwe, Lotšhang ka bopelompe, yena le bagwera ba gagwe ba beakanya go bolaya monna Nkgwaneng. Se e be e le go timeletša mohlala wa tšhelete ya gagwe ya tefo ya dikotsi tša tseleng, ye ba e abelanego. Polao ye Motloutsi o e tšweletša ka ge ba ile ba rulaganya kopano le yena Nkgwaneng ba re ba tlo mo fa tšhelete ya gagwe, gwa fetša go rile:

Nkgwaneng o ile a sa ile ntlwaneng Lotšhang a mo tšhelela mpholo woo o bego o le kotsi moo e lego gore ga o tšee nako go tloša motho tšatšing. Nkgwaneng o ile go boa a napa a galampela bjala bjola bja gagwe ka ntle le pelaelo. Aowa o ile a fiwa sefate gomme a sepela, o sepetše a re mola a sepetše monabo wa kilomitara e tee a thoma go hlatša o šoro. O hlatšitše monna wa batho go fihlela a hlatša le madi.

Ka morago ga go hlatša nako ya go tsebalega bafeti ba tsela ba ile ba mmona gomme ba mmotšiša gore a naa ke yena mang le gona o tšwa kae o ya kae. Monna wa batho o hlalošitše tšohle gomme a napa a neela moya pele AMBULANCE yeo e bego e beditšwe e ka fihla (Letl:65).

Basadi ba tšewa go ba le pelo tše botse, tše borutho, tša lešoko ge go bapetšwa le banna. Go be go se bjalo go Lotšhang ka ge maanomabe ao ka moka a sehlophana se

sa gagwe se bego se a dira e be e le go latela ditaelo tša gagwe. Go tšhelelwa mpholo ka dijong ke go phethagatša tlaišo ya mmele. Lebaka ke gore mpholo ge o tsene mmeleng wa motho ga go se sebotse se o se dirago ge e se go ripaganya mala goba setho sefe goba sefe se tlogo fihlelwa ke wona. Ke ka fao mohlokokofatšwa a fetšago a hlatša le madi le gona go hlokokofala ka pela go laetša gore mmele o be o ekwa bohloko ka kudu.

Sepedi se re le ge o ka e buela leopeng magokubu a a go bona. Se e bile therešo tiragalong ye, ka ge babolai ba be ba gopola gore Nkgwaneng o tla hlokokofala pele a ka bonwa ke batho ka fao gwa hlokega bohlatse bja gore o bolailwe ke mang.

Ge bana ba godišwa gabotse go ya ka molao, le bona ge ba gotše e tla ba batswadi ba maikarabelo ka ge ba tlo ba ba ithutile se go batswadi ba bona. Kgodišo ye mpe ye Lotšhang a godišitšego bana ba gagwe ka yona, ka go tlaiša monna wa gagwe, e ile ya ba le khuetšo ye mpe kgolong ya bona. Taba ye e gatelelwa ke boGelles (1990:1) ge ba re *“violence is not an important part of raising children, relating to spouses, and conducting other family transactions.”*

Khuetšo ye go bonwa e amile morwa wa gagwe Jonny gampe, ka ge go goleng ga gagwe ka morago ga go fetša dithuto a ile a hloka maikarabelo. Le ge a be a gotše e le monna, o be a na le matepe a go hlaola mešomo, a kgahlwa ke go ikgweranya le dinokwane tša go tšwa molaong mo ba ilego ba fetša ba ile kgolegong ka bosenyi. Se e be e le go ikepela lebitla. Motloutsi o tšweletša Jonny a tlaišwa mmeleng ke bagolegwa-ka-yena ba banna ge ba mo amogela ka kgolegong ba re:

“Ek se a o ntlele le nkaoza da” Gona fao Jonny o be a maketše goba go gakgamala ka go se tsebe gore a direng. O ile a sa maketše a llelwa ke mogwane sefahlegong moo a go ba a tšewa ke mantladima (Letl.79).

Motloutsi o tšweletša tlaišo ya mmele ye Jonny a tlaišitšwego ka yona letšatšing la ge a goroga kgolegong le bagwera ba gagwe ba dinokwane. Motho ge a amogelwa lefelong

le itšego o swanetše go fiwa kamogelo ye borutho. Kamogelo ya Jonny e bile ye bohloko go laetša gore ka fao kgolegong ga go bose. Ge disenyi di kopane, di kgantšhetšana maatla. O ile a amogelwago le go nyakwa *nkaoza*, e lego motšoko a bilego a sa tsebe gore yena o ile go o tšea kae. Mohlomongwe o be a sa kwešiše polelo ya ditsotsi ye e bego e šomišwa. Go llelwa ke mogwane sefahlegong ke go itiwa gabohloko ka ntahle mo sefahlegong. Ge motho a šetše a tšewa ke mantladima, e lego go dikologa le go kopakopa, ke sešupo sa gore ga se a ralokišwa, eupša o tloga a rutilwe go phela le batho.

Ka ge go Jonny le be le sa dume le etšwa marung, o ile a gopola gore o tlike go rapeletšwa bjalo ka ge go be go dira mmagwe. Didirwakgolegong ke diphiri, di tsebja ke bona bao ba ikemišeditšego go thulana le molao. Ge a dutše a tlaišwa ka mokgwa woo a sa phethagatše dinyakwa tša bona go bonwa yo a bego a tšhabja ke bagolegwa ka moka ka moo ba bego ba le ka gona wa go bitšwa Boss a efa taelo ya gore a bethwe, ya ba:

Le ile go tšwa molomong la se boe fela, baisesa ba ile ba gataka le go binaka morwa motho. Jonny wa batho o bethilwe moo e lego gore senthulwane sa madi se bone go se bokaone bja go phatša letlalo la gagwe gore se itahle ntle. Madi ale a ile a kgantšhetša baisesa bale gore ona a kgona go tšwa ka mašoba ka moka a mmele ntle le go tšhaba selo (Letl.80).

Motloutsi o laetša gore ka mokgwa wo Jonny a go bethwa ka gona o be a šiiša. Go gataka le go binaka e be e le gore batlaiši bao ba Jonny ba be ba sa hlaole gore ba mmetha goba go mo raga kae. Gongwe le gongwe mo seatla goba moletse o bego o dumela go be go swanetše. Ka ge a be a bethwa ka seboka, e be e le go bethwa le go ragwa mmele ka moka a sa tsebe gore o thiba kae o tlogela kae. Ye ke tlaišo ya go fetišiša ka ge Motloutsi a laetša gore Jonny o ile a šala a thankgetše ka go dutla lefula la madi a era gore o be a etšwa madi a mantši. Motho ge a ka lahlegelwa ke madi a mantši a hloka thušo ya go a laola, tahlegelo yeo e ka fetša e fetile ka bophelo bja gagwe. Go laetša a be a sa gobatšwa goba go kwešwa bohloko letlalong fela, eupša e

be e le ka go tsenelela le dithong tša ka gare tša mmele ka ge a be a tlroma madi go tšwa mašobeng ka moka a mmele wa gagwe. Se e tloga e le sehlogo sa taba go laetša gore bagolegwa ba bangwe ga ba a ya ka phošo kgolegong, eupša e tloga e le legae la bona.

Ge Jonny a be a ena le tsebe le maikutlo a go kwa e be e tla be e le gona ge a lahlile bonokwane letšatšing leo ka gore o ile a bontšhwa sepoko. O ile a tšea gore go tlaišwa go fedile, ka ge a be a tlwaetše go nyatša a ikgakantšha ge a botšwa gore a ka se latswe dijo tša gagwe ge di fihla, eupša yena a thoma le go ja, fela:

O ngwathile ga tee fela gomme a sa re o boeletša la bobedi ke ge a llelwa ke mogwane moo a nyakilego go phuma dijo tšela. O ile a tšeelwa dijo tšela gomme tša fiwa yona Boss yeo ya kgwara. Batho ka moka ba be ba elwa ntwamogolo ge e se Jonny yoo a bego a sekhumula (Letl.81).

Ga se ka phošo ge a be a lla ka gore ka mkgwa wo a go itiwa ka gona o ile a šala a ekwa go baba mo mmeleng. Motloutsi o bitša go bethwa moo, go llelwa ke mogwane, ka gore motho ge a nyaka go tloga o ekwa go baba, gare ga dikgati ka moka, o tla kgetha morwetla wa mohlare wa mogwane ka gore o tloga o tsenelela nameng kudu ge ba ka o ena ka meetseng a letswai ebile ga o no robega gabonolo go swana le mehlare ye mengwe. Batho ba ba be ba hloka lešoko kudu mo ba itiago motho ba be ba mo kuna le tša go ja gomme ba mo lebeletše a bile a lla ka pelo.

Tše ka moka e be e le ditlamorago tša mediro ye mebe ya mosadi wa Malose, e lego Lotšhang. Ditaba tša tlaišo ya monna wa gagwe di ile tša gakalela go ya pele ka ge a be a dula a mo tlaiša kgafetšakgafetša, e le ge a be a sa nyake go kgalwa ke motho.

Taba ya tlaišo ya kgafetšakgafetša ya go šiiša ya banna ka basadi ba bona e hlalošwa ke Wallace (1996:175) ge a re: "*Wives abused their husbands more often and more severely than vice versa.*"

Ye e bile therešo ye e sa fetogego ye e ilego ya hlagela yena Malose go iša lehung ka go tlaišwa ke mosadi ka ge go thwe:

Malose wa batho a felela boka lehlakanoke gomme a dio tšewa le ke phefo sehuba seo a bego a se gohlola le sona se be se mo feletša le go feta. (Letl.109).

Motloutsi o tšweletša seswantšho sa ge Malose a thomile go bonala go ota mo mmeleng wa gagwe mo a go swantšhago le lehlakanoke ka moo a bego a otile ka gona. Go tsebja gabotse gore sehlare se segolo sa dimela ke meetse. Ge o ka kuna semela meetse gona go ra gore o se amogile bophelo, se tšile go hwa sa omelela. Semela se se bitšwago lehlakanoke tthagong ya sona se mela keleding ya meetse, ka nokeng mo e lego gore ga se na bothata bja go humana meetse. Le ge go le bjalo, se fetwa ke mehlare ye mentši ka bokoto. Ge motho a otile boka lehlakanoke go ra gore o tloga a otile la go šiiša namana tša mmele.

Se e be e le taetšo ya gore Malose o be a ekwa bohloko mo mmeleng, go hlatselwa le ke sehuba se a bego a na le sona e bego e le ka lebaka la tšaišo ya mosadi wa gagwe Lotšhang a mo gwahlafaditše. Go be go swanetše gore Malose a ote ka lebaka la sehuba seo ka gore se sengwe sa dika tša sehuba se segolo ke go bona mmele o fela. Lebaka le le hlolago sehuba le go fela ga Malose go utollwa ke tlhahlobo ya ngaka ge e re:

Ee monna wa gešo ka mokgwa woo ke bonago ka gona o swerwe ke twatši e bitšwago HIV/AIDS (Letl.110).

Twatši ye ga ya ka ya ba semaka go Malose ka ge yena mosadi wa gagwe Lotšhang a ile a bolawa ke yona e le ge e gokilwe ke mesepelo ya gagwe ye mebe a be a fetetša le Malose. Twatši ya HIV/AIDS e sa le tlhobaboroko lefaseng ka bophara ka gore dingaka di sa katana le mokgwa wa go e bea ka tlase ga taolo bjalo ka ge go dirwa ka malwetši a mangwe. Ke twatši ye e rego ge e tsene motho ya hlasela mašole a mmele, gomme

mmele wa palelwa ke go itšhireletša kgahlanong le malwetši a mangwe a a tšeago monyetla wa go bekwa ga mašole ao go swana le sona sehuba. Ke ka moo mmele o kwago bohloko ka malwetši a mmalwa ka gare ga wona.

3.3 Tlaišo ya thobalano

Ye ke tlaišo ye e rego ge e phethagatšwa ya ama merero ya tša thobalano gampe gare ga balekani. Gantši tlhalošo ya tlaišo ya thobalano e dirwa e sekametše ka lehlakoreng le tee. Go gatelelwa ka kudu gore bana le basadi ke bona bao ba tlaišwago ka thobalano, nnete e le gore banna le bona ba tlaišwa ka go katwa goba go gapeletšwa ke basadi goba banna ba bangwe ka tša thobalano.

Mohlala wa taba ye ke ge Paunde ka go *Daily Sun*, ya 14 June 2013 letl.12 a re:

According to the man, he worked in a shop for six months without pay. He complained and was taken to the back of the shop and given something in his food to make him sleep. When he woke up, his pants had been ripped and a man was penetrating his backside.

Setsopolwana se se hlaloša ka monna yo a bego a šoma kgwebongtsoko. O šomile dikgwedi tše tshela ntle le go putswa gomme a thoma go ipelaetša ka go se putswe ya ba gona moo o a tlaišwa. Go hlalošwa a tšheletšwe setagi ka dijong, e lego se se ilego sa mo robotša, go phafogeng ga gagwe a humana monnatsoko a mmelebetla ka morago. Motlaiši yo o be a se na kgetho ya go mo šušumetša ka morago ka gore bobedi e be e le banna le gona thobalano e diretšwe batho ba bong bja go fapana.

Ditiragalo tša mohuta wo tša go tšhelela ditagi di atile kudu mehleng ya bjale mo batho ba tlego ba hwetše ba hutšwe thoto tša bona ka ntle ga go katwa.

Mokgwa wo mongwe wa tlaišo ya banna ke ge ba kunwa goba go ganwa ka thobalano kgafetšakgafetša mo go sego lebaka, ba ganwa ke balekani ba bona ge tlhago e ba

hlotla. Taba ye e netefatšwa ke Kilgore (1992:3) ge a re tlaišo ya thobalano e akaretša “...withholding sex, criticizing you sexually, insisting on unwanted touching, assuming you would have sex with any available man.” Kantle ga go gana monna le thobalano mosadi a ka gana le ge monna wa gagwe a mo swaraswara, gomme ka ntle a robala le banna ba bangwe.

Go tle go makatše gore ge mosadi a ratile monna, mola e le nama e tee, a tle a se mo sware gabotse goba a ikamologanye le yena etšwe a ikamanya le banna ba bangwe ka ntle. Se se tle se gwahlafatše kamano ya bona, gomme o bone monna a tšwela ntle go yo inyakela basadi ba ka mahwafeng goba go hlala. Taba ye e tšweletšwa ke Madikwa ka go *Sowetan* ya Aporele (24-04-2012:11) mo a laetšago gore:

Some women are impolite to their husbands and this forces them to look for comfort elsewhere. This is apparent in marriages where the woman feels she is financially better off than the husband and he is not more deserving. This frustrates husbands...

Mehleng ya kgale basadi ba be ba sa some, efela ba be ba gomarela le go hlompha banna ba bona go iša lehung le ge go be go ka ba le tlala ka gae. Tše di dirwago ke basadi lehono ka ge ba šoma ka boati, di kweša bohloko ka ge bangwe o ekwa ba re bona ga ba rapele mpša, e le ge ba era banna ba bona. Ke gona gore boati bja basadi ba lehono ba inyakela tšhelete, e sego go rata monna.

3.3.1 Nonyana ya Tokologo

Go tšwa ka godimo go laeditšwe gore wo mongwe wa mekgwa ya tlaišo ya thobalano e ka ba ge mosadi a robalana le banna ba go fapana ka go ba šomiša bošaedi. Kemp (1998:37) le yena o ema ka wa lehlabula le polelo ye ge a re tlaišo ya thobalano ke “*abuse that involves the sexual use or exploitation of another person or use of force.*” Kantle ga go šomiša motho bošaedi, Kemp o bolela le ka go šomiša maatla go gapeletša motho tša thobalano.

Taamane o be a sa šomiše maatla, eupša ka ge go be go tsebja a tlogetše Tšhaledi ka la gore ga a sa mo rata, a yo dula le Max, go makatša ge lehono a boela go yena a bile a mo imiša. Se e be e le go šomiša Tšhaledi bošaedi, a re a sa mo holofetše a boela go Max gape ba be ba nyalana. Ga a gaka Tšhaledi fela, eupša o gakile le batswadi ba gagwe go tšwa poledišanong ye ge ba re:

Ge e le bjalo ngwana yo wa gago o ntsene mading. O rata go phela a ahlamišitše batho ba oma ka ganong. Ge o sa re, o kwa sela goba wa bona sa go tlabo ka yena. Sa pele o re fetošitše ba go se loke go ba ga Matlakala ka go se mo laye le go mo kgala ge a tlogela Tšhaledi ka mabaka a go se kwale. A ya bogwaragwareng le go tla go re hlola ya ba go rothela. Ge re sa re ke tšona re kwa ba re o šupilwe ka sethunya a nyaka go hlobošwa meratha ka baka la go se tsebalege mo ga gagwe. Ge re sa eme matswalo bjalo re kwa ba re o sentšwe ke Tšhaledi. Ge re sa ipotšiša gore bjang ka gore re tseba ba hlalane re tlabega a tla a kgwakgwaiša Maphusumane a re ba a nyala. He, kganthe tše re di kwelego ka Tšhaledi ke dife? Ga a ganetše eupša o rata go tšewa ke o šele monna, yena yola a go nyaka a mmolaya ka sethunya. O tlogile šole o boela borwa o tšeana le motho yoo wa gagwe. Ga tee re kwa mokgoši wa sello; monna yola wa gagwe o bolailwe. Go tseba mang o bolaišitšwe ke sona sehlokamabaka se sa gago! Bjale re re re sa iphora re re kgane bana ba tla mmea fase, ljo! Šoo o rwalarwalane le makgatlanyana a bjale ka ale o ile le naga (Letl.134).

Bophelo bjo Taamane a bego a bo phela le yena mong o be a sa tsebe gore o dira tša mohuta mang. O be a hlakahlakanya banna ka go ratana, a ba bea le go ipea kotsing. Tatagwe o hlaloša gore o ile bogwaragwareng ka gore ga ba hlathe bophelo bjo a bo phelago. Legwaragwara ke motho yo a sepelago ka go rata go sa tsebje go gore o kae gona o dira eng, le gore mo a ilego o tla boa goba aowa. O a ikgopolela, fela ga a gopolele batho ba bangwe gore maikutlo a bona a reng ka yena kudu ge a se gona. Motho wa mohuta wo wa go phela ka Modimonthuše, ba gabo ba fetša ba kgaogana le bophelo bja gagwe ka gore o tla di bona, eupša ka pelong go le bohloko. Gagolo ge a

ile a re mola Tšhaledi a mmelegišitše bana ba bararo a ba bušetša go yena Tšhaledi ka go ba ngaletša a re ba mo šitiša go phela bophelo bjo a bo nyakago. Bana ke lehumo le basadi ba bantši ba le dumago, eupša ba le hloka. Ka fao, Taamane o be a sa swanela go raloka ka bona.

3.3.2 Ke nako ya ka

Monna le mosadi ge ba enišwa ba bolela gore ba tla ratana go fihla lehu le ba kgaogantšha. Basadi ba bangwe go bonwa ba fularela dikano tša bona ba tlaiša banna ka go ratana le banna ba bangwe. Se ke therešo go monnatsoko yo a šetšego a nnoši ka gae a begilego le tlaišo ya thobalano:

I have become a miserable, lonely man with bodyguards, ... He said he kicked his wife in February. She was cheating on me with a local councilor and other men (Ximba, 2013:2).

Banna bao ba sa nyalago ba duma bao ba nyetšego ba sa tsebe gore bangwe ba eme ka leoto le tee ka malapeng ka go tlaišwa ke basadi. Go bile bjalo le go monna yo ka ge mosadi wa gagwe a be a ratana le banna ba bantši, monna a bona gore go efoga go hlaka bokaone ke ge a kgaogane le yena. Boleta ke yo mongwe wa banna ba ka ge Molefe a mo tšweletša a balabala le go ipotšiša dipotšišo tša go hloka dikarabo mabapi le bophelo bja mosadi wa gagwe ka ge a re:

E ka ba ka ge bjale a lemogile ge bana ba godile a rata go ntšha ka hlogo? Goba o gahlane le masogana ao a sa kgonago go lelekiša mmutla ka ge nna botšofe bo kokotile mojako o bona ke se sa le selo? Efela seo se mpoledišago le go mpalabadiša ka ba palabalane ke taba ya gore, ke ge a re; “ke nako ya ka,” O ra gore ke nako ya go dirang? Ee, e gantši. E ka ba ya go mpolaya, ya go thoma go tlabola... (Letl:5).

Boleta o be a senka le go leka go nyakišiša mosadi wa gagwe, eupša a sa kgone go hwetša karabo ya gore o dirwa ke eng go tše a mo dirago. Ka ge a be a gotše, o be a gopola gore Dipherefere a ka be a be a ratana le masogana. Molefe o tšweletša ge masogana a kgona go lelekiša mmutla, seo e lego tshwanelo ka gore ka bofsa ba sa na le mafolofolo ka mapaing ge go bapetšwa le yena Boleta ka ge a be a gotše, tšhipi e be e jelwe ke mollo. Taba ya go ratana le banna ba bangwe e tšwelela kgafetšakgafetša mo go yena ka ge nakong ye nngwe le gae a be a sa robale.

Go bose ge ka lapeng tate le mma ba ratana ba bile ba hlompšana ka gore lapa la bona le tla ba le seriti le go hlompšha ke ba bangwe. Se se be se hlokwa lapeng la Boleta ka ge tlaišo ya thobalano go yena e be e sa hlwe e le taba ya go phopholetšwa, eupša e be e le bogobe bja ka mehla ka ge yena Boleta a re:

Ga ke tšwane le monna yo a sego a nyale. O ra gore ge mosadi a nkgana ka malao tekano ya kgwedi mohlomongwe le dibeke, o tla e gopola bjang?
(Letl.28-29).

Boleta o itshwantšha le kgope ka gore e no robala ya tsoga ka ge e se na mosadi. Le yena o robala a tsoga, a hloka yo a lalago a mo tloša bodutu ka ge mosadi a le gona, eupša a gana go tsena le yena mapaing. Se se laetša gore o be a tlaišwa ka thobalano. Tša mohuta wo ke tše o tle o kwe go thwe monna o katile mosadi wa gagwe. O ka se lebanye katse le mafsi wa gopola gore e ka se a nwe. Thobalano ke moreromogolo wa monna le mosadi ge ba nyalane. Ya go ganwa tekano ya kgwedi le dibeke, mosadi o no tšhaba gore ga a sa nyaka.

Tšhwene ge e re hoo, e tshephile lewa. Ditlamorago tša go gana Boleta ka mapai bjale di tšwetše kgakala nakong ya ge Dipherefere a bonwa a bina le lesoganatsoko bonwelabjala. O be a bina phatlalatša ka bolokologi bjo bogolo a laetša gore ga a tšhabe motho, yena le lesogana go na le se ba tsebanago ka sona. Gona kgabagareng yeo:

Ge a dira bjale ke ge lešaba le mo hlatlama ka legoa. Ke re ge lesogana le lengwe la bogolo bja Thoka, le le gare le mo forohlaforohla ka mafuri, le lona le le gare le laetša mefanyetšo le meragelo. Re rile ge re re bjale gona di kgokilwe matswa, ya be bjale Dipherefere o atlana le lesogana leo. Ke re bjale ba be ba bina ba lokologile go laetša ge bjale e ka ba nto e tee, ke ra gore ba ka nwešana meetse a mokgako molapong (Letl. 32).

Mosadi wa maikarabelo wa go rata monna wa gagwe a ka se ye bonwelabjala a dira tša go swana le tše di bego di dirwa ke Dipherefere tša go hlabiša dihlong, a nwa a bina le masogana. Molefe o mo tšweletša ditiro tše o tša gagwe di be di gakatšwa ke legoa le batho ba bego ba mo direla lona. O be a gopola gore ba rata le go kgahlwa ke tše a di dirago, kganthe ka go le lengwe ba a mo sega le go mo nyatša.

Mokgekolo a phopholwaphopholwa marago ke lesogana la go lekana le morwa wa gagwe ge ba le gare ba raga meletse ka go fapana yeo Molefe a e bitšago 'mefanyetšo le meragelo'. Ye ke mebino ya matšatšing a lehono ye go bonwago bafsa ba e bina ge ba thabile, ba iketlile. E be e re mola eka bjalo gona go lekane ba tla emiša ka go bina moo ga bona Molefe a go bitšago go 'kgoka matswa' ya ba gona ba laetša segwera sa go tsenelela ka go atlana. Dipholo ge di šoma go swana le go lema di tle di nyake go khutšišwa gore di hwetše maatla a mafsa, ka fao go thwe di kgokilwe matswa, e lego marala ao ba di tlemago ka ona.

Go phopholwaphopholwa le go atlana ke taetšo ya tlaišo ya thobalano ge tše motho a di dira le monna yo e sego wa gagwe.

Ge babini ba babedi ba ba dutše ba thabiša lešaba leo ke ge go tsena Boleta ka go tseba kolo ya mosadi wa gagwe. O ile a mmona ka a gagwe mahlo gore go na le ba a ratanago le bona, ka pejana:

Ge a re mahlo iša, kudu thokong yeo go binwago o bona lesogana le bina le mosadiagwe le bile le mo forohlaforohla boka mafuri a bosadi. ...Gwa buša lesogana leo la ntshe, la mo itia ka tladimolongwana ya go fiša (Letl.32).

Molefe o tšweletša polelo ka bokgwari ya gore ge Boleta a re mahlo iša, a era gore o rile ge a lebeledišiša ka moo a bona mosadi wa gagwe a bina le go phopholwaphopholwa ditho tša bosadi le go atlwa ke lona lesogana leo, e le go laetša gore ditaba di lebile selepeng. Go na le go atla ga setho le go atla ga taetšo ya gore batho ke baratani. Ye tiragalo ya tlaišo e be e sa hlwe e nyaka tthatse ye e ka rego ke bone ka gore le gore, ka ge e bonwe gabotse ke yena monna wa Dipherefere, e lego Boleta.

Tiragalo ya go atla monna goba mosadi wa yo mongwe ka katlo ya baratani ke tlaišo ya thobalano. Ga se ya dumelelwa. Tiragalo ya mohuta wo e begilwe ke Thamage ka go Daily Sun ya 8 Aporele 2013 letl.8 mo monna yo a bethilwego ke molekani wa gagwe ka go bona seswantšho sa ge a be a atlana le mošomi-ka-yena yo mongwe wa mosadi ka go re “... *is in trouble after his fiancée saw a picture of him kissing another woman. ...gave him a hot klap*”. Ge monna a ikarabela go seswantšho seo mosadi wa gagwe a se bonego e le ge a atlana le mosadi yo mongwe a re: “This is how we play at work”.

Banna le basadi ge ba ile mošomong go tsebja ba ile go šoma, e sego go yo raloka ka go atlana bjalo ka ge go be go dira batho bao.

Ke tshwanelo gore batswadi ba rate ge bana ba bona ba sepela ka tsela ya tshwanelo. Batswadi ba Dipherefere ba be ba sa rate ka fao a bego a tlaiša monna wa gagwe. Ka dinako tšohle ba be ba phegelela go bona bobedi bjo bo phela ka khutšo le lerato. Ka gore go be go se bjalo, ba be ba katanela gore morwedi wa bona a sware Boleta gabotse. Ka gore Dipherefere o be a dula a ngangabetše a sa rate go kgalwa, go bonwa tšatši le lengwe mmagwe a mo kgala ka go re:

Ke dilo mang tša go ikgapa o ikgoroša? ...Ke nako ya ka, ke nako ya ka, ka mo le iphetošitše difebe tša go tšama di hlapelwa ke mamilana a go lekana le bana ba gago (Letl.38).

Ke tshwanelo gore mokgekolo mmagoDipherefere a tloge a swara thipa ka bogaleng ge a kgala morwedi. Lebaka ke gore tše a di dirago ga a iše sa gagwe fela seriti fase, eupša o iša le sa bona bjalo ka batswadi. Go bolelwa Dipherefere a ikgapa a ikgoroša, mongwadi a laetša gore o phela sephoofolo. O tsena a etšwa. Ga a ne le taolo goba mellwane. Nakong tšohle ge a ikemelela o re ke nako ya ka, eupša ga go tsebje gore o bolela ka nako ya go dira eng. Bjalo lehono monna o bone gore ke nako ya go dira eng.

Mmagwe o mo swantšha le difebe, e lego basadi ba go rata go sepela ka go itaola ba nyakana le banna. Ke bona bommalegogwane ba go tloga ba etšwa lesolo la go sela banna, le go sepela ba alela monna yo mongwe le yo mongwe ba gahlanago le yena. Mola peleng e be e no ba go gapša ke maikutlo, eupša lehono ba tloga ba e dira mošomo goba kgwebo. Ke kgwebo ya mohuta mang ye tlaišago batho ba bangwe le gona ka morago e tlilego go ba le ditlamorago tše mpe tša malwetši!

3.3.3 Ngwana Magana go botšwa

Go ya ka setšo sa Bapedi, go tšwa kua morago, monna le mosadi ba be ba nyalana ge sephetho sa mafelelo se tšerwe ke batswadi ba bona. Se se kwala go ya ka Mönnig (1967:131) ge a re:

The decision of the parents is accepted as final by the Pedi. In this connection, the following proverb is always quoted: “Nyatša molala e hwile molaleng- He who despises the veld will die in the veld” meaning that if you disregard the advice of your parents it will lead to disaster.

Seema se se tsopotšwego mo, ga se fapane le ka moo Malose a ilego a hlokomologa dikeletšo tša batswadi ba gagwe. Se se diregile ge a phegelela go nyala Lotšhang wa

mooki yoo morwagwe wa mathomo Jonny a bego a lekana le yena Malose yoo a tlilego go ba tatagwe. Gona moo Malose o ile a tšea madimabe a go tlaišwa ke Lotšhang le ge e le gore seo se be se sa swanela. Ka go ba yo monnyane ka matswalo ga Lotšhang mosadi wa gagwe, Malose o be a sa kgone go bea molao yena Lotšhang a o latela.

Tlaišo ya thobalano go monna wa gagwe e be e le go lala a sepela mašego nakong ye nngwe a goroga gae ka masa mo go hlalosegago gore letšatši le lengwe:

Ge a tsena ka gae ke ge e le iri ya boraro mesong. Ka ge e be e šetše e le setlwaedi sa gagwe sa go boa mašegogare goba maseng monna ga a ka a makala. O be a ithobaletše a le tee monna, batho sa go kweša bohloko ke gore o be a fetogile kgope mola mosadi wa gagwe a le gona a phela (Letl.39).

Go tsena ka gae ka iri ya boraro ya masa ga mosadi ke bohlola bjo bogolo gagolo ge monna a sa tsebe gore o tšwa kae. Ke sešupo sa gore yena mosadi yoo mo a tšwago o tšwa ka maikemišetšo. Ge mosadi a dikelelwa ke letšatši nageng o thoma go balabala gore na ba lapa ba na le mang le gona afa o bolokegile mo a lego. Malose o be a fetogile kgope ka lebaka la gore o be a robala a le tee ge yena Lotšhang a be a sa ile banneng ba bangwe.

Motho ge a amana le baratani ka ntle molekani wa gagwe a le gona ga a ke a nyaka gore a tsebe taba yeo. Ge go ka direga gore a tsebe o tla tla a ekwa bohloko bjo bogolo mo a ka fetšago a dirile kotsi. Go be go le bjalo le go Lotšhang ka ge a be a fela a direla monna wa gagwe tše botse gore a se ke a mo gopolela tše mpe, e le ge a dutše a mo tlaiša ka thobalano bjalo ka ge go thwe:

Go dira bjalo Lotšhang o be a dira monna wa gagwe kunku robala dingwe di robetše. O be a dira bjalo gore Malose a se bone gore mosadi wa gagwe o mo sepela ka fase ga maoto. O dirile bjalo gore monna wa gagwe a se mo

naganele gore a ka be a na le dinyatsi tša boramolao ka ntle. Ruri mosadi yo o be a tloga a sa kgotsofale, e be e le nka ja mo nka nona (Letl.52).

Go dira motho kunku robala dingwe di robetše ke gona go goketša motho ka se sengwe gore a se bone gore ka thoko ye nngwe o mo dira tše di sa lokago. Gagolo se se dirwa masea go a rapeletša gore a robale ka go a pateletša go fa batswadi sebaka sa go dira mešomo ye mengwe. Go mo sepela ka fase ga maoto ke gona go ratana le go robalana le banna ba bangwe, tšona dinyatsi, e lego yona metlabo ya gagwe mo monna a bego a sa tsebe. Ke tshwanelo ge Motloutsi a re Lotšhang e be e le nka ja mo nka nona. Lebaka ke gore o be a sa hloke selo monneng wa gagwe sa go fapana le se a bego a se latelela go banna ba bangwe ba go swana le boramolao Tsogwana. Taba ke gore o tla thetha le bona gomme mafelelong ke yena a tla fetšago a ekwa bohloko.

Nonyanaphakuphaku e bea lee le tee. Go boradia bjo Lotšhang a bego a bo dira le bagwera ba gagwe, go ile gwa fihlela gore bo fihle bofelong ka go tšwela kgakala. Ge motho a šetše a le mathateng ao a tsebago gore ga a na go phologa, o tle a dire tše e sego tšona. Go realo a tšea go re o itebatša mathata, kganthe o senya le go feta. Se ke se se hlagetšego Lotšhang. A napa a tlaiša Malose ka go re:

Lotšhang ge a bona seemo sa ditaba se befile o bone go se bokaone bja go phala go itahlela e le go iphora ka la gore o itebatša mathata ao a bego a agile mokutwana ka lapeng la gagwe. Go lala mabjaleng le ditantshing e be e le bogobe bja ka mehla o be a sa lakalele go nwa le dithaka tša bomorwagwe gomme a be a sepele le tšona go ya go robala le tšona (Letl.94).

Ge a šetše a tsene ka bjaleng gona go ra gore bophelo bja gagwe bo fedile ka gore didirwa-ke-banwabjala le bona beng ka mabaka a mangwe ga ba tsebe tše ba di dirago. Motho ge a dirile se e lego phošo, o fela a ikemelela ka gore ke be ke nwele ka gore bjala bo tšeela motho kgopolo. Ke nnete ka gore Lotšhang šo o be a tlaiša monna wa

gagwe ka go lala mabjaleng le go robala le digotlane monna wa gagwe a dutše a le gona. Se e be e bile e le go nyatšiša ba lapa la gagwe ka batho.

Lotšhang o tšwetša tlaišo ya thobalano pele, e le ge a tlaiša monna wa gagwe Malose. O be a lala a balabala ka go tseba ge a fihletše Malose diphetho tše a di tšerego a nnoši di mo tsentshego mathateng. Mongwadi o laetša go re:

...o letše a kolobiša mosamelo ge a gopola ka seo se ilego go direga ge la gosasa le ntšha nko tšatši leo o lwele le dipelo tša go hlaloseša monna wa gagwe seemo sa ditaba fela a gakantšhwa ke gore o ile go thoma kae gomme a fetša kae? O tla mmošša bjang mola mongwe le mongwe a robala ka phapošeng ya gagwe (Letl.101).

Ge motho a na le se se mo hlobaetšago a tšhoga ditlamorago tša sona, bošego o lala a letile motse ka go hloka boroko a lala a balabala ka pelo. Ke ka mo go bonwago Lotšhang a letšego a kolobiša mosamelo, e le ge go hlalošwa gore o letše a lla moo malaong. Motho ge a lla a le malaong megokgo ge e etšwa ka mahlong, e tla rothela le go thapiša mosamelo ka ge e le hlogo ye e sametšwago mosamelo.

Mongwadi o laetša gore ditaba tša bonokwane bja Lotšhang di mo fetogetše sekgopha kudu ka ge a hloka yo a ka mmoššago tšona ka mo gae a imologa, lebaka le legolo e le gona gore yena o robala ka phapošeng e šele go ye monna wa gagwe a robalago ka go yona. Ge go be go se bjale o be a tla di anegela monna wa gagwe ditaba tše di mo hlobaetšago. Ye ke tlaišo ya thobalano gomme Lotšhang a tloge a di kgona ka gore bjale mootlwa o boa ka ntho. Ke yena a thomilego ditaba tše tša go robala ka phapošeng e šele. Ruri e tloga e le bohlola bja go šiiša go bona monna le mosadi wa gagwe ba tsoga ka diphapošeng tša go fapana go se na lebaka la go kwala.

Sepedi se re mo tlhako ya pele e gatilego le ya morago e tla gata. Ge Lotšhang a be a dutše a tlaiša monna wa gagwe, o be a bjala mohlala wo mobe baneng ba gagwe,

Jonny le Martha. Bana ba ba gotše ka matepe le go se fiwe molao ka ge mmagobona a be a ikgapa a ikgoroša.

Go bonwa yena Jonny ka morago ga go phetha dithuto tša gagwe, ge a gotše, a hlaola mešomo le ye a ithutetšego yona. O ile a itswalanya le sehlopha sa disinyi se sa go fetša se golegilwe. Motloutsi o mo tšweletša a tlaišwa ke bagolegwa-ka-yena ba banna ka thobalano ka go re:

Ka ge re tloga re tseba gore bošego ga bo rone nta, go šegofetše gomme lesogana la bolla komatona. O maketše ge a botšwa gore bošegong bjoo ke yena mosadi wa boss, lesogana le tlabegile gore e tla ba mosadi bjang mola e le monna ka hlago? O ile a laelwa seo a tlamegilego go se dira, ka ge a be a tšhaba go llelwa ke mogwane o ile a dira seo a se laelwago. Seo se bego se dirwa ka fao bošegong bjoo se be se hlabiša dihlong gobane go be go dirwa seo se bitšwago **SODOMY** ka sejahlapi, lesogana la batho le be le tloga le fetogile mosadi mola e tloga e le monna ka hlago (Letl.81).

Tša mohlang Jonny a le ka kgolegong ga se didirwa-ke-batho eupša ke tša ona mohla wa gona fela. Le ile ge le sobela ya ba le sobelela yena ka ge tše ba bego ba mo dira tšona di be di nyaka bjona bošego le lefsifsi la gona ka gore mosegare badiri ba tšona ba tšhaba go bonwa. Bagolegwa-ka-yena ba banna ba ile ba napa ba hwetša gore nama ya bona e fihlile tlala e tla swinaga.

Ge Jonny a re mola e le monna a botšwa gore ke yena mosadi go ile gwa mo makatša. O ile a bona e le lehlapa ebile e le bohlola taba yeo, eupša a leta go bona bosadi bjoo gore bo tla bjang. Bosadi bjoo o ile a bo bona ka ge a ile a dirwa “sodomy” yeo e lego ge a be a dirwa tša thobalano ka maragong ke motšhabiwa yoo wa bona a bitšwago “boss” go era gore mong wa bona. Jonny o ile go bona tše a go di dirwa mohlang woo a hlalefa ka lebadi, a ikana gore a ka se sa dira bosenyi mo bophelong bja gagwe.

Madimabe ya ba gore ge a šala a lokollwa moo kgolegong o be a šetše a gwahlafetše, mmele o le bohloko ka lebaka la dingalo tša kgolegong ka lebaka la go bethwa le go dirwa tša phaku.

Di be di ka se hlagele Jonny fela ka ge Mohlake le Dipela (2012:68) ba bolela ka tše dingwe tša tše di hloago bolwetši bja phamokate, e lego: “Go fetola maemo a bophelo mabapi le bong fao o hwetšago mosadi le mosadi goba monna le monna ba nyalana.” Ye ke taba ye e tiilego ka ge ditaba tša mohuta wo di kwala kgafetšakgafetša mehleng ya lehono ge go theeditšwe bobega ditaba.

Martha, kgaetšedi ya Jonny, le yena o ile a lahlegelwa ke tsela ya bophelo ka go angwa ke bophelo bja mmagwe Lotšhang bja go phela sephoofolo. Ge a swanetše go fetša dithuto tša mošomo yunibesithing gore a tle a kgone go šoma, a thoma go gokwa ke tša lefela. O ile a ba yo mongwe wa batho bao ba bego ba sa šetše dithuto tša bona ka go thoma go nwa mabjala le go gerema le banna. Tše ba bego ba di dira e be e le go tlaiša banna ba basadi ba bangwe ka go ba goka ka ge banna bao ba be ba re:

Ge ba feditše go ithabiša ba tla leba diphapošeng tša bana bao ba go hlapa ka maswi, tabakgolo e le gore ba ye go alelwa gore le bona ba tle ba ikgotsofatše ka mebejana yeo ya bona (Letl.88).

Ditiro tše tša bona tša go ithabiša e be e se gore ba a ratana. E be e le go ba šomiša bošaedi ka go ba goka gore ba ba rekele bjala, gomme e re mola ba tagilwe bona ba lefe ka setopo e lego go yo robalana le bona diphapošeng tša bona. Papadi ye ba bego ba e swere e be e ba dira gore ba se bale dipuku.

Ye mengwe ya mekgwa ya tlaišo ya thobalano e hlalošwa ke Kilgore (1992:3) go ba *“Insisting that you dress in an uncomfortable sexual way, calling you sexual names like “whore”, or “bitch”, forcing you to strip, forcing unwanted sexual acts,...”* Meaparo ye mengwe e tšewa go ba ya go hlohla maikutlo a tša thobalano. Se se bonala gantši meaparong ya basadi. Mantšu a mangwe le ona a šomišwa a amana le tša thobalano

go swana le go ra motho wa re sefebe, e lego mmalegogwana. Go gapeletša go dira motho tše dingwe tša dika tša thobalano ke tšaišo le gona ya thobalano.

Go ya sekolong ke go yo šoma gore mafelelong motho a hwetše dipoelo tše dibotse. Bao ba sa šomego ba ka se bune selo. Go be go le bjalo go Martha, morwedi wa Lotšhang ka ge a ile a ikhwetša a le kgakanegong ge nako ya ditlhahlobo e batamela ka go se itokišetše ka lebaka la go raloka. Ka ge sebatana se bohlae e le motho, Martha o ile a loga maano a go bona gore go na le se a se bunago mo ditlhahlobong tšeo ka go ikgweranya le bafahloši ka tsela ye:

Martha mosetsana wa dikoti marameng, le dithama di maphuphurese le tšona dirotswana tše ditshehlana o ile a ipetha sefega gomme a leba ka kantorong ya Dr.Gakefetwe yoo a bego a rata basadi ka pelo ya gagwe ka moka. Mosetsana pele a leba kantorong ya Gakefetwe o ile a ipeakanya gabotse a tloga a latswa ke kwena go tsenelela. Go fetšeng ga gagwe o ile a thoma go iphošonka a itebeletše seiponeng gore a tloge a sa dire le ge e ka ba phošwana, o tlotše ka ditlolo tša maemo a godimo tša go nkga bose bjoo bo tseneletšego. Go fetšeng ga gagwe o fegeleditše rokwana ya gagwe ya mmini yeo e tlogago e šadiša dirotswana ntle gomme a feleletša ka go swara pekenyana yeo e bego e swere ditsebja ke yena, go sepela e be e dio ba go raloša letheka gammogo le tšona dikamafuri (Letl.90).

Ka ge go bopega a be a bopegile, o ile a ipheleletša ka go hlapa le go tlola go kgotsofala e le go netefatša gore o tla ba le maatlakgogedi go ngaka yeo a bego a eya go yona. O ile a tšea roko ya gagwe ya go tla ka godimo ga dirope ya ba o tseba gore ngaka e tla gokega, gomme ba kwana ka tše ba kwanago gore mafelelong a hwetše ketelo yeo e mo tšwetše mohola. Go tseneng ga Martha ka moo kantorong:

Mong kantoro ge a be a lebelela moeng yoo o ile a kwa a šetše a thoma go lahlelegelwa ke bonna bja gagwe o kwele a šetše a thoma go tsenwa ke ledumo (Letl.91).

Mafsi a ile a napa a lebana le kgamelo ge Martha a fihla ka moo kantorong morago ga go dumelelwa gore a tsene ge a be a kokota. Ge ngaka Gakefetwe a bona Martha ya ba o tsenwa ke mantladima a bonna, maikutlo a lerato a golela godimo, a šala a gakgametše ka go duma Martha pele a ka kwa gore moeng wa gagwe o mo tletše ka dife. Ruri o ile a ikhwetša a le bothateng bjo a bego a ka se hlakodišwe ke motho ge e se yona kgokabadiša yeo go thwego ke Martha. Yena o ile a hwetša gore ge a ka fetwa ke kgarebe ye gona o tlo ba a paletšwe, a sa tsebe gore se Martha a se dirago ke tlaišo ya thobalano ka ditlolo le meaparo yeo ya gagwe.

Banna ba batho ba tsenetšwe ke meetse ka dieteng ka go tanywa bjalo ka dihlapi. Tša ge Martha a le ka moo kantorong ya Ngaka Gakefetwe ke tše:

EE you know what Martha, I love and need you. So, if you can accept my love I will give you whatever you want, even the question paper I will give you. Baby, think twice and don't forget that you are a shining star in my office. So, please, please Martha be mine I will be yours (Letl.92).

Martha o ile a ikhwetša a tantše legotlo ka ge morero wa gagwe o ile wa dira seo a bego a se letile e lego go kganyogwa le go boledišwa ke ngaka Gakefetwe ka tša lerato. Ngaka e be a ka se phonyokge ka mokgwa woo ka ge Martha a be a ipeakanyeditše monna yo ka go hlapa le go apara meaparo ye e tlogo thonkga monna maikutlo a tša lerato.

Ngaka o ile a botša Martha ka mo a phadimago, ka mo a mo ratago ka gona le go mo tshephiša sengwe le sengwe se a ka se ratago le ge e le go mo fa letlakala la dipotšišo la moleko. Ye ke tlaišo ya thobalano ye e lego kgakala. Gape ke therešo monna ge a kgahlilwe ke mosadi o hwetše a mo tshephiša dilo tše a ka se di kgonego. Ge ngaka e šetše e kgotholetše Martha tša ka pelong ya yona ya ba a mašweu tsebeng tša Martha. Ye e bile tlaišo ya thobalano ka ge Martha a ile a ipeakanya ka mokgwa wo o ilego wa tanya ngaka.

3.4 Tlaišo ya semoya/maikutlo

Mohuta wo wa tlaišo o ama maikutlo a motho gampe ka go tsenelela, wa dira gore maikutlo a phagame. Motho a ka kwešwa bohloko maikutlong ka go boledišwa ka mokgwa wa go nyenyefafšwa pele ga batho. Soji ka go *Daily Sun* ya 29 Matšhe 2012 o hlaloša tlaišo ya maikutlo ka go re: *“He’ll insult you, make you feel stupid, ridicule your beliefs, embarrass you in front of your loved ones or ignore you completely.”* Bohloko bja go rogwa mo o tlogo ipona setlaela pele ga batho bao ba go ratago goba go nyenyefatšwa bo tsenape long.

Ge a bolela ka maikutlo Malatji (2010:29) o re:

Maikutlo ke selo seo motho a sa swanelago go se thongka goba go bapala ka sona ka ge ditlamorago tša gona e ka se be tše botse. Motho yo a tshwenyegilego maikutlo a ka feleletša a dira dilo tšeo a ka tlogo a itshola ka morago mola maikutlo a boetše madulong a ona. Tlaišo ya maikutlo e hlolwa ke dilo tše bjalo ka go lahlegelwa ke seo motho a se ratago, seo se ka šulafatšago bophelo bja motho. Maikutlo a kgatha tema ye kgolwane ka gare ga maphelo a batho ka fao a swanetše go rapeletšwa ka dinako tšohle, a se ke a fela a thongwa.

Malatji o tšweletša gore ka mokgwa wo maikutlo a motho a ralokago karolo ye kgolo ka gare ga bophelo bja motho, ge go ka direga gore a šulafatšwe ka mokgwa wo mongwe wo itšego wa ye a e bolelago, gona maikutlo a a tla kwa bohloko wa go gohlometša pelo motho a fetša a dirile tše di sa kgonegego.

3.4.1 Nonyana ya Tokologo

Kekana o tšweleditše Taamane a tlaiša Tšhaledi monna wa gagwe wa dikgomo makga a mmalwa ka mohuta wo wa tlaišo. Taamane o be a le sefotle sa mosadi a bile a se na taba le maikutlo a motho yo mongwe mola yena a be a babalela a gagwe. Sa go

makatša ke gore Tšhaledi o be a na le pelo ye thata, ya go kgotlelela le go se felele motho pelo le ge a be a ka mo kweša bohloko ka mokwa wo itšego. Letšatši la mathomo ge ba kopana setimeleng sa go ya Tshwane, ba bile ba sa tsebane, go bonwa Taamane a fefola Tšhaledi ge a leka go mo efoša kotsi ya go ithekga ka lebati la setimela se sepela ka go re:

Mahlo a Taamane e be eka ke legadima ge a gadima Tšhaledi ka tsela ya go rathatha ka bogale, “Keletšo ya gago ga se ye e hlokegago gobane ke be ke se na maikemišetšo a go ithekgela sa ruri mono lebating. O ntšea bjang, ga ke lešilo gakaalo!” A boa a mo gadima a mo thoma maotong a ba a mo hlapola hlogong ka mokgwa wo o bego o ka tšhepiša maikutlo a motho mang le mang (Letl.1).

Legadima ke le lengwe la masetlapelo a tlhago le tlogo le pula ya matlakadibe. Lona le tšhabja ka kudu ge le babaila le bile le duma, gomme la betha motho, o hlokofala le semeetseng. Le swantšhwa le ka mo Taamane a bego a befetšwe ka gona ge a lebelela Tšhaledi. Go mo lebelela ka lenyatšo le go fetola ka go mo fotlela, kudu ka setimeleng mo go bego go le batho ke gona go kweša maikutlo a Tšhaledi bohloko.

Ge nka be Tšhaledi a be a fela pelo le yena nka be a ile a kgaogana le Taamane, kudu ka ge ba be ba sa tsebane, eupša go bonwa Tšhaledi a hlokomologa pefelo yeo ya gagwe, a tšwela pele go bolela le yena ka boleta e ka re ga gwa direga selo.

Di sa gahlanego ke dithaba. Bobedi bjo ga go yo a bego a gopola gore ba tlo hlwa ba sa bonana, kganthe Taamane o be a etela gaboNthole moo ba tswalanago le ba boTšhaledi gona kua Tshwane. Letšatši le lengwe ge Tšhaledi a humana Taamane a na le Nthole ka bokgobapukung ba bala, morago ga go lemoga gore Tšhaledi o a mo rata, Taamane a kweša Tšhaledi bohloko ka go re:

Nthole o be a feleletše pukung ya gagwe mo a sa kago a inamologa le ge Tšhaledi a fihlile go bona. Ge Tšhaledi a dula fase a dumediša ke ge ka

pelong Taamane a kgatla motswiri. A rera gore morago ga metsotso e se mekae o tla bega gore o a tloga. A ka se kgotlelele go dula le monna yo. Ge e le Tšhaledi o fihlile a hlokomela puku ye a e tšerego go e bala. Ka kgontha Taamane a laela (Letl.16).

Taamane o be a tseba gore Tšhaledi o nyaka yena, eupša yena a rata go mo nyamiša ka go tloga moo a bego a le gona. Ka ge e bile yena wa go bona Tšhaledi ge a fihla moo go bona, ka go tenega a se nyake go mo fa sebaka sa go ka mmolediša. Ke ka moo Tšhaledi a itšego a sa ipadiša puku Taamane a sepela. Se e ile ya ba go šia bobedi bjoo kgakanegong, kudu Nthole ka go se tsebe gore Taamane o tennwe ke eng mola Tšhaledi yena a be a tseba gabotse gore Taamane o tenwa ke yena. Ka tsela ye o be a kweša maikutlo a Tšhaledi bohloko.

Le ge Taamane a be a tlaiša Tšhaledi, ba ile ba fetša ba ratane. Taamane ga a ka a emiša go tlaiša monna yo ka ge Tšhaledi a rile ge a mo eletša go se latele mošomo wa bobontši, Taamane a ngangabala. Tlaišo e tšwelela Taamane a be a tsenetše phadišano ya bommasebotsane ka fao:

Go bile bohloko go Tšhaledi go dula moo a lebelele ge Taamane a thopa sefoka gare ga lešata le lebose la mmimo le magoa a babogedi ba thekgago phenyo ya gagwe (Letl.32).

Le ge Taamane a be a ekwa bose bja go thopa sefoka phadišanong le go thakgatša le babogedi, go Tšhaledi e be e le lerumo pelong go mmona ge a diragatša mmele o šetše kgakala. Tšhaledi o be a fapana le se ka ge a be a re mošomo wa mohuta woo ga o fe mosadi seriti se se mo swanetšego. Ka ge Tšhaledi a be a ikemišeditše go mo nyala, a bile a nyaka mmalelapa wa go ithaetša, go be go tlile go ba bohloko go yena go phela le mosadi wa mohuta wa dikgopolo di šele bophelo ka moka.

Ge motho a tšwele leeto go bose, go hlakanetšwa ke ba ba mo ratago. Se e be e le thabo go Tšhaledi go yo hlaganetša moratiwa wa gagwe Taamane boemafofaneng bja

Jan Smuts ge a be a boa motse Kapa go yo tšewa diswantšho ka morago ga phenyo. Se a go se bona fao se ile sa tloša thabo ye a bego a na le yona gwa šala manyami fela ka ge:

Lesogana le rile ge le thoma go mmona ya ba Taamane o šetše a farafarilwe ke monna le mosadi bao Tšhaledi a ba lemogago gabotse. Mokgomana yo o be a sepela a swere seatla sa Taamane ka tsela ye e ilego ya šišimiša Tšhaledi o šoro. Ka tlhomphe Tšhaledi o ile a letela gore a fetše se a se bolelago le batho bao mme a emela thoko. Ge a buša mahlo go ba gadima gape a bona ba šetše ba fetetše pele ba leba ka thokong ya kantoro ya merwalo. O be a gopola gore Taamane o swanetše go ba a mmone a tšwela pele go letela gore a boe.

Taamane o ile a timelela Tšhaledi bjalo ka nalete mohlang woo. O rile go bona gore ga a boe a thoma go lebelela ka mo le ka mo eupša motho a re o mpeile kae. Se se rilego monamona moo sa ba sa re tloga ngwana wa batho.

Ge a ka be a sa ntira setseketsheke ka go mo letela mola yena a gokana le bangwe a itshepelela ka ntle le go itshwenya ka go tla a ntlhalosetša, go be go ka se be le molato (Letl.52-53).

Tšhaledi o tlaišitšwe maikutlo ka ge Taamane a sa ka a mo šetša le ge a be a mmona ebile a be a tseba gore o emetše yena. Se se ilego sa mo kweša bohloko le go feta ke ge a re mola a mo emetše ya ba o gokagokana le monna yo mongwe. Mohlomongwe ge e be e le mosadi fela o be a ka se befelwe ka tsela yeo. Tšhaledi o be a belaela setswalle sa Taamane le monna yo, kudu ka ge ba ile ba mo timelela a sa ile le megopolo, a se botšwe gore go iwa kae, a šala a fetogile setlaela go fihla ge a bona gore moletangwedi wa marega o leta lefsifi.

Wallace (1996:180) o hlaloša gore ge motho a tlaišwa maikutlong ke molekani wa gagwe a ka dirwa ka mokgwa wo: "*The spouse may be put down in front of friends,*

family and children. This type of abuse destroys the spouse's sense of self worth and ability to resist further acts of control by the abuser."

Tlhalošo ya setsopolwana se ke gore molekani o tlaišwa mo a nyenyefatšwago pele ga batho ke molekani a šala a ikwa e se wa selo le go hloka maano a go lwantšha tlaišo ye.

Tšhaledi o ile a tlaišwa ka mokgwa wo morago ga go humana gore Taamane o mmelegetše mafahlana a mararo. O kwešitšwe bohloko ke ge Taamane a mmošša gore yena le Max ba ya go nyalana. Morago ga go mmošša se go bonala a mo tlaiša le go feta ka go bolela se:

“Bjale re tla temaneng ye ke nyakago gore go yona o nkwešiše gabotse. Bana ba sebakeng se ga ke ba nyake, ke go nea bona. Ga ke ešo ka rata go ba motswadi, le go tšeelwa nako ya ka ke bona ba ntlhokiše sebaka sa go tšwetša merero ya ka ye o e tsebago. Ga ke nyake go kgokelwa ke bona ka mo gae. Nna ke boela mošomong wa ka le bophelong bja pele. Ge go na le se go gakantšhago ka bona o se ke wa boa go nna, o iponele ka noši gore o tšwa bjang ka bona”. A thoma go retologela mojakong, “O šale o ba swara gabotse bana bao ba batho” (letl:132).

Taba ye e bile lerumo le le hlabago pelong ya Tšhaledi ge a gakwa ke Taamane a mo tlogelela masea ao a sa tsebego gore o tlile go šala a dira eng ka ona ka ge yena e le monna. Dipolelo ka moka tše a bego a di lebiša go Tšhaledi e be e le tša go mo šulafaletša bophelo, kudu ka ge a sa ka a mo fa sebaka sa gore a iphetolele. Gona mma ge a fapana le masea a mararo, mpho ya go hlokwa, go tloga go belaetša gore afa Taamane o tloga a sa itekanetše!

3.4.2 Ke Nako ya ka

Wallace (1996:180) o re tlaišo ya maikutlo “*promotes the feeling of helplessness within a spouse.*” Sengwadi se se sa gatelela gore tlaišo ya mohuta wo e fetša e dira gore mohlokofofatšwa a ipone wa lefela. Ka fao, tlaišo ye e swanetše go begwa gore e emišwe gore mohlokofofatšwa a tle a be le boitshepo.

Molefe o tšweletša Dipherefere a tlaiša monna wa gagwe, kante ga go mmetha, a mo omanya le go mo roga ka mehla. Mahlapa a kwala poledišanong ya bona ge Boleta a sekišwa boka lesea go thwe:

Nke o mpotše monna, “ge a tshwa ao a mo tsepeletše ka mahlong boka mokopa wo o ratago go itopela namana ya wona.”

“Ke hlwaile tsebe mmagonna.” “O duletše gore mmagonna, mmagonna, o tšwa kae?”

“O reng mmagwe nke o nkgalefetše?”

“Ke re o tšwa kae monna tena?” A re go botšiša a ilale, a be a buša a mo gerula ka ntaka ya leihlokhubedu go laetša ge bjale a šišimošegile le go feta. Mme a tšwela pele ka gore:

“O thomile go ikgapa o ikgoroša ka mo lapeng la ka monna tena?”

“Aowa mmagwe, e sego bjalo e no ba...,” ge a realo o be a bile a laetša boikobo bjo bo šišišago ke a go enela.

“Ga sešo o fetole potšišo ya ka.”

Ke rile go tšhaiša ka gopola go feta ke opolla hlogo ka go tšea tše pedinyana ka mola Baupo Bottle Store.”

“O na le lenyatšo la go lala o tsena ka motseng wa ka wena?”

Naa kganthe nna motse wo ga se wa ka?”

“O na le molongwana eye?”

“Mosadi se rate go nthogakela lefela. E lego ke sentše eng seo se go selekilego?”

“Ka mo le nna patla ke a hwidinya. Ge ke re o se ke wa dira sekete, o se se dire, o a nkwa.”

“Bona mo mmagwe, ke a go kwa efela...”

“Efela eng semantha tena?” (Letl.7-8).

Mosadi ke go ikokobetša ka tlase ga monna wa gagwe. Dipherefere mararankodi a mohuta wo a botšago le go botšiša monna eka o bolela le ngwananyana. O mmošša ge a ikgapa a ikgoroša a laetša gore o sepela ka mokgwa wo a ratago mola monna a swanetše go yo selela bana a be a etiše le banna ba bangwe. Pelo ya Boleta e no ba e se kgakala. E be tla bonwa ge e dutla madi ka go mmitša semantha a era setlaela. Patla ye e llago nka be a e letše a aga, e sego go phušula motse wa gagwe.

Ge Boleta a gopola gore tšatši le lengwe Dipherefere o tla itshola a ba le pelo ya setho, ga go be bjalo, eupša o tšweletšwa a galefetše monna ge a re:

“Mmagwe, ebago dijo tša ka di kae tšona ka ge o le yo nke o itokišetša go leba malaong?”

“O a mpona nna, ga se be ke sware pitša. Nna ke tuteditše sethithi, mme ke lalela ka sona. Ge e ba o nyaka go ja, pitša ke tšeo, napa o di fiše marago,” gwa realo Dipherefere mme a re felelele ka phapošeng ya borobalelo.

... Efela ge e le pelo ya Boleta e be e rurugile ke a go anela. Ke re e be e tlotlorega khulwana ya madi (Letl.8).

Mosadi ge a eya bogadi go bolelwa gore o ya go apeela monna wa gagwe. O swanelwa ke gore ge monna a fihla a mo tšhelele meetse a go hlapa diatla, gomme a mo fe le dijo a je, e sego go leta go kgopelwa dijo. Ka mokgwa wo Dipherefere o be a nyaditše Boleta a mmošša ge yena a jele molatša le gore Boleta, a ikapeele dijo. E bile tshwanelo gore taba ye e kweše Boleta bohloko, e lego tlaišo ya maikutlo go yena.

Dipherefere o be a fela a eletšwa ke bagwera go hlompha monna, eupša ka mehla a phaela dikeletšo tšeo thoko a re ke nako ya ka. Nako yeo ya gagwe ya go tlaiša monna e bonala ka go re:

Kgwedi tše tharo go iša go tše nne di ile tša selaganya, mme wa pholo o se ntshe lapeng la Boleta, ge e be e se gona go fela mosadi a mo gaša ka mae a go bola. Mme e re ge Boleta a leka go emiša hlogo, mosadi a mo hlapaole gore a be a šale a swana le hlong ge e bona legadima, mme e hunyetša hlogo gore e se tlo tšhošwa ke legadima leo la ntshe (Letl.15).

Mabakeng a mangwe ge a kgalwa, o be a fela eke o a fokotša, eupša ka ge khudu e sa lahle legapi la yona a boe a thome gape. Boleta o be a tloga a phela gaboima ka go hlapaolwa, e lego go gašwa ka mae a go bola. Ka mokgwa wo mae a go bola a nkgang ka gona, monkgo wa gona ga o kgotlelelege. O kwala le ge o le kgole le ona. Sa go kweša bohloko ke gona gore ge Boleta a be a nyaka go tseba gore e ka ba molato ke eng a mo hlapaole le go feta. Go thwe o be a šošobana ka go nyama gigolo, a swantšhwa le hlong ya go tšhaba legadima. Ka ge phoofotšwana ye e bitšwang hlong e dula moleteng mo go lego lefsifsi, e tšhaba seetša, kudu legadima ge le bakaila. Ge e nyaka dijo e ya e sela bošego mola go le lefsifsi.

Motho ge a ka bona gore o mo tšhaba ka kudu o napa a go dula hlogong. Dipherefere o be a tloga a fetošitše monna wa gagwe Boleta lefela ka ge go kwala gore:

Mogala Boleta, lona tšatšing leo la Mokibelo, tsebe sa le di ema le hlogo ge a sa bone mosadi. E le ka gobane o be a tseba mosadi a sa le gare a šoma mešongwana ya ka lapeng, sa go mo emiša madi e bile ge a se sa mmona. A re kgane ke hlola ka phapošeng, a ya go ye latelago ya ngwako, a fo tia fase ka patla. Gore a lemoge ge a se ntshe, ke go bona diaparo tše a bego a di tšwere mesong ya letšatši leo. Ge e le mohlang woo Boleta o ile a fufula ka pefelo ge a topa nta thekeng ge mosadi yo a se a ka a mo laela etšwe a le ntshe ka gae (Letl.16).

Ke setho gore ge motho a eya mo go itšego a laele gore le ge go ka direga sengwe go tle go tsebje gore o nyakelwa kae. Gantši ge motho a ka fihla goba a bolela maaka a gore o ya kae, o tle a no hlagelwa ke kotsi go tle go makalwe ka ge go sa tsebja gore o

ile gona moo. Boleta yena ga a sa tšewa go ba motho ka gae ka go se laelwe. O be a šala a fetogile legafa a tsena ka gohle a etšwa a nyaka motho wa go tseba go bolela eke o nyaka selo. Le go tšwa ka go khukhuna moo o be a tseba gore tša moo a yago gona ga se tša tshwanelo; ka fao, tiragalo yeo ya kweša monna bohloko maikutlong. Go bolelwa gore o be a kwatile ka kudu ge a sa ka a lemoga gore mosadi o tla tšwa ka go mo ngwegela goba go se mo laele.

Dipherefere bjale o fihletše mo a bonago gore a ka fa monna ditaello tša mešongwana ya ka lapeng ka ge a mmotša bjalo ka ngwana go re:

O swanetše go apea bjalo ka ge o dirile, o hlatswe diaparo, dibjana, go hlwekiša eng kapa eng, ga ešita le tše dingwe.

Ge eba o ka se apee, goba gona go dira tše dingwe tša tšona tše ke di boletšego, le nna nka se dire. Ge o swerwe ke tlala, o tla swanela go itirela buti! O ka re o fela o lebala monna tena (Letl.17).

Mešongwana ya go fapana ya ka ntlong ke ya basadi. Go laetša tlaišo, Dipherefere o fetoša Boleta go ba mosadi. Yena o itira monna ka ge a sa nyake go dira selo. Go be go tla makatša batho ba ka ntle go bona monna a apea goba a hlatswa diaparo, gomme mosadi a dutše a sa dire selo.

Boleta o ile a hwetša gore go kwa ga go kwelwe, a swanelwa ke go thoma go yo nyaka maele go mokgekolo Mokete. Go bonwa poledišanong ya bona Mokete a lemoga gore Boleta ga a ipshine ka bophelo ka lebaka la go tlaišwa ke mosadi ka go re:

Mokete o rile ge a balabala a ilale, tsebe di tla se eme le hlogo ge a bona monna a se kgereša. Gona moo mokgekolo tša mo kuba molomo. Magagešo, go tloga go le boima go bona monna a rothiša megokgo (Letl.29).

Sepedi se re monna ke nku o llela teng, se era gore le ge go le bothata bjang monna ga a ntšhe megokgo ge a kwele bohloko. Molefe o bolela gore Boleta o ile a lla mo a ilego a tlabo Mokete a ba a se tsebe gore a ka bolela a reng.

Go ile gwa itaetša gore Boleta o tllile ka thaba ya taba. Ge a sa gakanegile moo, ka morago ga go kgebiša pelo, ya ba Boleta o mo ntšha kgakanegong ka go mmotša ka:

...kgotelele yeo a e gatilego ka lapeng la gagwe. A bega le ka fao mosadi a ikgapago a ikgoroša bokakgapa e hlehla le mašaka a batho. Lenyatšo le nyefolo tšeo a tšhephišitšwego ka tšona, mo gona ya nke o thongkile maikutlo a gagwe leswa. A thoma go šipha ka megokgo leboelela go laetša ge pelo ya gagwe e le bohloko ruri (Letl.29).

Kgotelele ke tlhase goba legalana le le thantshitšego go tšwa mollong, ge le ka wela fase kgakala ga mollo, ge le eya go tima gantši le hwetšwa le pipilwe ke molora. Ge motho a ka tšhoga a le gatile ka phošo a sa le bone a gopola gore ke molora, le tla mo tšhuba mo lenaong. Bohloko bja gona bo tsenelela pelong go feta ge o tšhubilwe ke wona mollo ka noši. Boleta o be a dula a eswa moyeng, a tšhungwa ke mosadi yo a bolelago gore o be a thetha le motse go sa tsebje gore o nyaka eng. O be a mo swantšha le nku ya pholo ye e thethago le mašaka e nyaka go goela ditshadi, ka mo a tlogetše dilo di sa sepele gabotse ka lapeng la gagwe. Ka fao, o be a mo tlontlolla bathong.

Ge meloko e ba kopantše ka go leka go kwa sebakwa, go bonwa yena Dipherefere le bona batswadi a ba hlasela ka ge a re go bona le go Boleta:

E le gore le swa le bešola eng? Kgaoganang le nna, re a kwana. Wena o itirile mogarigašana o tšwa go nthapela tšhabana se, o dio ba setlatla! Sis (Letl.38).

Boleta o hlokile botšhabelo ka ge mosadi a ile a laetša batswadi bao gore yena ga a tšhoge motho. Ka mokgwa wo le bona a bego a ba nyatša a kgona le go roga Boleta mo pele ga bona, a mmotša ge e le moradiana ge a tšwa go mmiletša setšhabana, e sego setšhaba. Motho ge a palela batswadi ba gagwe, a sa iše felo ka bona, ga go yo a ka mo kgonago ge e se go mo lesa a tšame a di bona. O tla gahlana le thaka tša gagwe ka ntle tša mo ruta go phela le batho. Boleta yena ga a sa tseba gore o tla reng, ge e se go latela seema se se rego sehlare sa muši ke go o tlogela.

Go a swanela gore ge monna le mosadi ba na le ditaba tša bona tša go nyaka tharollo ba di bolediše ka babedi ba sa kwe ke bana ka ge di tla ba ama gampe. Mohlomongwe o be a rata go laetša le bona bana bao ba gagwe gore seeta go lla sa gagwe ka lapeng ge a re go Boleta pele ga bona:

Sis! O ka mpotša eng wena selo tena! Mohla e hlafile, hlame e tla boa le sa yona go etša mogolodi. O tloge o tseba gore bana kgoro ya tsheko e tlile go nneela bona wa tšwa ka mo ngwakong o ponapona monnanyana tena! (Letl.43).

O be a dira tše ka moka a ekwa go tenwa ebile a gopola gore ge ba hlalane ke Boleta a tlilego go kwa bohloko ka ge a tlile go tšeelwa tšohle go akaretšwa le bana ba fiwa yena Dipherefere. Ke ka fao a bolelago gore hlame, e lego mohuta wa nonyana go swana le ye e bitšwago mogolodi ya molala wo motelele etla boa le sa yona. O be a tlaiša Boleta a tshephile sona se? Molao ga o ahlole ka gore motho ke mang, eupša o lebelela se e lego nnete fela. Bana le bona ba tla swanela ke go kgetha motswadi yo a tla ba fago bophelo bjo bokaone.

Go bile bjalo ge ba hlalana. Thoka, morwa wa Dipherefere, a nyakela tatagwe ramolao wa go mo emelela. Pheletšong ya ba gore Boleta o fiwa tšohle go akaretšwa le bana, gomme mosadi a se fiwe selo ge e se go hlokomela bana le ge ba dula le tatagobona. Nako yela ya gagwe ya go thaba le go itaola etšwe monna a ekwa bohloko ya fihla mafelelong, a kwa bohloko le go feta.

3.4.3 Ngwana Magana go botšwa

Motloutsi o tšweletša Lotšhang a tlaiša monna wa gagwe Malose maikutlong. O be a dira se ka tlhohleletšo ya bagwera ba sa lokago, bangwe ba bile ba hlalane le banna. Lotšhang o be a tšwela pele ka tlaišo kudu ka ge Malose a be a le yo monnyane a lekana le leitšibolo la gagwe, Jonny. O ile a mo gapela sekhutlong ka go mo goketša gore ba yo dula Bendor go batamela mošomo, ka pelong a tseba gore o tlile go mo dira eng kgole le batswadi. Tlaišo ye e kwala go thwe ge a be a ile boratwa ke pelo:

Go boeng ga gagwe o nyakile dijo go monna wa gagwe, monna o makaditšwe ke ge a botšišwa dijo mola e le yena a swanetšego go hlaba mosadi ka potšišo yeo le gona a be a mmošiše gore o tšwa kae ge e le gona a goroga. Gona fao legong la swa gomme gwa šala molora. “O nagana gore ge o kotame mo sofeng go na le **GIRL** yeo e tlilego go go apeela, go hlwekiša ngwako le go hlatswa diaparo?

O gopole gore mo ga se Ngaleng mola o bego o nkgateletše ke palelwa ke go buša moya. Bjalo le nna ke nyaka go go bontšha gore ke na le ditokelo. Go tloga lehono ke tlile go šoma ge ke rata ge ke sa rate nka se šome ka ge e le ditokelo tša ka. Gona fao monna ke ge a ipeile ka naka ya molomo a homotše a sa tsebe gore a tšee eng a bee kae. Tšatši leo ka lapeng go letšwe ka tlala gape go be go se yoo a kago apea ka iri ya senyane. Malose e lego monglapa o lekile go boledišana le mmagobana ba gagwe fela gwa se be nko yeo e tšwago lemina (Letl.34 - 35).

Monna ke hlogo ya lapa. Ga se tshwanelo gore mosadi a mmošiše gore dijo di kae ka gore molato ke wa gagwe ge dijo di se gona. Monna a ka no thuša mo a kgonago, e sego go neelelwa ka mešomo ya ka ntlong mosadi wa gagwe a le gona. Lotšhang o be a šomiša monyetla wa ge ba le noši ka ge go ka se be motho yo a tlogo bona ge Malose a tlaišwa le gona phapang ya bona e ka se be le tthatse. Lotšhang o ile a botša

Malose tsebegokwa gore le tšatši le tee a se ke a iphora ka gore ke yena monna; ka fao, a ka se dire mešomo ya ka gae. O boletše ge yena go šoma e tlo ba ge a rata fela.

Rakoma (1970:128) o re: “Ditlabonyane ke ditlaboima.” Se ke therešo ka ge Malose a ile a thoma a re mosadi o tla emiša go mo tlaiša, kganthe o be a sa tla go bona le go kwa tša go feta tše. Ka mokgwa wo a bego a mo tlaiša ka gona, Malose o be a šetše a tšhaba le go kgala bana ge ba etšwa tseleng ka ge a be a re ga se bana ba gagwe. Go kwala a kokobetša moya wa gagwe ka go re:

Hee wena monna towé o tlile go ntshenyetša bana ka tsela ye, ke a bona o kgahlega ge bana ba ka e le dilo fela. Bona gona bjalo Jonny šo o fetogile selo bjalo o nyaka gore Martha a fetoge selo o bona ke senyegelwa ka ditšhelete tše dikaaka tša go ba iša dikolong tša maemo a godimo. O nyaka go reng, ke re o nyaka go reng (Letl.83).

Lotšhang o sentše bana bjalo, ge ba etla mohlaleng wa gagwe o a ba omanyá. Malose ge a leka go mo kgalela go bolela le Martha ka tsela yeo o mmošša ge ba senywa ke yena Malose. O omanyá Malose pele ga Martha bjalo ka ngwana go laetša lenyatšo. O bolela ka boikgantšho ge yena a išitše bana dikolong tša maemo a godimo eke Malose ga a na seabe thutong ya bona. Malose o be a tloga a tlaišwa maikutlong mo a bego a sa tsebe gore a fetše ka go reng.

3.5 Tlaišo ya kgopolo

Mmele wa motho o bopilwe ka ditho tša go fapana tše sengwe le sengwe se šomago mošomo wa sona, eupša mmogo di bopago mmele wa go felela. Ge se sengwe se ka hlokagala gona mmele ga wa felela, ka fao o tla amega gampe.

Go bjalo le go kgopolo le maikutlo. Ga di tlogelane ge motho a amegile gampe. Kemp (1998:36) o di bona di swana ka ge a re “*emotional or psychological abuse is abuse that causes, or can cause, harm to the sense of self, self-esteem, or psychological or*

emotional being.” Kemp o hlaloša gore motho ge a amegile maikutlo, o amega le kgopolo, a lahlegelwa ke boyena.

Motho ge a tlaišwa kgopolo gaboima, o a hlakahlakana, a fetša a eba le kgatelelo ya monagano. Monagano ge o gateletšwe lebaka le letelele motho a ka fetša a gafa. Ona o ka tlaišwa ge go na le ditabanatabana tše di dulago di dira gore kgopolo ya motho e dule e ile magoletša.

3.5.1 Nonyana ya Tokologo

Kekana o tšweletša Taamane e le motho wa go huduega maikutlo felafela. E rile ge Pele, motswala wa gagwe, a leka go mo tsebanya le Tšhaledi, ya ba o tšweletša khuduego e le ge yena Taamane a gaka Pele. Se se bonagala poledišanong ya bona:

O tseba borramogolo ba Makotopong? Yo ke morwe...” Pele ga ge a ka a fetša polelo ya gagwe gobane Taamane o ile a mo tsena ganong.

“A re gomele gae, bona leswiswi le a swara.” Ka mantšu ao ya ba Taamane o a fularela o thoma go gata dikgato tše telele go laetša gore o fela pelo go tloga fao. Ka ntle le go hlwa a sa gadima morago a ba tlogela fao ba tlabegile- nka re Pele a tlabegile ka gobane ge e le Tšhaledi o be a sa bonale go tlabja ke boitshwaro bja Taamane. Fela ga se gore o ile a lebelela tiragalo yeo ka leihlo la go fola, lebaka la motsotswana go bonagetše go huduega sefahlegong sa gagwe. Fela ge a lebana le mahlo a pele a ediša sefahlego. Pele yena o be a se sa tseba gore a ka reng go humelela boitshwaro bjo bobo bja ngwanabo (Letl.11).

Lebaka le ka moka Taamane o be a sa bone gore ke bošego. O bo bona fela ge Tšhaledi a fihla go bona. Ke tshwanelo gore motho ge a bolela kudu a tsebanya batho, a fiwe tsebe, e sego ka mo Taamane a go dira ka gona. Ke tshwanelo gore tiragalo ye e tlabo Pele le go šala a iša kgopolo kua le kua a sa tsebe gore lebaka ke eng ka gore go

ya ka yena ga a tsebe bobedi bjo bo tsebana. Ge ba be ba tsebana mohlomongwe go be go tlile go ba molaleng go Pele gore go na le bothata gare ga Taamane le Tšhaledi.

Taamane o be a lemogile gore Tšhaledi o a mo rata, eupša nako le nako ge ba kopana a rata go fega kgopolo ya Tšhaledi ka go laetša maitshwaro a go nyamiša le go se rate go tšweletša sa mafahleng a gagwe. Taba ye e tšwelela ge ba boa bokgobapuku. Tšhaledi a botša Taamane go re:

Boitshwaro bja gago ga se bja maleba Taamane, mme bo senya botse bja gago. Ke rata go tseba gore o itswalelelang ka phapošeng tše nkego ga o go ka gae ka mehla ge ke tlile kua ga geno. Mme nako le nako o gapeletšega go ntebelela eka o nyaka go nthatha ka tladi. Ke ka gabo rakgadiaka ka fale, o ra gore ke se ke ka tla na ge o selekega ge o mpona? (Letl.17).

Tšhaledi o be a lapišitšwe ke boitshwaro bja Taamane bjo bo bego bo mo dira gore ka mehla a gopole ka yena, eupša a sa kgone go tseba gore maitshwaro ao a gagwe o dirišwa ke eng. O be a lebelela Tšhaledi ka pefelo ye kgolo bjalo o ka re go na le se sebe se a mo dirilego sona etšwe se se gona. Ka fao kgopolo ya Tšhaledi e be e dula e akanya ka yena eupša a hloka karabo.

3.5.2 Ke Nako ya ka

Kirkwood (1993:49) ge a bolela ka bošoro bja tlaišo ya kgopolo o re: "The mental cruelty is a lot than physical, cause, I mean with the physical you get a good batterin' or whatever and that's it." Yena o hlaloša gore tlaišo ya kgopolo e šoro ka ge e dula e le gona mo kgopolong go feta ya mmele ka gore ge o bethilwe go felela moo mola ya kgopolo e dula nako ye telele.

Ge letšatši le dikela bohle ba leba magaeng a bona go yo robala. Dipherefere o be a iphapanya le matšema ka go lala a sepela goba a se boe gae go fihla ka masa. Se se be se hlobaetša Boleta ka ge Molefe a re:

Ke manyami go lemoga gore ga se batho ka moka bao ba lalago ba rakediša mmutla ka malaong, e le ka gobane bangwe ba fiwa diphoto, mme wa kgobe a no lala a kwaetše a etša mphaka wa “Okapi.” Ke mahlomola go Boleta gobane monna o tloga a eswa kgotelele mme a no meletša nke le go kwa ga a kwe selo etšwe bohloko bja ntshe bo tsetsemetša bokalemao (Letl.35).

Molefe o hlaloša gore ge batho ba lala ba ipshina le balekani ba bona ka mapaing ba dira tša baratani, Boleta yena o mathateng. Ge setswalle se se bose gona ba tla lala ba homolelane ba bile ba furaletane. Ge e le Boleta yena, ka ge mosadi wa gagwe a robala mo go tsebjago ke yena a nnoši, o robala a nnoši a išitše matolo godimo eka ga a nyala. Molefe o swantšha go kwaela gagwe le mphaka wo o bulegilego. Gona moo pelo e ba e le bohloko le boroko bo sa tle ka go lala a balabala ka pelong a akanya le ka kgopolong.

Bophelo bja go se tsebalege bja Dipherefere bo dula bo hudua kgopolo ya Boleta mo a ilego a gopola go botša bana ba gagwe ka moo a swago ka gona. Go kwala a re:

Bana ba ka, mmagolena o tla nkobiša melato. Le a tseba gore tšatši le lengwe ke tla fetša ke mo tsentše mobu ka ditsebeng ka thunya se sa ka? Ge e ba o nyaka go tshepha seo, a tšwele pele le go fofa matsanka mo ga gagwe.” Bjalo gona Boleta o be a tloga a fufula ka lewatleng la pefelo ruri ke a go enela mokgalaka wešo (Letl.43).

Ge tlaišo e sa emišwe, ya dula e le kgopolong ya mohlokokofatšwa, e mo fa kgatelelo ya monagano a lahlegelwe ke taolo, gomme a fetše a dira kotsi. Ke ka fao Boleta a go fihlelelwa ke gore go lekane. Ge mosadi a ka fela a mo tlaiša, o tla mmolaya ka sethunya, gomme a bolokwa. Motho ge a bolokwa ka lebitleng morago ga go bea lepokisi go tšhelwa mobu gwa dirwa phupu. Boleta o be a šetše a bona mosadi wa gagwe a lebanwe ke lehu. Kgopolo ye ya go ka fetša Boleta a bolaille mosadi ka lebaka la kgatelelo ya monagano e hlatselwa ke Migliaccio (2002) ge monnatsoko a re: “*She would be hitting me for a while, and I couldn’t take it anymore and I would hit her and*

say, "Stop". Se mohlokokofatšwa o se dirile ka morago ga go tlaišwa makga a mmalwa mo a go fetša a tšea molao a o bea matsogong a gagwe le ge a be a sa rate go dira seo.

3.5.3 Ngwana Magana go botšwa

Batho ge ba nyalane, ge go tšewa dipheto tše itšego mabapi le tša motse wa bona, go nyaka bobedi ba amega, e sego gore yo mongwe wa bona e be yena ka mehla a nyakago go dirwa sa thato ya gagwe. Ka ge go šetše go boletšwe gore Malose o be a le yo monnyane go mosadi wa gagwe Lotšhang, ka nako tšohle yena Lotšhang o be a gapeletša gore molao o be wa gagwe fela.

Sephetho sa go dula Bendor e bile sa Lotšhang a nnoši ka ge Malose a be a sa rate. Bošegong bja ge ba tlile go tsoga ba khuduga, o ile a lala a sa bo robala ka go lala a akanya ka kgopolong ka ge go thwe:

Na ke mang a ka se thabelego go tloga magaeng go ya toropong? Bošegong bjoo mongwe le mongwe o be a lora tša go tsebalega ntle le Malose, yena o letše a hlobaela bošego ka moka, gape monna yo o be a sa rate go kgaogana le meloko le metswalle ya gabo. O hlobaetše bošego bjalo go fihla dikgogo di lla. Di rile go homola ya ba gona boroko bo mo kwelago bohloko, a kgona go robala (Letl.33).

Go be go mo lebane Malose gore a lale a swere thopa a nnoši ka kgopolong mola bangwe ba robetše ka gore tša lapa di be di sa mo sepelele gabotse, gagolo ge tlhobaelo ye e tlišwa ke mosadi. Ge a gopola gore go ya toropong ke go yo dula bophelo ka moka a hlobaetšwa ke gore o ya go phela bjang lefelong le a sa le ratego nako yeo ka moka. Ke ka fao bo ilego bja sa a dutše, a leka go di kgomaganya di kgaoga.

Ge Lotšhang a šetše a tsenwe ke bophelo bja toropo, a sa hlwe a tšea Malose gore ke selo a bile a robala le dinyatsi hoteleng, a be a fetše a eya mošomong ntle le go yo hlola gore Boleta o tsogile bjang gae. O be a tseba gabotse gore morago gae monna o hlobaetšwa ke seo a se dirago, eupša a re di tla bonwa ke yena. Go bonwa thapameng ya ka morago ga go lala hoteleng ge a boa gae a hwetša go le ka tsela ye:

Le sobetše gomme go ya ka magoro ga se go tšwana. Lotšhang o fihlile gae gomme a hwetša monna wa gagwe wa dipampiri a ikanegile mathuding gomme a swere lehlaa e le ge a sohla mašwana ka pelo. Monna o be a swere kgoro ka pelong le ka monaganong gomme a sekasekiša keledi (Letl.29).

Mesong ya ge Lotšhang a letše boratwakepele, le ile ge le sobela a gopola gae bjalo ka batho ka moka. Motloutsi o bolela gore Lotšhang o humane Malose a ikanegile, a era gore e be e sa le a kokobana, a orela letšatši mathuding a dutše a nnoši ka go hloa. Go itshwara lehlaa ke go balabala, e lego sešupo sa gore go be go na le seo se sa mo sepelelego gabotse, e lego mekgwa ya Lotšhang ka mo a bego a mo swere ka gona. Ke tshwanelo gore ge yo mongwe wa lapa a se gona, yo a šetšego a tshwenyege ka gore ga a tsebe gore go direga eng ka yena kae. Malose o be a tseba gabotse gore Lotšhang o iketše banneng, gomme ge a gopola seo o be a tloga a lla.

Mohlang wa ge Martha a boile sekolong ka lebaka la go ima, go bonwa mmago Lotšhang a mo omanyana. Malose o ile a leka go kgala Lotšhang gore a se omanyane ngwana ka mokgwa woo. Malose ga a ka a le fetša ka ge Lotšhang a ile a mmotša tše a di llogo ka mohla wa tlala a lala a balabala ka mokgwa wo:

Ge boroko bo sa mo gaugetše ke ge monna yena a swere kgoro ka pelong ya gagwe moo mosekišwa e lego yena mmogo le moahlodi. Malose mašata a ka fao lapeng la gagwe a mo lapišitše kudu ge a gopola gore ga a na le thoro yeo e lego madi a gagwe o be a sa tsebe gore a hlale goba a tšhabele mosadi yoo wa mangangele motse na? Gape Lotšhang o be a se sa mo

swara bjale ka monna wa gagwe wa dipampiri eupša o be a mo swara ka diatla tša magobe. Taba yeo e bego e mo tlatša dimpa ke gore o be a nyalane le mosadi wa gagwe ka hlakanelo ya dithoto; ke ka fao a bego a sa tsebego pele le morago. Ntle le fao o be a tšhaba seriti sa gagwe se ka tla sa wela fase bjalo ka hlogo ya sekolo, monna o be a elwa le mafahla a gagwe a sa tsebe gore sephetho a tšee sefe (Letl.85).

Ka mokgwa wo Malose a bego a tlaišwa kgopolong ka gona o be a sa hlwe a tseba le boroko bošego a lala a letile motse ka go balabala. Se se bego se napile se mo tshwenya ke gore le ngwana o be a se na le yena ka mo gae, e be e sa le bale Lotšhang a go tla le bona. Lenyalo la matšatši a lehono la go hlakanela thoto ke lona le felago le tlemeletše batho le ge ba eswa ka go tšhaba ditlamorago tša tlhalo ka gore batho ba tle ba bune mo ba sa bjalago. La mehleng ya kgale, monna o be a gapa dikgomo tša gagwe ge go na le tlhalo. Ke ka fao Malose a bego a dula a le mogopolong, a sa tsebe gore a ka fetša ka go reng.

Barnett, Miller-Perrin le Perrin (1997:121) ba re; *“Additional physical behaviour, results in negative psychological outcomes, would also be considered psychological maltreatment.”* Ditsebi tše di hlaloša gore maitshwaro a mangwe a mmele a tšweletša ditlamorago tše sa lokago tša kgopolo goba tlaišo ya kgopolo. Malose o be a gatelegile monagano ka go dula a gopola ka mathata a lapa la gagwe ka go re:

Ka nako ye nngwe bana ba sekolo ba be ba kgona go mo hwetša a bolela a nnoši (Letl.97).

Seemo se Malose a bego a le go sona se be se fihlile ntlhoreng ya kgatelelo ya monagano ka ge motho ge a bolela a nnoši a ka fetša a bile le bolwetši bja monagano goba bja pelo. Ge Kemp (1998:218) a hlaloša bolwetši bja monagano o re ke *“psychiatric disorder involving characteristic signs and symptoms that interfere with the person’s ability to function.”* Molwetši wa mohuta wo o na le dika tša go laetša gore kgopolo ga e sa šoma gabotse.

3.6 Tlhokomologo

Tlhokomologo ke go se setše motho go ya ka maikarabelo a itšego. *Little Oxford English Dictionary* (2006: 459) e hlaloša tlhokomologo go ba “*to fail to give enough care or attention to.*” Tlhalošo ye e bolela ka go ikamologanya le maikarabelo a swanetšego go swana le go se šetše goba go šitwa go phethagatša maikarabelo.

3.6.1 Nonyana ya Tokologo

Kekana mo pading ye o tšweletša Taamane a hlokomologa monna wa gagwe Tšhaledi mabakeng a mmalwa mo go sego lebaka a be a ipone setlaela le go nyenyefatšwa. Lebakeng la ge a thoma go nyaka go hlala Tšhaledi, go bonwa Taamane ge a fetša go tšwa meagong ya Ebony Model Agency mo a bego a hlahlelwa mošomo wa bobontšhi, a humana Tšhaledi a mo letile ka ntle eupša:

Taamane a sega mme a retologa go bula sefatanaga a bona Tšhaledi a batamela. Motsotsong o tee go yena gwa fofa se o ka rego ke thabo e hlakane le letšhogo, maikutlo ao a feta ka pela ge a gopola gore kgahlano ye ga se ya thabo le gona go ka se be le thabo morago ga yona. A namela sefatanaga a tloga pele Tšhaledi a fihla go yena (Letl.75-76).

Ge Tšhaledi a be a emetše Taamane ka mokgwa woo, go laetša gore o be a eme ka maikemišetšo a itšego. Go kweša bohloko go lemoga gore o mmone, efela a no tloga le ge a be a bona a etla go yena. Go hlokomologwa ka mokgwa wo mohlokofatšwa o šala a nyamile, a ekwa bohloko maikutlong le kgopolong a sa tsebe le gore a ye kae.

3.6.2 Ke nako ya ka

Dilley, Clitheroe, Engelbrecht, Falken le Lundall (2008:60) ba re:

Most of us have conflicts everyday. Conflicts happen because we think differently and have different ideas and opinions about things. This is part of what makes us human. But it is how we deal with them what matters.

Ba boDilley ba hlaloša gore mo bophelong ke tshwanelo gore re fele re eba le dikgohlano ka lebaka la dikgopolo tša go fapana. Le ge go le bjalo, se bohlokwa ke gore dikgohlano tše re di rarolla bjang.

BoDilley (2008:61) ba tšwela pele ka go re: *“We can deal with conflicts in different ways. Some of these ways can be destructive and make things worse. Some ways of dealing with conflict can be constructive and make the things better”*. Ba bolela ka gore mekgwa ya go rarolla dikgohlano e ka ba ka mokgwa wa go gakatša seemo goba go dira dilo gore di loke. Mokgwa wa go dira gore dilo di loke ke wona o lokilego gore batho ba thaetšane ba hlomphane le maikutlo gore bophelo bo sepele ka thelelo. Se bohlokwa ke gore go be le lehlakore le le ikemišetšago go ikiša fase ge go nyakega.

Dipherefere o be a na le mokgwa wa gore ge ba le ditabeng le monna wa gagwe Boleta, e be yena a dirago gore seemo se šašarakane. Go bonwa ge letšatši le lengwe ba le dipolelong a no emelela gare ga ditaba a leba ka moraleng go šoma mešongwana ya gagwe a tlogela monna kgakanegong. Ke ka fao go kwalago Boleta a re go yena:

“Mosadi! Mosadi! Nke o tle mono hle o tle o ntlhathollele le go ntaodišetša ditaba gabotse.” Ge Boleta a be a tshwa ao o be a bile a sekegile hlogwana nke o kwele go thwe semangmang wabo o iketše badimong.

Sebakeng sa gore Dipherefere a leke go laodišetša le go hlathollela monna wa gagwe seo se mo selekilego goba gona go mo tlabatlabiša dibete, o fo

gerula monna ka ntaka ya leihlolehubedu go laetša lenyatšo, le gore bile ga a iše felo ka tšeo a di bolelago. O be a swana le motho yo a bego a fafatla goba go bolela ditšiebadimo. Ya be ngwana wa šaka la bošešane o gare o a phethonkgana go ka lokiša diyamaleng tša mantšiboa. Efela le ge go le bjalo, o be a tloga a itaetša gore o khupile marula (Letl.2).

Dipherefere o be a tlaiša Boleta mo a bego a šala a šokiša a sa tsebe gore a dire eng ka ge a be a sa mo fe sebaka sa go kwa gore bothata ke eng. Go sekega hlogwana mongwadi o laetša gore Boleta o be a potile molala wa go hlomola pelo e ka re o kwele lehu la wa leloko. Le ge go le bjalo, mosadi o be a napa a gakatša seemo ka go mo hlokomologa le go mo gerula, e lego go mo lebelela gampe ga go mo utswa go laetša gore taba yona e gona ye a e khupilego a sa e ntšhetšego kgakala. Ke ka fao ge tše di direga Boleta a bego a hwetša eke o fetogile legafa ka ge a be a mo dira gore a šale a bolela a nnoši.

3.6.3 Ngwana Magana go botšwa

Gantši motho ge a nyatša yo mongwe o tle a rate go uta lenyatšo leo gore le se bonwe ke batho ka ge ba tla mo sega. Lotšhang yena o be a sa kgathale gore mang o kae neng, ka ge go bonwe a hlokomologa Malose mola batswadi ba tšile go tla go ba agiša ka ge go thwe:

Malose wa batho o be a tloga a swere poponono ka diatla. O boletše mošemane o ntšhitše sa mafahleng, o nyaka maele goba bagolo sa go makatša ke letharimosadi leo le dutše ka kamoreng ya borobalelo le penta manala le se na le ka bothata.

Malose o kgopetšwe go yo bitša lethari leo la gagwe gore ba tle ba bontšhane mo le mola. Malose lesogana la tsoro le nanogile gomme a leba moo kgwara yeo ya gagwe e lego gona gomme a no getla monna wa gagwe ka mpa ya leihlo gomme a no tšwela pele ka modiro wa gagwe wa manala.

Malose o mo kgopetše ebile a leka go mo rapeletša efela a bolela ge yena a lapile a bile a tsoma go robala (Letl.41-42).

Poponono ke khunkhwanyana ya monkgo wo mobe wa go se fele ka pela. Ge o ka no e kgwatha ka seatla e napile e go tlapela ka monkgo woo wa yona wa šala o nkgelwa ke monkgo woo wa yona wa go selekiša, wa go se fele. Ke bophelo bjoo Malose a bego a le go bjona ka moo lapeng la gagwe.

O be a palelwa ke go ka hwetša tharollo kudu ka ge Lotšhang a be a mo feta kgole kudu ka mengwaga go kwalago gore o be a lekana le leitšibolo la gagwe Jonny. Motloutsi o mmitša letharimosadi ka leo ka ge lethari e le motho yo mofsa a sa ithutago tša bosadi, mola Lotšhang e be e le mosadi yo mogolo. Le ge Malose a be a leka go bolela le yena, o be a no mo lebelela gampe ka go mo utswa go laetša lenyatšo goba go mo nyatša phatlalatša ka gore yena moo ga a ye.

3.7 Tlaišo ya mošomo

Mohuta wo o ka akaretša ge motho a šomiša maemo mošomong go fihlelela ditlhologelo tša gagwe ka go kweša ba bangwe bohloko. Se se dirwa ka kgopolo ya gore mohlokofatšwa a ka se kgone go fihlelela maradia ao a dirwago kgahlanong le yena, goba a ka ipea ka tlase ga tlaišo yeo ka go tšhaba ditlamorago tša go e tšwetša kgakala. Go ipea ka tlase ke gore mohlokofatšwa a ka se humane thušo ge a sa obamele tlaišo.

Tiragalo ya mohuta wo e tšweletšwa ke Molefe ka go Daily Sun ya 30 Agosetose 2013 letl.5 mo go begwago go re:

Corruption Watch says Joburg motorists are most likely to be asked for bribes in the Sandton area. Some of the public members that had paid bribes said they had been accused of either overtaking on a barrier line or failing to produce their emergency red triangle. The drivers are forced to pay for bribes

whether they have broken the law or not. If a motorist refuses to pay the bribe the officer usually lowers the amount requested. If the driver resists paying a bribe, he or she is given a fine.

Tlhalošo mo ke gore borasephethephethe mo tseleng ba lefiša baotledi tšhelete ya šunya go dipošo tša tsela tše ba di dirago. Mabakeng a mangwe ba lefišwa šunya le ge ba sa tshela melao ya tsela. Ge mootledi a gana go lefa ba thoma ka go fokotša seroto go fihlela ge a tiiša go gana gomme a otlwe. Ye ke tšhomišompe ya maatla ka lebaka la maemo mošomong.

3.7.1 Ke Nako ya ka

Dipherefere e be e le moleloko wa mokgatlo wa basadi wa go lwela ditokelo. Ge nako ya khuduthamaga e fihla bofelong go ile gwa kgethwa ye nngwe Dipherefere a kgethwa go ba presidente wa yona. Se e be e le maemo ao a bego a dula a a letile le kgale gore a tle a kgone go tlaiša Boleta gabotse a šomiša ditokelo tšeo bošaedi ka gore Boleta o be a sa mo tlaiše. Go šomiša maemo go tlaiša go kwala Dipherefere ge a filwe sebaka sa go bolela morago ga go kgethwa a re:

“Basadi ba gešo, re phetše nako ye telele ka tlase ga kgatelelo ya banna. Mme basadi ba gešo ge re ka se eme ka dinao, ra tielela go laetša bosadi bja rena, ga gaborena e tlile go ba thabeng. Ke nako ya rena ya gore rena le banna ka kua malapeng re lekalekanele. Ga go mang yo a fetago yo mongwe. Ge eba monna ga a nyake go lekalekana le nna, goba wena o le mma, ga a tšwe ka motseng. Re na le ditokelo tša go dira seo re se ratago. Ge eba monna o tla re ke tsoša hlogo, a leka mathaithai a go go iša seatla, le wena ema senna, o mo rothothe gore marokgwana a šale nke a be a inetšwe ka meetseng. Goba ge a kgona a be a lahle mosogwana ka mo tsibaneng sa gagwe (Letl.15).

Polelo ya Dipherefere ga se ya moetapele ebile ga se ya motho wa go ikemišetša go aga. O hlohleletša basadi gore ba ye ba šomiše ditokelo tša bona bošaedi ka lebaka la mošomo wa bona ka go se ipee ka tlase ga taolo ya banna ba bona. O ba botša le gore ge monna a betha mosadi le yena a dire bjalo gore a be a ithotele goba gona go nyela marokgo. Se ke tšhomišompe ya maemo.

3.7.2 Ngwana Magana go botšwa

Lotšhang, ka ge e be e le mooki, o ile a šomiša maemo a gagwe go thetsa ngaka Thetswa go tla go šomiša bohlatse bja maaka ge yena a ile a hlokomologa mosadi wa moimana a ipelegiša. Gona moo tiragalong yeo lesea le ile la hlokofala ka go loba madi a mantši ka lebaka la go hloka thušo ya mooki Lotšhang. Mmagongwana o ile ge a latofatša mooki yoo, ditaba tša tataganywa ka tsela ye:

Lotšhang o ile a bona ge go befile a ya a bitša ngaka yeo a thomilego le go e botša maaka a matala ge mmagongwana a bolaile ngwana. Ngaka e ile go fihla ya se sa botšiša mmagongwana seo se diregilego, yona e no fihla le go lebelela ngwana gomme ya ngwala tše e di ngwalago gomme ya tšwa ya sepela (Letl.47-48).

Motho ge a bona ditaba di mo tatetša, ke gona a thomago go tšhoga ditlamorago tša molato gomme a thome mathaitshai go efoga molato wo a o dirilego ka maikemišetšo. Ngaka Thetswa o be a swanetše go kwa le bohlatse bja mmagongwana gore go diregile eng pele a ka ngwala tše a di ngwalago a se tšee lehlakore, eupša o dirile seo ka ge Lotšhang e le modirišani wa gagwe.

Lotšhang gape o ile a bonwa a thetsa ngaka Thetswa, ramolao Tsogwana go šomiša maemo a bona mošomong bošaedi ka go abelana tšhelete ya monnatsoko wa go bitšwa Nkgwaneng ya tefo ya dikotsi tša tseleng ya tekano ya 1,5 Million ge go hlakanywa le batho ba bangwe ba senyane ka mokgwa wo:

Tšhelete ke sera ebile ke sathane, godimo ga tšhelete ye kaaka yeo e tšwelego mooki Lotšhang le bašomi-ka-yena ba paletšwe ke go dio ngwathela beng ba yona sentenyana. Boraro bjo bo ile bja ema go loka ka tšhelete yela gomme ya ba phetho (Letl.49).

Tiragalo ye mpe ye, bobedi banna ba ba e dirile ka tlase ga tšhušumetšo ya yena Lotšhang. Morago ba ikhwetša ba tsene mathateng a go ya kgolegong ka go utswa tšhelete ka moka ya balwetši bao ntle ga go ba abela selo, le go bolaya Nkgwaneng ka go mo tšhelela mpholo ka bjaleng go timeletša mohlala.

Morago ga go utswa tšhelete ya balwetši, Lotšhang ga a ka a loma Malose tsebe ka selo. O ile a reka sefatanaga se sebotse:

Malose o ile go botšiša mmagobana ba gagwe gore o humane kae tšhelete ya go reka koloi yeo a botšwa ge e le kgale a šoma. O boditše monna gore ke kgale a kokotletša mašeleng a go reka sefatanaga seo. Malose wa batho o ile a ikhomolela gobane o be a se sa bolela selo ka fao lapeng (Letl.50).

Go bolela maaka Lotšhang o be a šomiša mošomo wa gagwe bošaedi ka gore o be a kokotletša tšhelete ge a be a putswa etšwe a be a e utswitše. Le ge Malose a be a na le pelaelo, ga a ka a botšiša selo ka go tseba gore nnete Lotšhang o a šoma le ge a be a sa mo laetša tšhelete yeo.

3.8 Tšhomišompe ya ditagi

Ditagi di ile ka mehuta ya go fapana go akaretšwa bjala le direthefatši. Ge motho a šomiša ditagi bošaedi, o fetša a dira dilo tše di sa tlwaelegago tša go hlabiša dihlong ka go ba ka tlase ga taolo ya ditagi tšeo. Dilo tše botse di fetša di senywa ka lebaka la tšhomišompe ya ditagi.

3.8.1 Ke Nako ya ka

Ka mehla ge Dipherefere a senya, o be a re ke nako ya ka. O ile a thoma le go nwa bjala mo go ilego gwa fetša go mo dira gore a bo nwe ka go tsenelela. O be a kgona go boa bošego ka gae goba mola bo sele ka lebaka la go nwa bjala a itebatša maikarabelo a gagwe bjalo ka mme wa lapa. Tša mohlang woo ke tše:

E rile mola bošego bo thupetše ka mo ntle go no sepela moloi fela, a tšwela ngwana wa šaka la bošešane, e le ge a tšama a phophola dikgoro. Ka seo sebaka e be e ka ba boiri ya lesometee. Ke re a tloga a ferelela fetla la go kgeba segošane sa mokhora (Letl.36).

Go na le tumelo ya gore baloi ba sepela bošego go phethagatša morero wa bona wa go loya mola batho ba robetše. Ka nako yeo ya bošegogare bja lefsifi e be e le gona Dipherefere a boa gae go tšwa boratwakepelo. E be e se ga fela ka gore o be a kwala ge a kgeba gore ga a bonwa o tloga a bo gele. Bjala bjo ke bjona bo bego bo mo dira gore a goroge ka gae ka nako yeo le hlong a se nayo. Go nwa bjala ka tsela yeo o be a inyeneyatša le lapa la gagwe. Ye ke yona tšhomišompe ya ditagi.

3.8.2 Ngwana magana go botšwa

Boati bja batho ge bo le mathateng go tle go bonwe bo enwa bjala ka gore bo itebatša mathata kganthe se ke go ikgogolela magala hlogong. Ka ge mosadi wa Malose a be a fetogile setagwa sa go lahlwa, Malose le yena o ile a thoma go nwa a be a tsenelela, ya ba ditaba di senyega go feta go rarolloga ka ge go thwe:

Gona fao Malose le yena o ile a bona bokaone e le gore a ithute gore pšhaa! Ka ge re tseba thutelabogolo e roba le go Malose go ile gwa ba bjalo ge a be a enwa o be a iphora ka gore o itebatša mašwana bjale a thoma go dio galampela (Letl.97).

Mma o a nwa, tate le yena o a nwa, bjale lapa le tla hloka mohlokomedi. Go Malose go ile gwa ba bothata ka ge a ithutile go nwa bjala a šetše a gotše ka gore o be a enwa ka gore o itebatša mathata a ba a fetša a enwa le mošomong. E be e se maikemišetšo a gagwe go nwa, eupša o be a re o itebatša mathata a lapa la gagwe ka ge a be a sa rarologe.

Khuetšo ye mpe ye e ile ya ama le bana ba bona, Jonny le Martha, ka ge le bona ba ile ba thoma go šomiša ditagi tše di ilego tša senya maphelo a bona.

3.9 Thumo

Go tšwa dipading tše di hlaotšwego go ya ka nyakišišo ye, go be go lebeletšwe tlaišo ya banna. Go fihla mo legatong le go tloga go bile kgakala gore banna ba a tlaišwa, gagolo ge ba tlaišwa ke balekani ba bona. Mabakeng a mangwe banna ba tlaišwa ke banna ba bangwe go swana le kgolegong ka ge banna ba bewa le banna ba bangwe, basadi le bona ba bewa le basadi.

Go bonagetše gore banna gantši ga ba tšweletše tlaišo ya bona kgakala gore go be le tharollo ka gore ngwana a sa lilego o hwela tharing. Ka fao go tlogela tlaišo go tšea lebaka le letelele go tla go tšweletša ditlamorago tše mpe mo malapa a fetšago a thubega goba motho a lahlegelwa ke bophelo. Tlaišo ye ga e fetše e ama bona banna fela, eupša e fetša e kweša maloko ka moka a lapa bohloko.

Go a nyakega gore ge banna ba tlaišwa le bona ba itšweletše kgakala bjalo ka ge go dirwa ke ba bangwe. Go tšweletša tlaišo kgakala motho o tla bona gore ga se yena a nnoši. Batho ba thoma go dira bjalo ka ge go ya ka Motau ka go Sowetan, ya Julae 26 2013, monna a rile: *"I will not stand the vilolence anymore, because I will not physically fight back, which is what she wants so she can lay charges against me."*

Go ya ka pego ye, go itaetša gore monna yo ke kgale a kgotleletše go tlaišwa ke mosadi a homotše. Se se ilego homola se ile sa ba sa re bolela ka go bona gore taba

ye e iša mo gobe a bilego a bona gore ge a ka betha mosadi, o tlile go mo swariša a re go thomile yena ka ge molao gantši o emelela batho ba basadi.

Go ka thoma go holofetša gore le bona ba tla phela ka khutšo ge banna ba ka tšwela kgakala gore ba tle ba humane thušo. Ge go se thušo ya go ba boelanya gona e tla ba la monnatsoko ge a lapišitšwe ke mosadi a re: *“I will never go back to Sophie because there are too many irreconcilable differences between us”* (Matsapola, 2013:9). Ke tshwanelo gore sehlare sa muši ke go o tlogela ka gore motho ge a fela a kgotleletše a sa bolele, o tlile go ba a tšea molao a o bea matsogong a gagwe, a fetša a tsene bothateng.

KGAOLO YA BONE

THUMOKAKARETŠO

4.1 Kakaretšo

Nepo ya kgaolo ye ke go hlagaša ka bokopana se monyakišiši a bego a katana le sona nyakišišong ye go tloga kgaolong ya pele go fihla legatong le. Go tla tšweletšwa se monyakišiši a se lemogilego go ya ka tlaišo ye le go fa ditšhišinyo tša gore go dirwe eng go efoga gore tlaišo e phatlalale.

Kgaolong ya pele go bile matseno le tlhagišo ya bothata bjo bo lego gona bjo bo dirilego tlhohleletšo go monyakišiši go šala nyakišišo ye morago. Bothatabogolo bjo ke tlaišo ya banna ka ge monyakišiši a lemogile gore ga e tšwetšwe kgakala go swana ka ge go dirwa ka ya bana, basadi le batho ba sa itekanelago.

Kgaolo ya bobedi e be e lebeletše ka botlalo gore tlaišo ke eng go ya ka monyakišiši le ditsebi ka go fapana gore tšona di e hlaloša bjang. Gona mo go be go laetšwa le ye mengwe ya mehuta ya tlaišo ye batho ba itemogelago yona mo bophelong le ge e sa tšwelele ka go dipuku tše di hlaotšwego.

Legatong la boraro monyakišiši o be a tsene ka gare ga dipadi go tšweletša tše dingwe tša ditragalo tša tlaišo tše di diragalelago banna, kudu ge ba tlišwa ke basadi ba bona le batho fela. Ye mengwe ya mehuta ya tlaišo ye e bego e hwetšwa e ama banna ke tlaišo ya mmele, ya thobalano, ya kgopolo, ya maikutlo le tše dingwe.

4.2 Boitemogelo

Boitemogelo bja monyakišiši go ya ka nyakišišo ye ke gore tlaišo e gona mo banneng, efela e tlogetšwe morago. Gape go bonala tlaišo ye e sa ame banna fela ka lapeng ge

ba tlaišwa, eupša e ama le maloko ka moka a lapa, go balwa le metswalle. Ge e ba ama bjalo, lapa le fetša le thubegile goba batho ba hlokofetše. Go na le mabaka ao a nago le khuetšo tšhalelongmorago ya tlaišo ya banna, e lego se se sa swanelago. Go ya ka tše dingwe tša ditsebi, dinyakišišong tša bona ba hweditše maphodisa a gana go swara basadi bao ba tlaišitšego banna ka ge ba sa dumele gore mosadi a ka tlaiša monna.

Mohlala wa ge mosadi a sa swarwa efela a tlaišitše monna o tšweletšwa ke Migliaccio, (2002:)(<http://www.sagepublications.com>) go re e hlagile:

...after his wife had attacked both him and his 3-year-old daughter. He reported that the officers refused to report and/or arrest his wife and arrested him instead. In fact as explained, the police beat him for refusing to leave his home because he feared his wife would attack his daughter again.

Tlhalošo mo ke gore matseka a ganne go swara mosadi, gomme ba swara yena motšwasehlabele le ge mosadi a mo tlaišitše gammogo le morwedi wa bona. Sa go makatša ke gore ba ile ba mo iša le seatla ka ge a be a gana go šutelela mosadi ka letšhogo la gore a ka šala a hlasela morwedi.

Le ke le lengwe la mabaka ao a imelago banna go bega ditiragalo tša tlaišo ya bona ka gore ba hlaloša le gore maphodisa a a ba sega. Monnatsoko o anegile tiragalo ya ge a be a ile go bega tlaišo go tšwa ka mo go setsopolwa sa morago, gomme lephodisa la fetola ka go re: *"You gotta be kidding, buddy. Women don't beat men."* (Migliaccio, 2002)(. <http://www.sagepublications.com>). Monna yo wa kgobe o fetotšwe ka lona leo la gore basadi ga ba bethe banna ya ba phetho.

4.3 Ditšhišinyo

- Banna ba se kgotlelele go tlaišwa ba sa bege batlaiši ba bona le ge e le basadi ba bona ka gore seswana se re ngwana a sa llogo o hwela tharing. Setšhaba le sona se tsebe gore banna le bona ke batho; ka fao, ba a tlaišwa.
- Basadi ba ithute ka go tsenelela ba kgone go tseba gore ditokelo ke go reng. Ba se ke ba di šomiša bošaedi, mme ba gataka tša banna. Basadi ba tsebe gore le ge ba ena le ditokelo, banna e sa no ba dihlogo tša malapa. Ba swanelwa ke go fiwa tlhompho ye e ba swanetšego .
- Mmušo ga o dire ka mo go lekanego go šireletša banna kgahlanong le tlaišo bjalo ka ge go dirwa ka bana, basadi le batho ba ba sa itekanelago. Go hlomiwe kgoro ye e tla hlokomelago merero ya banna ka mo nageng.
- Pudi ya ja leotša ga e se ke ya fetetša tše dingwe, se se era gore sehlophana sa banna sa go senya se se ke sa senyetša banna ka moka ka gore go na le banna bao ba lokilego le go feta basadi. Ka ge batho ba sa nyake go tlaišwa le bona ba se ke ba tlaiša ba bangwe.

Methopo

Anderson, T.H. 2008. Speaking About the Unspeakable: Sexually Abused Men Striving Toward Language. *American Journal of Men's Health*, 2(1):25 – 35.

Arriaga, X.B. le Oskamp, S. 1999. *Violence in intimate relationship*. London: Sage Publications, Inc.

Barker, R.L. 1991. *Social Work Dictionary* (2nd Ed). Washington DC: National Association of Social Workers.

Barnett, O.W., Miller-Perrin, C.L. le Perrin, R.D. 1997. *Family violence across the lifespan*. London: SAGE Publications.

Bibele. 1999. Cape Town: Bible Society of South Africa.

Cheung, M., Leung, P. le Tsui, V. 2009. Asian Male Domestic Victims: Services Exclusive For Men. *Journal of Family Violence*, 24:447 – 462.

Clitheroe, F. Dilley, L. le Engelbrecht, B. 2004. *Oxford Successful Life Orientation*. Cape Town: Oxford University Press.

Cop in Tatane case cleared. *Sowetan*, 24 April 2012.

Davies, J. Lyon, E. le Monti-Catania, D. 1998. *Safety planning with battered women*. London: Sage.

Dienye, P.O. le Gbenoel, P.K. 2008. Domestic Violence against men in Primary Care in Nigeria. *American Journal of Men's Health*. <http://www.sagepublication.com>. E badilwe ka la 22 Matšhe 2012.

Dilley, L., Clitheroe, F., Engelbrecht, B., Falken, J. le Lundall, B. 2008. *Oxford Successful life Orientation*. Cape Town: Oxford University Press.

Dunkle, K. 1997. *Helping a woman who is abused*. Johannesburg: People opposing women abuse (Powa).

Flemming, X. 2011. *Transnet Phelophepa Psychology Clinic: Violence Booklet*. S.A.

Flowers, R.B. 1994. *The Victimisation and Exploitation of Women and Children*. New York: Mcfarland and Company.

Gelles, R. J. le Cornell, C. P. 1990. *Intimate Violence in Families*. New Delhi: Sage Publications.

- Goodman, M.S., Fallon, B.C. le Gelles, R.J. 1995. *Pattern changing for abused women*. California: Sage.
- Hart, S.N. 1996. *Psychological Maltreatment*. London: Sage Publications.
- Hines, D.A., Brown, J. le Dunning, E. 2007. *Characteristics of Callers to the Domestic Abuse Helpline for Men*. *Journal of Family Violence*, 22:63 – 72.
- Hopper, J. 1997. *Abused children and violence*. London: SAGE Publications.
- Jeranji, T. 2012. Save me from my wife. *Daily Sun*, 04 July 2012.
- Kekana, M. A. 1985. *Nonyana ya Tokologo*. Johannesburg: Educum Publishers.
- Kemp, A. 1998. *Abuse in the family: An introduction*. Belmont: Brooks Publishing Company.
- Khumalo, Z. 2012. He told gogo about rape. *Daily Sun*, 24 April 2012.
- Kilgore, N. 1992. *Sourcebook for Working with Battered Women*. California: Volcano Press.
- Kirkwood, C. 1993. *Leaving Abusive Partners*. London: SAGE Publications.
- Little Oxford English Dictionary*. 2006. New York: Oxford University Press Inc.
- Loseke, D.R., Gelles, R.J. le Cavanaugh, M.M. 2005. *Current Controversies on Family Violence*. London: Sage Publications.
- Madikwa, Z. 2012. Frustrated men help themselves. *Sowetan*, 24 April 2012.
- Makofane, M.D.M. 1999. *The dynamics and prevalence of wife abuse in the Northern Province of South Africa: Social Work Perspective*. Unpublished Doctoral Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
- Malatji, R.R. 2010. *Tšweletšo ya tlaišo pukung ya Rafapa ya Bowelakalana*. Unpublished Honours Article. Sovenga: University of Limpopo.
- Marecek, M. 1998. *Breaking free from Partner Abuse Voices of battered women caught in the circle of domestic violence*. Buena Park: Morning Glory Press.
- Mashao, S.R. 2004. *Portrayal of child and women abuse with special reference to selected Northern Sotho Novels*. Unpublished M.A. Dissertation, Sovenga: University of the North.
- Matsapola, M. 2013. I will never go back. *Drum*, 18 July 2013.

- Mdumela-Ndlovu, A.T. 2006. *Child abuse with special reference to selected Xitsonga novels*. Unpublished M.A. dissertation. Sovenga: University of Limpopo.
- Migliaccio, T.A. 2002 *Abused Husbands: A Narrative Analysis*. <http://www.sagepublications.com> E badilwe ka la 22 Matšhe 2012.
- Moeng, K. 2012. He is not above the law. *Sowetan*, 17 October 2012.
- Mohlake, K.L. le Dipela, K.R. 2012. *Manoni a polelo*. Makhado: Kalahari Productions & Booksellers.
- Molaotheo wa Repabliki ya Afrika-Borwa*. 1996.
- Molefe, L. 2013. Jojo high in reach kasi's location: motorists are asked to withdraw cash at ATM's. *Daily Sun*, 30 August 2013.
- Molefe, M.J. 2001. *Ke nako yaka*. Pietersburg: Lobella Publishers.
- Mönnig, H.O. 1967. *The Pedi*. Pretoria: J.L. Van Schaik Limited.
- Motau, D. 2013. Actress attacks and threatens her husband. *Sowetan*, 26 July 2013.
- Motloutsi, M.J. 2004. *Ngwana magana go botšwa*. Thohoyandou: Ney Productions.
- Ngcobo, N. 2013. Boy bust for rape. *Daily Sun*, 29 January 2013.
- Oxford English Dictionary*. 1993. Oxford: Oxford University Press.
- Pagelow, M.D. 1985. 'The battered husband syndrome': Social Problem or much ado about little? In Johnson, N. (ed). *Marital Violence*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Paunde, P. 2012. Worker claims he was raped. *Daily Sun*, 14 June 2012.
- Rakoma, J.R.D. 1970. *Marema ka dika*. Pretoria: J. L Van Schaik.
- Scholtz, J. le Litt, K. 1998. *Diagnosing Emotional Abuse and Neglect of Children*. Pretoria: Weskoppies Hospital.
- Soji, Y. 2012. Nightmare for women when love turns to hate. *Daily Sun*, 29 March 2012.
- Sowetan*, 24 April 2012. Cop in Tatane case cleared.
- Thamage, T. 2013. Hot klap for kissing bishop. *Daily Sun*, 08 April 2013.
- Tripodi, T. le Epstein, I. 1980. *Research Techniques for clinical social workers*. New York: Columbia University Press.

Willis, J. 1989. *Drug use and Abuse*. London: Faber and Faber.

Tsui, V., Cheung, M le Leung, P. 2010. Help-seeking male victims of partner abuse: Men's hard times. Graduate College of Social Work. *Journal of Community Psychology*, 38(6):769 – 780.

Van Vuuren, D. le Maree, A. 1999. Survey methods in market and media research, ka go Terreblanche, A & Durrheim, K. *Research in Practice: Applied Methods for social sciences*. Cape Town: University of Cape Town Press.

Wallace, H. 1996. *Family violence-legal, medical and social perspective*. Fresno: California State University.

Ximba, L. 2013. I have become a lonely man with bodyguards. *Daily Sun*, 04 June 2013.